

29

Barcelona Societat

Revista de coneixement i anàlisi social

Tribuna

La crisi social de la covid-19 a Barcelona, respostes i aprenentatges després de la pandèmia

En profunditat

Impacte de la pandèmia sobre la salut a **Barcelona**

El suport contra l'exclusió laboral de les persones amb discapacitat en context covid-19

Viure la infància i l'adolescència a Barcelona en temps de pandèmia

Els efectes de la pandèmia en els espais i projectes que promouen la gestió comunitària de la cultura

Arrelaments, mobilitats i acció col·lectiva durant la pandèmia i la

postpandèmia: el dret al territori

Ciutats i no-discriminació. Consideracions teòriques, normatives i pràctiques

Sumari

- 3 Presentació**
Sònia Fuertes
- 6 Editorial**
Bru Laín i Albert Sales
- 11 Tribuna**
- 12 La crisi social de la covid-19 a Barcelona, respostes i aprenentatges després de la pandèmia
Laia Claverol
- 33 En profunditat**
- 34 Impacte de la pandèmia sobre la salut a Barcelona
Lucía Artazcoz, Carme Borrell, Imma Cortès, Èlia Díez, Maribel Pasarín, Glòria Pérez, Cristina Rius i Maica Rodríguez
- 52 El suport contra l'exclusió laboral de les persones amb discapacitat en context covid-19
Sergi Morera, Àngels Garcia, Lola Montejo, Assumpta Soler i Laura Trujillo
- 64 Viure la infància i l'adolescència a Barcelona en temps de pandèmia
Laia Pineda i Elisa Stinus
- 78 Els efectes de la pandèmia en els espais i projectes que promouen la gestió comunitària de la cultura
Santiago Eizaguirre
- 94 Arrelaments, mobilitats i acció col·lectiva durant la pandèmia i la postpandèmia: el dret al territori
Margarita Barañano, Cristina López i José Ariza de la Cruz
- 110 Ciutats i no-discriminació. Consideracions teòriques, normatives i pràctiques
Observatori DESC

Barcelona Societat

Revista de coneixement i anàlisi social

Núm. 29 – desembre 2022

Consell editorial

Laura Pérez, quarta tinenta d'alcaldia de Drets Socials, Justícia Global, Feminismes i LGTBI

Joan Ramon Riera, regidor d'Infància, Joventut i Persones Grans

Lucía Martín, regidora d'Habitatge i Rehabilitació

Marc Serra, regidor de Drets de Ciutadania

Gemma Tarafa, regidora de Salut, Envel·liment i Cures

Sonia Fuertes, comissionada d'Acció Social

María Truñó, comissionada d'Educació

Direcció acadèmica

Bru Laín, Universitat de Girona (UdG)

Albert Sales, Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona

(IERMB) i Universitat Pompeu Fabra (UPF)

Redacció i coordinació

Txus Molar i Pep Gómez, Departament de Recerca i Coneixement de l'Àrea de Drets Socials Justícia Global, Feminismes i LGTBI

Consell de redacció

Eduard Corbella, Àrea de Drets Socials, Justícia Global, Feminismes i LGTBI

Dolors Cotrina, Oficina Municipal de Dades (OMD)

Marta Fabà, Institut Municipal de Serveis Socials (IMSS)

Ricard Gomà, Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona (IERMB)

Pep Gómez, Departament de Recerca i Coneixement

Bru Laín, Universitat de Girona (UdG)

Davide Malmusi, Direcció de Serveis de Salut

Lucía Morale, Gabinet de la quarta tinenta d'alcaldia de Drets Socials, Justícia Global, Feminismes i LGTBI

Sergi Morera, Institut Municipal de Persones amb Discapacitat (IMPD)

Laia Pineda, Institut d'Infància i Adolescència (IERMB)

Maica Rodríguez, Agència de Salut Pública (ASPB)

Homera Rosetti, Departament de Comunicació de l'Àrea de Drets Socials

Justícia Global, Feminismes i LGTBI

Albert Sales, Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona (IERMB) i Universitat Pompeu Fabra (UPF)

Jordi Sánchez, Institut Municipal d'Educació (IMEB)

Júlia Trias, Regidoria de Drets de Ciutadania

Vanesa Valiño, Regidoria d'Habitatge i Rehabilitació

Assessorament lingüístic

Linguaserve IS, SA

Disseny original

Croma Studio

Maqueta

Fotoletra. Serveis gràfics integrals

Fotografia

Algunes imatges han estat cedides pels autors i d'altres s'han descarregat de base de dades gratuïtes identificant l'autoria

Foto coberta: Institut d'Infància i Adolescència de Barcelona.

Impressió

Fotoletra. Serveis gràfics integrals

Edició

Observatori Social de Barcelona

Departament de Recerca i Coneixement

Àrea de Drets Socials, Justícia Global, Feminismes i LGTBI

Ajuntament de Barcelona

València, 344 - Barcelona

Telèfon: 934132669

ISSN: 1133-635

Dipòsit legal: B-21.686-1993

© Ajuntament de Barcelona

Barcelona Societat té una periodicitat semestral.

Es permet reproduir les dades i la informació provinents de fonts municipals si se'n cita la procedència. Els articles inclosos en aquesta publicació són responsabilitat exclusiva dels seus autors.

Presentació

Sònia Fuertes

Comissionada d'Acció Social

La irrupció de la covid-19 va suposar una crisi social sense precedents a la ciutat de Barcelona.

Tal com s'havia assenyalat en diverses ocasions, la situació de precarietat va abocar moltes persones a situacions d'extrema dificultat vinculades especialment a l'habitatge i a la cobertura de drets bàsics com ara l'alimentació.

La interrupció de l'activitat econòmica com a mesura per prevenir la propagació de la malaltia va suposar una destrucció important de llocs de treball en una economia que encara arrossegava seqüeles de l'impacte de la crisi financera del 2008. Tanmateix, les activitats vinculades a l'economia informal es van interrompre, amb els efectes que això comporta.

L'impacte de la pandèmia va fer palesa la necessitat d'unes polítiques de protecció social pel que fa a la garantia d'ingressos o a la situació de les persones migrants que es troben en una situació administrativa irregular. Moltes persones van perdre les seves fonts d'ingressos, van veure endarrerit el cobrament dels ERTOS, van perdre la capacitat de mantenir el pagament del lloguer, o fins i tot van perdre les habitacions de relloguer.

L'emergència sanitària i social va demostrar el paper clau que tenen les administracions locals per respondre a situacions d'emergència, des de la proximitat i el

coneixement del territori i les necessitats de la comunitat. En el cas de Barcelona, les tensions produïdes sobre el sistema van servir per revelar les debilitats en l'àmbit de ciutat, però també els seus punts forts.

La resposta municipal de Barcelona va ser marcadament proactiva, anticipant-se al Reial decret del 14 de març, per mitjà del qual es va declarar l'estat d'alarma, creant el Comitè de Coordinació i Seguiment del Pla de Contingència de la covid-19 el 26 de febrer, i l'aprovació del Decret d'Alcaldia de l'11 de març. La resposta als reptes generats per la pandèmia també va suposar un reordenament i la creació de nous serveis públics que combinessin la cobertura de les necessitats de les persones ateses i la protecció de les treballadores i els treballadors d'aquests serveis. Des d'un primer moment l'objectiu va ser limitar el creixement dels contagis, però també proveir de l'atenció corresponent els sectors de la societat que haguessin patit de manera més aguda l'embat de les mesures de control de la pandèmia o que es trobessin ja en una situació en què fins i tot el confinament quedava lluny de les seves possibilitats. Davant la gran incertesa inicial, l'Ajuntament va estar en primera línia per oferir una resposta empàtica i comprensiva amb les inseguretats i pors de la ciutadania.

Els serveis socials, com a serveis essencials, van ser una part fonamental d'aquesta resposta reorganitzant el seu funcionament mitjançant plans de contingència que van permetre no interrompre l'activitat presencial, alhora que s'incorporaven també atencions de caire telefònic o telemàtic. L'adaptació dels serveis a cada moment va ser un fet destacable que en mostra el dinamisme i compromís.

D'altra banda, cal emfasitzar l'augment d'atencions i demandes rebudes des dels serveis socials municipals: durant els 4 mesos posteriors a l'inici de la pandèmia es van atendre un total de 44.463 persones des dels serveis socials municipals. Aquesta xifra suposava la meitat del global de persones ateses l'any anterior. A més, el 20% de les persones ateses no havien anat mai abans als serveis socials municipals o feia més d'un any que no n'havien requerit l'assistència, cosa que evidenciava la crisi social que acompanyava la crisi sanitària.

Ahora, per donar resposta a l'augment de necessitats, des de Serveis Socials de l'Ajuntament de Barcelona es van distribuir, durant el 2020, un total de 46,5 milions en ajudes econòmiques a les persones afectades per l'impacte de la covid, la majoria de les quals es van destinar a alimentació i a habitatge, tant a mantenir-lo (ajudes per al pagament del lloguer) com per sufragar les despeses d'un allotjament temporal d'urgència.

Davant la detecció d'un augment de les necessitats alimentàries, també es va incrementar el servei d'entrega d'àpats des de l'inici de la pandèmia; va arribar a suposar un increment de més del 80% d'àpats repartits en comparació amb xifres prepandèmiques, ja fossin servits a domicili, en menjadors socials, equipaments de persones sense llar o pícnic. Per la seva part, el Servei d'Atenció Domiciliària va assegurar el 100% dels serveis a les persones en situació de vulnerabilitat, incloent-hi els casos positius de covid-19.

També cal destacar com la pandèmia va accelerar la creació d'equipaments d'allotjament temporal d'emergència per a

persones que es trobaven en situació de carrer o havien perdut el seu habitatge. Durant les primeres quatre setmanes des que es va decretar l'estat d'alarma es van posar en marxa diferents dispositius: un centre de 58 places per donar resposta a emergències meteorològiques, un espai d'allotjament d'emergència de 59 places per a dones, un espai de 30 places en habitacions individuals per a persones sense llar amb símptomes de covid-19 lleus, dos espais amb una capacitat màxima de 225 places en pavellons de la Fira de Barcelona, un centre de 75 places per al confinament de persones sense llar amb addiccions a drogues o alcohol, i un centre d'acollida per a 42 joves sense llar.

Cal remarcar, però, que la resposta als desafiaments de la pandèmia va ser de ciutat, i des del primer moment van brotar per tot Barcelona iniciatives solidàries en clau de comunitat, xarxes de suport mutu als districtes i barris, on va tenir un paper clau l'existència prèvia de moviments socials, entitats, associacions veïnals i voluntaris que es van organitzar per donar una resposta a necessitats quotidianes des de la proximitat i van permetre la canalització de recursos i el treball humà de les persones que van voler contribuir de manera solidària a sortir d'aquest punt mort. L'Ajuntament va donar suport al teixit social i comunitari de la ciutat proveint-lo de suport econòmic i posant a la disposició de xarxes i entitats equipaments municipals, donada la seva contribució a mantenir en funcionament dispositius extraordinaris.

La crisi derivada de la covid-19 també denota l'emergència de riscos globals, crisis complexes degut a la seva imprevisibilitat, amb causes i conseqüències d'abast global que tenen un impacte que s'allarga en el temps, i que

requereix, a l'hora, una gestió de l'emergència àgil i flexible, i un procés de recuperació de més continuïtat. Aquests reptes exigeixen una governança multinivell dinàmica i ben concatenada, però també una mirada de proximitat: la resposta no es pot limitar a l'activació de serveis d'emergència, sinó que cal que es combinin amb accions transformadores. Les conseqüències de la covid-19 també van suposar l'obertura d'una finestra d'oportunitat, generant i accelerant els processos d'innovació de l'Administració municipal i les seves polítiques, reforçant l'agilitat i capacitat de resposta de l'Ajuntament, l'experimentació amb noves solucions i la seva escalabilitat, i l'impuls de la col·laboració amb diferents actors de la ciutat per superar reptes comuns.

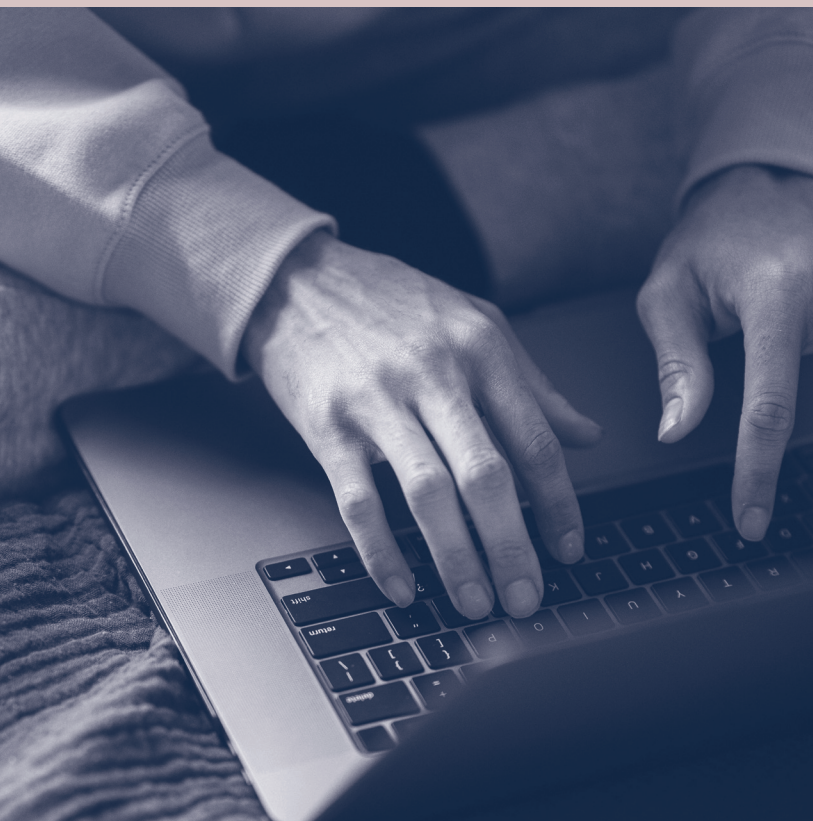
La revista *Barcelona Societat* aporta, en aquest número, una visió polièdrica sobre els canvis que ha provocat la pandèmia de la covid-19 a la ciutat. Amb una relació d'autors i autores de diferents disciplines i afiliacions, obrim un espai de reflexió sobre els canvis i els reptes sorgits d'una crisi sense precedents, donant continuïtat al número 26, elaborat l'abril del 2020, en ple confinament.

Editorial

Bru Laín i Albert Sales

Fa poc més de dos anys i mig que el Govern central declarava l'estat d'alarma i el confinament total de la població. Ens vam passar prop de tres mesos tancats i tancades a casa i després amb importantíssimes restriccions en la mobilitat, l'aforament i el contacte interpersonal. Una de les coses més significatives de la pandèmia és que ens ha ensenyat a calcular, no només amb la dimensió del temps —en “anys” de pandèmia, en “mesos” de confinament o en “dies” de quarantena, per exemple—, que és sempre una dimensió relativa i vivencial, sinó també amb la magnitud categòrica de les quantitats absolutes —13 milions d'infectats, prop de 130.000 morts, 4 milions de persones a l'atur, etcètera. Que aquesta hagi estat una de les lliçons principals extretes de la pandèmia és un fet que indica quin ha estat l'impacte que ha suposat en termes macroeconòmics, laborals, socials, psicològics, culturals i, evidentment, també personals.

Per a les ciutats i els ecosistemes socioeconòmics i sociopolítics que aquestes configuren, la pandèmia també ha suposat un impacte enorme, per bé que difícilment quantificable en termes exactes. Podem parlar d'una **Barcelona postpandèmia**? D'una banda, les ciutats i els entorns urbans han estat els espais on les tensions, els problemes i les afectacions generades per la covid-19 s'han concentrat i evidenciat amb més força. De l'altra, també han estat espais convertits en laboratoris forçats d'innovació, de reforç o de creació de noves polítiques i d'iniciatives ciutadanes que, a correu, es van haver de posar en marxa per pal·liar les conseqüències més immediates generades per la pandèmia i el confinament.

Per això, en aquest número 29 de *Barcelona Societat*. Revista de coneixement i anàlisi social, hem volgut mirar enrere per tal d'analitzar què ha succeït aquests darrers dos anys i mig, quins han estat els i les protagonistes d'aquest període i quina o quines han estat les seves tasques i com les han encarat. En primer lloc, ens hem volgut preguntar quin va ser l'impacte i com hi van respondre els serveis socials municipals, sens dubte, un dels actors clau d'aquesta pandèmia. En particular, el primer article d'aquest número de la revista fa una retrospectiva de com es va atendre els col·lectius més vulnerables de la ciutat i es pregunta quins han estat els aprenentatges que els serveis socials municipals han extret d'aquesta pandèmia. Aquests aprenentatges, sosté l'article, ens han de permetre estar més preparats i preparades amb una resiliència més gran davant crisis futures.

En la mateixa línia, el segon article d'aquest número de *Barcelona Societat* aborda els impactes de la pandèmia sobre la salut a la ciutat i com s'hi ha respost des de l'Administració. La pandèmia, sosté el text, ha posat en relleu la necessitat d'abordar la salut des d'una perspectiva intersectorial que, més enllà de les xifres de mortalitat, inclogui també les desigualtats socials i els diversos impactes sobre l'economia, la salut mental o l'accés a l'assistència sanitària, entre altres àmbits. Valorar adequadament com s'ha desplegat aquest abordatge integral pel que fa a la salut ha de permetre disposar d'una preparació millor per a altres emergències que es puguin donar en el futur.

Per bé que la salut hagi estat l'àmbit en què la pandèmia ha tingut un impacte més explícit, existeixen altres camps que

també han estat molt sacsejats, per exemple, el mercat laboral de les persones amb discapacitat. Tal com es podria esperar, la pandèmia ha comportat un augment inusitat de les taxes d'atur en aquest col·lectiu, una caiguda general de la contractació i canvis importants en la proporció de persones contractades, tant en el mercat laboral protegit com en l'ordinari. El tercer article de la revista descriu aquests canvis i explica com la xarxa de suport a les persones amb discapacitat a Barcelona ha intervingut per contrarestar aquests impactes negatius i oferir alternatives a la contractació al mercat laboral ordinari. L'article acaba recomanant la necessitat de consolidar les mesures desenvolupades durant la pandèmia per tal que la ciutat pugui oferir alternatives laborals a les persones amb discapacitat.

El quart article de la revista se centra en un dels altres col·lectius que, amb més incidència, s'ha vist afectat per la pandèmia: la infància i l'adolescència. Analitzant els aspectes més destacats a l'informe "Dades clau d'infància i adolescència a Barcelona", com la situació demogràfica i educativa, els usos del temps, la salut, la pobresa, la protecció i les violències, etcètera, l'article busca respondre a una pregunta tan clau per al present com per al futur de la societat urbana: els canvis que han experimentat les vides dels infants i dels i les adolescents són de naturalesa temporal fruit del context d'excepcionalitat causat per la pandèmia o més aviat són canvis en vies de consolidació i, per tant, podem entendre'ls com a característics o estructurals en les futures generacions?

L'impacte de la covid-19 no només té una dimensió mesurable o quantificable. La pandèmia també ha tingut

conseqüències molt importants sobre aspectes relacionals i comunitaris, sobretot, pel que fa a la gestió, la promoció i el consum cultural. En aquest sentit, el cinquè article de la revista aborda els espais de gestió comunitària de la cultura des de la seva naturalesa participativa i el seu protagonisme com a marcs per promoure la governança d'ecosistemes locals en favor de la democratització econòmica, la resiliència comunitària i l'educació ecosocial. Gràcies a diversos grups de debat, l'article descriu quins han estat els impactes de la covid sobre aquest ecosistema comunitari, des dels més immediats, com el tancament d'espais o la paralització de projectes culturals, fins als de més llarg abast sobre les dinàmiques d'autoorganització i de governança d'aquests mateixos espais, com les propostes vinculades a la Xarxa d'Espais Comunitaris (XEC).

En sisè lloc, aquest número de la revista s'ha volgut fixar també en una de les altres dimensions en què la pandèmia sembla haver tingut un impacte més gran: la mobilitat, els desplaçaments, l'arrelament residencial i l'habitatge. És cert, com es tendeix a pensar, que part de la població urbana ha optat per canviar de residència i s'ha desplaçat cap a municipis fora de les grans ciutats o a les segones residències? L'article analitza aquests patrons de mobilitat fixant-se en ciutats com Madrid, São Paulo, Ciutat de Mèxic, Buenos Aires i Barcelona, posant de manifest la rellevància de factors com l'acció col·lectiva i les iniciatives comunitàries per a la provisió de benestar i d'ajuda mútua a l'hora d'explicar aquests canvis en els processos de desplaçament residencial. En concret, l'article es pregunta fins a quin punt l'impacte de la pandèmia explica per si mateix els canvis en les tendències de la mobilitat urbana i

residencial sense tenir en compte altres processos de recorregut més llarg, com la financerització econòmica o els processos de gentrificació de determinats entorns urbans.

En darrer lloc, el setè article aborda, des de diverses implicacions teòriques, normatives i pràctiques, la discriminació que diferents col·lectius experimenten dins l'espai urbà i la relació entre el dret a la no-discriminació i les polítiques locals. L'article posa un èmfasi especial a analitzar els rols que tenen tant els governs municipals com la mateixa ciutadania per aconseguir uns espais urbans veritablement inclusius. La discriminació, sosté el text, és un concepte polièdric que es manifesta de múltiples maneres en espais o eixos com el gènere i l'orientació sexual, l'origen ètnic, la religió, la situació migratòria i socioeconòmica o l'edat i l'estat de salut. La discriminació també és una pràctica protagonitzada per diversos agents i institucions i present en diversos espais, tot i que també adopta un caràcter sistèmic o estructural. L'article exposa diferents enfocaments i casos sobre el dret a la ciutat i el principi de no-discriminació presents en la normativa i la jurisprudència internacional i explora com aquests poden aplicar-se a l'àmbit municipal a través dels governs locals. Amb aquest objectiu, el text exposa alguns exemples d'iniciatives municipals i suggereix algunes recomanacions extretes de l'experiència acumulada en els àmbits i espais locals.

Aquests set articles no poden explicar de manera exhaustiva la totalitat de les afectacions generades per la covid-19 sobre la ciutat. No obstant això, sí que poden oferir dades i reflexions molt útils sobre alguns dels espais,

dels col·lectius, dels àmbits i de les polítiques que han patit una afectació més gran. És molt difícil preveure amb exactitud les conseqüències que, a llarg termini, acabarà comportant la pandèmia sobre el món i sobre la ciutat. Els impactes aparentment temporals sobre els mercats laborals i l'economia, la producció i el consum cultural, la relació i el tractament del gènere, les polítiques socials o el rol dels governs municipals, per posar només alguns exemples, s'han convertit ara en estructurals i fins i tot permanents en molts casos. El virus de la covid-19 potser ha estat quelcom passatger, però les seves conseqüències han vingut per quedar-se. De manera similar, els articles que componen el número 29 de la revista *Barcelona Societat*, representen una eina molt útil, no només per entendre aquestes conseqüències, sinó també per mirar d'anticipar-se a altres crisis similars a les quals les ciutats s'hauran d'enfrontar en el futur.

Tribuna

La crisi social de la covid-19 a Barcelona, respostes i aprenentatges després de la pandèmia

Laia Claverol i Torres

Gerent de l'Àrea de Drets Socials, Justícia Global, Feminismes i LGTBI de l'Ajuntament de Barcelona

Paraules clau: serveis socials, emergència, covid-19

Imatge: Isaac Planella

El març del 2020 es declara l'estat d'alarma per la covid-19. Quin abordatge n'han fet els serveis socials municipals de l'Ajuntament de Barcelona? Quines respostes es van dur a terme des de la perspectiva dels col·lectius més vulnerables (les famílies, les persones sense llar o les persones grans)? Quins aprenentatges n'hem extret davant la gestió de noves crisis? Aquest article planteja una reflexió a partir del relat de la resposta que l'Ajuntament de Barcelona i, en concret, l'Institut Municipal de Serveis Socials (IMSS), va donar a les necessitats socials sobrevingudes per la crisi de la covid-19. Necessitats tan diverses com cobrir l'alimentació de milers de persones que s'havien quedat sense ingressos d'un dia per l'altre, necessitat de generar un sostre a aquelles persones que vivien al carrer i que no es podien confinar, necessitat d'atendre les persones dependents soles en domicilis de la ciutat. Una resposta als efectes immediats d'una crisi social aparellada a la crisi sanitària de la covid-19 i que va atacar de manera més intensa els col·lectius més vulnerables de la ciutat. Al costat d'aquesta exposició es descriuen també els aprenentatges i els recursos que han quedat a la ciutat de manera estable i que ens han de permetre estar més preparats i preparades i, sobretot, tenir més resiliència davant les futures crisis.

Introducció

Fa uns dies es publicava l'informe FOESSA¹, que ens confirmava unes xifres postcovid veritablement alarmants: gairebé un 30% de la població catalana viu en situació d'exclusió social. D'entre els principals factors que destaca l'informe, es visualitza aquesta desigualtat en una mirada de dona, ja que l'exclusió social de llars encapçalades per dones ha passat del 18 % l'any 2018 al 26% l'any 2021 (mentre que en el mateix període les llars encapçalades per homes van passar del 15% al 18%).

En la mateixa línia, aquest passat mes de febrer, la comissionada d'Acció Social de l'Ajuntament de Barcelona, Sònia Fuertes, presentava el Balanç dels Serveis Socials 2021 i destacava un increment d'un 22% d'atencions respecte a l'any 2020 i mostrava la xifra de persones ateses en més de 97.000 persones. Entre el total de persones ateses, un 63% eren dones i fins a un 24% van estar ateses per primera vegada o bé feia més d'un any que no ho havien requerit.

Aquesta és la realitat postpandèmia que tenim a la ciutat. Però analitzem quines respostes i millores hem anat incorporant des del moment més àlgid de la pandèmia, al març del 2020, fins a l'actualitat per poder donar resposta des de la proximitat a les necessitats de la població de la ciutat de Barcelona.

La resposta es planteja des de quatre perspectives que, sense ser exhaustives ni les úniques que vam tractar, ens

ajuden a aproximar la complexitat del moment en relació amb les dificultats operatives i l'impacte que aquesta pandèmia ha tingut per a alguns col·lectius específics de la ciutat. Així doncs, aquest article presenta primer la reacció que es va donar a la pandèmia des dels serveis d'atenció social bàsica i posa el focus en la garantia de l'accés de la població a aquest servei essencial.

La segona secció analitza l'impacte que la pandèmia va tenir en les economies domèstiques i les seves necessitats més bàsiques i es centra en la cobertura de l'alimentació. Si ho enllacem amb l'informe FOESSA, veurem com el confinament que va començar el març de 2020 va ser un moment àlgid que va posar sobre la taula la precarietat i fragilitat de les economies domèstiques de la ciutat i que ha portat a les actuals xifres d'exclusió social de gairebé el 30% de la població.

La tercera secció d'aquest article explica la resposta immensa que es va articular a la ciutat per atendre les persones sense llar i els aprenentatges postpandèmia que ens han deixat més i millors recursos residencials, tot i que segueixen sense resoldre els problemes estructurals que afecten aquestes persones (la manca d'habitatge, la manca de recursos econòmics i, en una proporció creixent, la manca de permisos de residència i de treball).

Finalment, en el quart bloc es fa un repàs a la resposta específica a les polítiques públiques adreçades a les persones grans, des de les actuacions preventives com la teleassistència fins a les residències, els espais més castigats per la pandèmia. Mereixerien un capítol addicional les reflexions sobre col·lectius tan invisibles com

1. <https://www.foessa.es/blog/foessa-muestra-un-deterioro-sin-precedentes-de-la-exclusion-social-en-cataluna-por-la-crisis-del-covid-19/>.

les dones víctimes violència masclista que van viure el confinament al costat dels seus agressors, els infants i adolescents als quals la pandèmia va oblidar completament en els seus protocols de confinament i que actualment hem de buscar respostes específiques pel malestar emocional que han patit; i les persones amb discapacitat que van patir tant o més que la gent gran els protocols de confinament residencial i domiciliari, i tantíssims altres col·lectius als quals vam dedicar esforços, temps i recursos durant la pandèmia i als quals cada dia atenem des dels diversos serveis de l'Àrea de Drets Socials. Que aquesta pinzellada serveixi, doncs, per fer un reconeixement a la tasca de totes les persones que van estar gestionant els serveis municipals de l'àmbit social durant els mesos de pandèmia.

1. Centres de serveis socials. Una veritable xarxa de resposta a la ciutadania

El dissabte 14 de març el govern de l'Estat espanyol va declarar l'estat d'alarma per la covid-19. Recordo especialment i amb molta intensitat els dies previs a la pandèmia, però mai hagués imaginat la possibilitat que s'arbitrés un estat d'alarma. Aquesta situació, totalment nouvinguda, ens situava en un escenari temporal de quinze dies (el primer estat d'alarma tenia quinze dies de vigència!), però que ja s'entreveia que hauria de durar més. A l'Ajuntament de Barcelona la decisió posterior a l'inici de l'estat d'alarma va ser la declaració de serveis essencials per decret d'alcaldia, alguns ja fixats per l'Estat (per primer cop, els serveis socials hem aparegut com a serveis essencials) i d'altres, per decisió municipal, ja que es consideraven necessaris per al funcionament dels serveis de la ciutat. Així doncs, tots els serveis prestats des de l'Institut Municipal de Serveis Socials van ser declarats

serveis essencials i les seves treballadores també; per tant, calia preparar la resposta i l'organització dels serveis a aquesta nova realitat.

Les decisions les vam haver de prendre amb urgència (en menys de 48 h); així doncs, el divendres 13 de març acabàvem la setmana amb 39 centres de serveis socials (d'ara endavant, CSS) en funcionament i el dilluns dia 15 en manteníem en funcionament deu, però amb el 100% de la plantilla activa. Els objectius de la reorganització van ser tres: 1) garantir l'atenció a tota la població de la ciutat, 2) protegir els equips professionals i 3) assegurar l'accessibilitat als serveis amb sistemes no presencials.

Aquesta nova organització va permetre fer torns setmanals de presencialitat i doble torn de no-presencialitat, de manera que així es garantien els quinze dies de confinament necessaris en cas de contagi de persones o equips. Per tant, es va poder atendre la població des del mateix dilluns de la pandèmia. Mentre altres serveis tancaven, a la ciutat de Barcelona els serveis socials es mantenien a la primera línia. La gestió de recursos humans, de quadrar horaris i de gestió d'incidències va ser immensa. I, aleshores, vam introduir el que ha estat, segurament, el més revolucionari en l'atenció social: l'atenció no presencial. Així doncs, l'atenció telefònica, en un primer moment, i telemàtica, en un segon moment, van esdevenir fonamentals per garantir el contacte amb les famílies usuàries, per atendre nous i noves usuàries que es dirigien per primer cop als serveis socials i per poder fer un seguiment i evitar desplaçaments innecessaris i el risc de contagi a les nostres professionals. El telèfon va esdevenir clau en aquest procés. La necessitat d'adaptar sistemes

informàtics, d'ampliar línies de telèfon i operadores del telèfon de serveis socials i d'adaptar els nostres centres va tenir moments d'autèntica complexitat, però des del primer moment la responsabilitat i el servei públic es van posar al davant de la dificultat. La resposta de tots els serveis de l'ajuntament que ens havien d'acompanyar (informàtica, atenció ciutadana, infraestructures, logística i serveis generals i serveis econòmics) ho van fer possible.

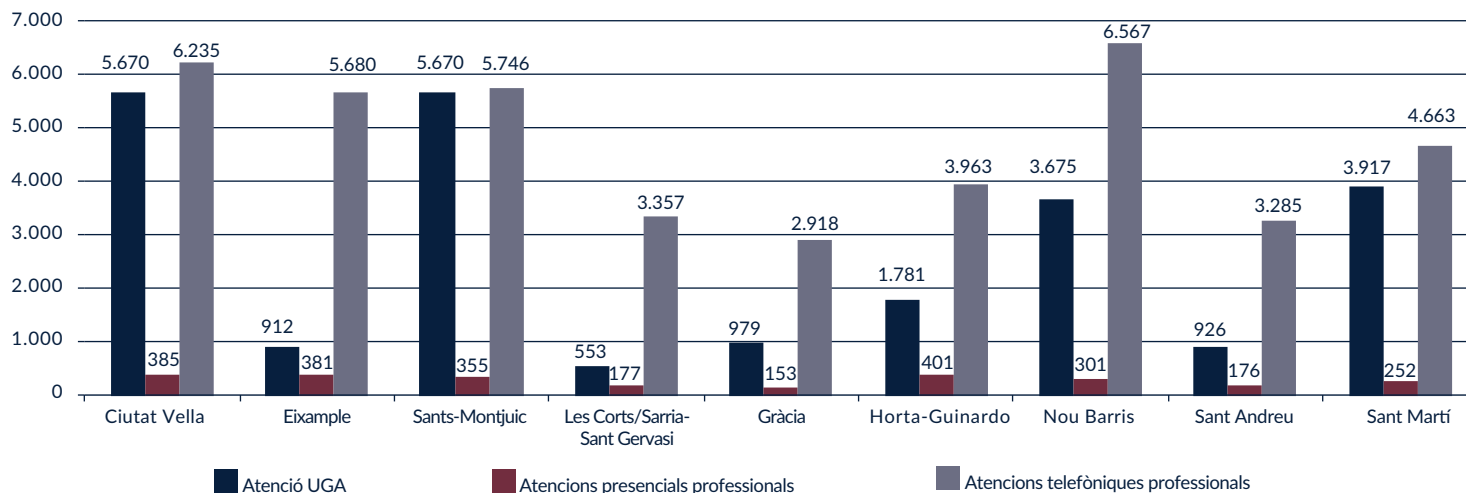
En el balanç de Serveis Socials de l'any 2020 es presentaven les següents dades, que mostren amb exactitud el que s'ha explicat:

“Durant l'any 2020 els Serveis Socials de la ciutat de Barcelona van atendre un total de 88.375 persones, un 11% d'increment respecte a les 79.575 persones que s'havien atès un any abans. D'aquestes, el 32% de les

persones que es van atendre a partir del mes de març, quan va començar la pandèmia, no havien anat mai abans als Serveis Socials municipals o bé feia més d'un any que no ho havien necessitat. Això inclou les diferents tipologies d'atencions, que van requerir una reestructuració important a partir de l'aparició de la covid-19 i el confinament domiciliari que va anar-hi associat. Concretament, i per posar en evidència la necessitat que van tenir els Serveis Socials d'adaptar-se, les xifres recullen que entre el gener i l'abril es van fer 19.161 atencions presencials i domiciliàries, mentre que la resta de l'any es van fer 28.373 atencions presencials, 201.957 atencions telefòniques i 1.969 visites a domicili”.

Aquesta immensa tasca d'acompanyament a la població més vulnerable en un moment de tanta incertesa i

Gràfic 1. Nombre d'atencions totals als centres de serveis socials per districte. Barcelona, 2020

necessitat ha estat reconegut amb la medalla d'honor de la ciutat de 2021 en reconeixement a la tasca feta des dels Serveis Socials durant la covid-19.

Avui, a març del 2022, el seguiment telefònic i telemàtic ja ha quedat incorporat als CSS com a forma de prestació de servei i es combina amb l'atenció presencial. Fins i tot les atencions grupals han pogut fer-se mitjançant sistemes de videotrucada. Cal dir que la pandèmia ha durat dos anys i que els criteris sobre aforaments d'espais, desplaçaments, treball presencial i no presencial, etc. han anat canviant. Per tant, la incorporació de mitjans que no necessiten presencialitat ha permès una flexibilitat de l'atenció que abans de la pandèmia hauria estat impossible.

En darrera instància, fa uns dies s'inaugurava el Centre de Vida Comunitària de la Trinitat Vella. En aquest centre la Direcció d'Innovació Social de l'Àrea de Drets Socials assajarà també la incorporació d'una Oficina Virtual d'Atenció Social (OVAC) mitjançant la creació d'un espai assistit de connexió remota amb la professional de Serveis Socials per evitar el desplaçament de l'usuari de la Trinitat al Centre de Serveis Socials i, alhora, per millorar en els aprenentatges digitals dels usuaris i les usuàries de Serveis Socials.

2. La resposta a les necessitats més bàsiques, el dret a l'alimentació en un context de pandèmia

Enllaçant amb l'apartat anterior, la immensa majoria de les atencions que es van fer als centres de serveis socials durant la pandèmia i també en la postpandèmia tenen a veure amb la cobertura de necessitats bàsiques. Quan, des de Serveis Socials, parlem de la cobertura de necessitats

bàsiques, ens referim, sobretot, a la cobertura de despeses vinculades a l'alimentació, la higiene, la roba, la llar, les despeses farmacèutiques, etc., que, amb la pandèmia, van adquirir un caràcter de centralitat, especialment les alimentàries.

El dilluns 16 de març, tal com s'ha explicat, s'obrien els deu CSS a la ciutat de Barcelona. Vam visitar, entre dilluns i dimarts, la majoria dels CSS oberts per copsar les necessitats que tenien les nostres professionals i, sobretot, per conèixer què els estava traslladant la ciutadania. La veritat és que els centres estaven força tranquils quant a pressió assistencial. Era com la calma abans de la tempesta. Recordo perfectament la frase que va dir-me la directora: "Al rebost de les famílies hi ha arròs encara per a dues setmanes", en quinze dies això haurà canviat radicalment. I així va ser. Els primers dies, les atencions i consultes anaven molt vinculades amb temes de dependència, també amb temes de moratòries d'habitatge i alguna persona preguntava com es faria el seguiment social. Les xifres de contagi anaven en augment i el confinament total va deixar sense feina centenars de persones. Va caure de cop tota l'economia informal: llauners, auxiliars de cuina, cuidadores informals de la llar, etc. Totes aquestes persones es van quedar sense ingressos i, com vam preveure molt bé, en quinze dies l'arròs es va acabar i van començar les mal anomenades cues de la fam.

Per preveure aquesta situació vam dedicar-nos a reorganitzar tot el sistema d'ajuts econòmics i vam prioritzar la targeta *Barcelona Solidària*, que permetia fer precàrregues d'ajuts a l'alimentació a les famílies que ja eren ateses per Serveis Socials. Aquesta resposta es va

quedar curta davant l'allau de noves demandes, sobretot de famílies i persones que mai havien vingut a Serveis Socials o bé que feia més d'un any que havien deixat la seva relació amb el centre de referència. Aquest augment va suposar que l'any 2020 es van acabar prescrivint més de 28.000 ajuts econòmics per a alimentació, quan l'any 2019 se n'havien prescrit uns 7.000.

La segona línia de treball van ser els menjadors socials. Ja la primera setmana de declaració de l'estat d'alarma es va coordinar una resposta en dos sentits amb les entitats gestores dels menjadors: d'una banda, es va canviar el format del menjador de presencial a pícnic (garantint la qualitat de l'alimentació) i es va ampliar al màxim la capacitat de producció dels menjadors. La complexitat de la dispensa i la derivació d'usuaris va ser també un element que cal destacar. Es va prioritzar que les famílies disposessin d'una targeta moneder per poder anar a comprar i cuinar al seu domicili, mentre que les persones individuals (en la majoria de casos, homes que vivien en pisos compartits) s'atenien de forma prioritària a través dels menjadors socials. En aquell moment de la pandèmia l'ús compartit de la cuina es va convertir en un espai vetat i ens arribava la demanda tant d'entitats socials com d'usuaris de poder-se endur l'àpat fet per no utilitzar la cuina compartida. Les xifres de capacitat de resposta van ser importants: els divuit menjadors socials van passar de distribuir 479.000 àpats l'any 2019 a més de 557.000 el 2020 (gairebé 80.000 àpats més entre el mes de març i el desembre).

La tercera línia de treball van ser els àpats a domicili i els àpats en companyia. Els àpats en companyia són els que es

prescriuen per a les persones grans que viuen soles i l'àpat es converteix en un espai de socialització alhora que es garanteix una alimentació adequada per a la persona. Els àpats en companyia es van suspendre des del primer moment, perquè la població gran era la diana primera de la covid-19, però alhora vam pensar que la funció social que complien no la podíem perdre. Així doncs, com que les persones que hi assisteixen són persones grans autònomes, vam convertir-los en àpats en pícnic, és a dir, les persones grans recollien el seu pícnic de dinar i sopar i, alhora, tenien un contacte amb l'educadora social del menjador de referència. Aquesta funcionalitat ens va permetre fer el seguiment i detectar necessitats sobrevingudes d'aquesta població, així com, en el cas d'aïllament, garantir a través de l'àpat a domicili que la persona gran estigués en bones condicions.

I la quarta i immensa línia van ser els àpats a domicili. Aquest servei, també prescrit pels centres de serveis socials de manera esporàdica per situacions de dependència i molta vulnerabilitat als domicilis, va convertir-se en un dels principals sistemes d'alimentació de les llars vulnerables de la ciutat. La realitat és que l'aïllament obligatori de la covid-19 dins els domicilis va disparar la necessitat de prescriure aquest recurs per garantir l'alimentació de centenars de persones a la ciutat. Vam passar d'atendre unes 1.700 persones l'any 2019 a més de 3.800 l'any 2020 i es van lliurar gairebé un milió d'àpats a domicilis de la ciutat.

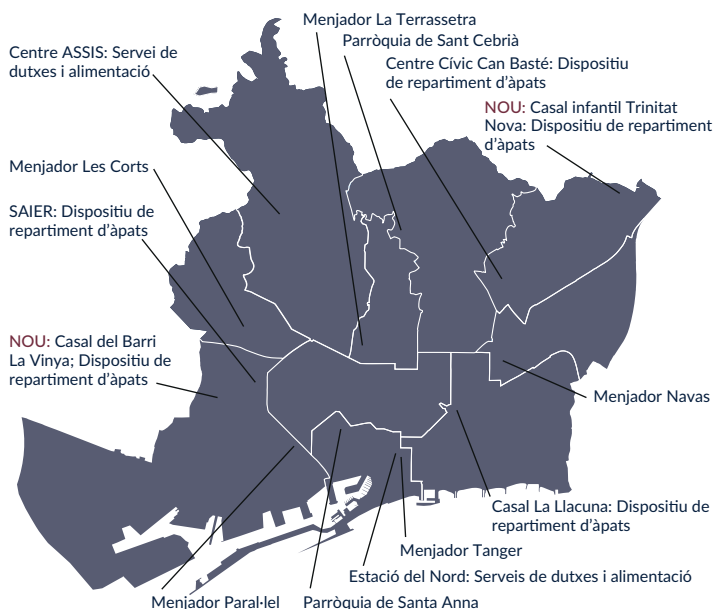
Amb tot, la capacitat estesa al màxim de tots els serveis municipals alimentaris no podia donar resposta a la caiguda d'ingressos dels domicilis, a la dificultat d'accés a la cuina

dels pisos compartits, a la dificultat de l'arribada dels ERTO, etc. Així doncs, va caldre recórrer a la resposta assistencial del lliurament d'àpats directes. Vam tenir un debat molt intens com a equip directiu sobre com respondre a aquesta immensa necessitat i, un cop valorades les nostres forces (amb l'ampliació de les capacitats de tots els contractes de serveis municipals d'alimentació), vam concloure que calia una resposta poc tècnica però molt pragmàtica.

Durant les primeres setmanes de març, a la situació de precarietat dels domicilis es va afegir la caiguda del voluntariat en moltes entitats socials de la ciutat que treballen també pel dret a l'alimentació. La majoria de les voluntàries són persones grans i estaven aïllades davant l'impacte que pogué tenir la covid. Així doncs, el Banc d'Aliments i algunes entitats socials de la ciutat ens van plantejar la possibilitat de posar en marxa una resposta alimentària de "crisi humanitària" amb punts directes de distribució d'aliments. Vam passar de tenir uns 3.500 àpats diaris directes a més d'11.500 àpats al dia. Aquest creixement es va fer gràcies a la iniciativa *World Central Kitchen*, del xef José Andrés, i el Banc d'Aliments, que a les cuines del Fòrum produïen diàriament aquests més d'11.500 àpats distribuïts per onze punts de la ciutat en coordinació amb entitats socials i amb voluntaris i voluntàries de l'Ajuntament. L'equip del xef José Andrés havia donat resposta alimentària a la crisi de l'huracà Katrina i té una metodologia de producció alimentària que garanteix que en un àpat es poden ingerir totes les calories necessàries per passar una jornada. Les cuines del Fòrum, acostumades a donar alimentació a grans esdeveniments econòmics, es van convertir de la nit al dia en el centre de garantia de l'alimentació de famílies vulnerables de la

ciutat. Aquesta resposta pandèmica a l'alimentació va durar fins al mes de juliol, moment en què la reobertura i la recuperació de l'activitat econòmica va anar tornant a la normalitat. Amb aquests dispositius d'alimentació es van distribuir més de 420.000 àpats entre el mes d'abril i l'octubre, que és quan ja es va desescalar definitivament el sistema d'àpats directes.

Figura 1. Punts de distribució d'àpats i menjadors d'accés directe durant la crisi de la covid-19

L'aprenentatge més important que vam extreure d'aquesta crisi és que tant les entitats socials com l'Ajuntament volíem enfortir-nos per si en algun moment calia tornar a donar una resposta d'aquest tipus a la ciutat. Fruit de la reflexió i el treball conjunt amb Càritas, Creu Roja, el Banc d'Aliments i els nostres equips tècnics, va sorgir el Projecte

Alimenta. Aquest projecte impulsa el dret a l'alimentació i alhora empodera les persones amb una visió d'inclusió comunitària. Ja s'han posat en marxa dues cuines comunitàries on es treballa en l'autonomia de les persones per elaborar els seus propis àpats i, alhora, empoderar-les i vincular-les a la comunitat. El Projecte Alimenta vol promoure un nou model d'atenció social a la ciutat que, garantint en tot moment l'accessibilitat a l'alimentació, promogui també accions que desestigmatitzin situacions de pobresa econòmica o habitacionals (com, per exemple, viure de relloguer en una habitació sense dret a cuina) que, tant a través de les entitats socials com del teixit empresarial, lluiti contra el malbaratament alimentari i afavoreixi el consum de proximitat. El projecte vol superar el tradicional enfocament assistencialista per un altre que fomenti l'autonomia personal i l'autoorganització en l'adquisició d'aliments (com, per exemple, la compra col·lectiva) i en l'ús dels Espais Alimenta, per cuinar, menjar, cultivar-se o educar-se, relacionar-se i establir vincles socials o orientar-se en l'àmbit laboral.

Hem convertit, doncs, el dret a l'alimentació en el punt de partida i ancoratge per millorar la inserció de les persones i, per tant, hem après que tot el que invertim en l'empoderament de les persones en l'àmbit alimentari ens ajudarà a estar més ben posicionats en moments de crisi.

3. Les persones sense llar, d'invisibles a únics habitants de l'espai públic

La ciutat de Barcelona té la xarxa d'atenció a persones sense llar més important de Catalunya, amb més de 40 entitats, que, conjuntament amb l'Ajuntament, donen resposta a les necessitats de les persones sense llar de la

ciutat. L'any 2018, la xarxa tenia 2.130 places residencials dedicades a les persones sense llar. L'efecte de gran ciutat no la deixa al marge de fenòmens urbans que es repeteixen a les grans capitals europees com París, Londres, Roma, etc., i el seu clima favorable, combinat amb un difícilíssim accés a l'habitatge, fa que el fenomen del sensellarisme estigui present a la ciutat.

La declaració de l'estat d'alarma estableix entre les obligacions de la població el confinament domiciliari. S'ha debatut molt sobre els límits jurídics d'aquesta prohibició al dret de les persones a la lliure circulació, però s'ha parlat poc de com podien complir-la les persones que no tenien llar i, per tant, com podien aïllar-se i protegir-se de la covid-19 totes les persones que estaven al carrer o en infrahabitatge a la ciutat. El recompte de l'any 2020 estava previst pel mes de maig, és a dir que, amb les dades de l'any 2019, sabíem que gairebé unes 900 persones estaven vivint al carrer en el moment de l'esclat de la pandèmia².

La intervenció que es va plantejar al març de 2020 davant d'aquesta situació perseguia dos objectius: d'una banda, ampliar places per garantir un sostre i el dret al confinament de les persones que hi havia dormint al carrer i, de l'altra, adaptar els centres municipals per poder fer front a l'impacte de la covid-19 en les persones usuàries del circuit de sensellars de la ciutat. A més, es va decidir que faríem aquest abordatge garantint les necessitats específiques que cada col·lectiu de persones sense llar necessitava per fer el confinament.

2. Informes mensuals del Servei d'Atenció Social al Sensellarisme a l'Espai Públic (SASSEP).

Amb aquestes premisses es van obrir fins un total de 700 places noves a la ciutat. Enmig del confinament, sense recursos per a les persones més vulnerables, vam anar posant en marxa diversos equipaments on podien residir de manera provisional mentre durés l'estat d'alarma.

L'organització d'aquestes noves places residencials i la seva gestió es va pilotar des dels equips d'emergències socials, en especial del CUESB, i els equips d'espai públic preparats per donar respostes amb una mirada més propera a la protecció civil.

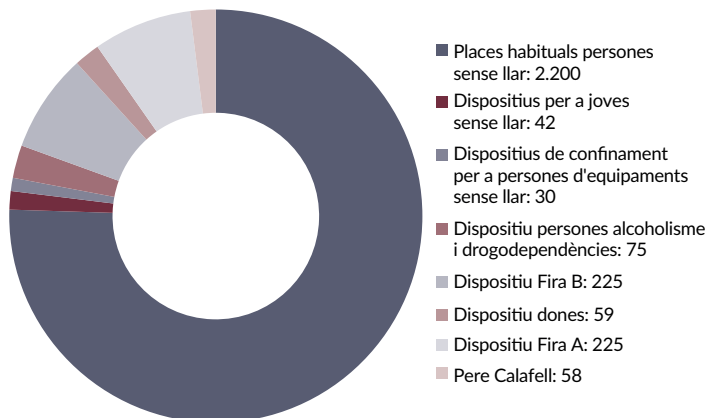
Els diferents dispositius d'allotjament d'emergència van ser els següents:

- Equipament Pere Calafell: obert entre el 20 de març i el 27 de maig i gestionat per Creu Roja, oferia 60 places per a homes. Les persones allotjades en el moment del tancament van ser derivades als pavellons de Fira de Barcelona, amb places lliures en aquell moment.
- Equipament d'Atenció a Dones (EAD): va oferir 62 places només per a dones, seguint l'estratègia municipal de prevenció del sensellarisme femení i d'introducció de la perspectiva de gènere en el programa municipal d'atenció a les persones sense llar, i va ser gestionat per Progress.
- Pavellons de Fira de Barcelona a Montjuïc: oberts el 25 de març, van disposar d'un total de 450 places (225 cadascun) i estaven gestionats per Creu Roja i la Fundació Salut i Comunitat. Un cop acabat l'estat d'alarma, a finals de juny, els dos pavellons de Fira de Barcelona van passar a oferir acollida nocturna, sopar

i esmorzar, però davant el sorgiment de rebrots durant el mes de juliol i les noves recomanacions i restriccions de la Generalitat, es va reprendre l'atenció 24 hores. La desescalada d'aquest equipament es va fer amb la declaració de l'estat d'alarma del mes de novembre de 2020 i es van traslladar a albergs i hostals de la ciutat.

- Equipament Pere Tarrés: depenent de l'Agència de Salut Pública de Barcelona, va obrir el 3 d'abril, atenia persones en situació de carrer amb problemes d'addicció a l'alcohol o drogues, i era un equipament orientat a la reducció de danys gestionat per l'Associació Benestar i Desenvolupament.
- Equipament de joves: situat en una casa de colònies a Montgat, va obrir el 16 d'abril, oferia 40 places per a joves migrats sense referents familiars d'entre 18 i 23 anys i el gestionava l'associació Superacció.

Gràfic 2. Distribució de places residencials i d'allotjament temporal per a persones sense llar. Barcelona, maig de 2020

Com mostra la llista anterior, es va fer una resposta segmentada d'acord amb les necessitats dels col·lectius i, alhora, es va poder donar cabuda a moltes realitats, sovint invisibles, dins el sensellarisme: les dones, els joves o les persones amb addiccions. Durant l'any 2021, l'anàlisi i estudi del perfil de persones que van passar pels dispositius ens va permetre concloure que un 40% de les persones allotjades estaven en situació de mal allotjament o infrahabitatge abans de la covid-19, però no en situació de carrer, i que un 32% s'havien vist abocades a dormir al carrer fruit de la crisi sanitària. Així mateix, la vulnerabilitat laboral també és un vector explicatiu del perfil de persones ateses, ja que prop de la meitat de totes les que van passar pels dispositius (unes 1.324) o bé estaven en situació irregular o bé disposaven de permís de residència, però no de treball. Aquest perfil enllaça amb la introducció d'aquest article: la pandèmia ha evidenciat com la irregularitat és un factor clau que explica la vulnerabilitat de milers de famílies i persones a la ciutat.

La possibilitat de poder fer un confinament en condicions amb criteris de control de la transmissió del virus, garantint la salut i una higiene adequada, ha donat molt bons resultats quant a l'impacte que la covid-19 ha tingut en aquests equipaments. De les més de 1.300 persones que es van allotjar en aquests dispositius d'emergència, un total de 31 van donar positiu per PCR, un 2,3% del total. Igualment, des del primer moment es van generar places addicionals a les existents per poder garantir l'aïllament especialment dels equipaments residencials de la ciutat que no podien tenir zones pròpies o habitacions per fer-lo. Així, al mes de març ja es va posar en marxa un centre d'aïllament temporal de 30 places gestionat per Sant Joan

de Déu Serveis Socials dins l'espai del Centre Residencial d'Inclusió d'Hort de la Vila. I a partir del mes de maig, en coordinació amb el Consorci Sanitari de Barcelona, es va posar en funcionament un hotel salut, al barri de la Sagrada Família, per permetre l'aïllament i fer el seguiment mèdic de persones positives, però amb pronòstic favorable. En total, es van atendre 78 persones provinents tant dels recursos d'emergència com dels centres residencials de la ciutat.

En paral·lel, l'equip municipal del Programa d'Atenció a Persones Sense Llar va dissenyar una intervenció als centres residencials coordinada amb l'Agència de Salut Pública que va obligar a reorganitzar internament els espais de pernocta per garantir la distància de dos metres. També va reorganitzar els serveis d'higiene i alimentació per evitar fluxos creuats entre la població resident i la de carrer, i va dissenyar els plans de contingència per al funcionament dels equipaments. El canvi principal i més radical és que van passar de ser equipaments d'acollida nocturna a equipaments residencials de 24 h. El resultat d'aquesta tasca complexa és que durant la crisi es van fer 922 proves PCR a persones usuàries i es van tenir 135 resultats positius entre els residents. La situació dels professionals va ser molt similar a la dels professionals de residències. Dues setmanes abans de la declaració de l'estat d'alarma i en previsió que els centres residencials podrien tenir un fort impacte de la covid-19, vam reunir totes les empreses i entitats prestadores de serveis en equipaments residencials perquè preparassin plans de contingència i mesures preventives per poder garantir la prestació dels serveis. Aquesta tasca d'anticipació que vam fer conjuntament l'Ajuntament, les entitats i les empreses va

permetre que l'impacte de la covid-19 no obligués a tancar en cap moment cap recurs residencial de la ciutat. Les professionals d'aquests recursos residencials van tenir un impacte de 29 persones positives sobre 544 proves PCR fetes i, per tant, també es pot dir que hi va haver un bon control de la pandèmia en els centres residencials, malgrat que la seva organització física i el seu funcionament no estaven preparats per assumir la gestió de la covid-19.

El fet que els centres residencials tanquessin l'accés de noves persones es va resoldre mitjançant l'obertura de places d'emergència; ara bé, alguns recursos com els alimentaris es van cobrir amb recursos d'alimentació nous, com els que s'han explicat a l'apartat anterior, però encara hi havia la necessitat de garantir higiene i roba neta per a totes les persones que quedaven al carrer. Amb l'equip d'atenció a persones sense llar de la ciutat es van dissenyar punts d'accés directe per higiene (dutxa) i roba neta, alhora que es va fer un control de simptomatologia de la covid-19 mitjançant la presa de temperatura i preguntes de control. Es van obrir els primers punts al mes de març/abril amb 120 dutxes diàries, un de gestionat per Assís en el seu propi espai residencial i un segon reconvertint el poliesportiu de l'estació del Nord en un punt d'higiene i alimentació, gestionat per la Fundació Formació i Treball. Finalment, al mes de maig es va obrir un tercer punt, que afegia 90 dutxes diàries al Gimnàs Sant Pau de Ciutat Vella, que també va fer funcions de pícnic d'alimentació per a les persones sense llar.

Crec que es pot afirmar que la resposta a les necessitats de les persones sense llar que s'ha fet a la ciutat de Barcelona ha estat, sense dubte, la més important de tot l'Estat

espanyol, no només per la velocitat en la resposta, sinó també per aquesta singularització en el seu tractament. L'oportunitat d'abordar els problemes de les persones sense llar de manera segmentada ha permès als equips municipals estar en disposició de poder sostenir i proposar la continuïtat d'una part important d'aquests equipaments.

Per les persones que hem estat al capdavant de la gestió d'aquesta crisi, un dels millors llegats que en traiem és la possibilitat d'haver estabilitzat i sostingut amb caràcter definitiu una part important d'aquestes places pandèmiques, que han passat de les 2.130 places d'abans de la pandèmia a les prop de 3.000 que tenim ara a la ciutat.

Aquesta concreció en noves places s'ha fet amb una incidència especial en el col·lectiu de dones, que no tenien espais de referència a la ciutat dins el circuit de recursos de sense llar i que surten de la pandèmia amb: dos Centres Residencials d'Inclusió (CRI), La Llabor i La Violeta, i amb la reconversió d'un dels Centres de Primera Acollida (CPA) de Sarrià en equipaments exclusius per a dones. La Llabor va obrir l'octubre del 2020, té capacitat per a 40 dones i el gestiona Sant Joan de Déu Serveis Socials amb la col·laboració de la Fundació Ared i el finançament de l'Ajuntament. La Violeta va obrir l'abril del 2021, té capacitat per a 26 dones més i el gestiona el Centre d'Acollida Assís amb el finançament compartit de l'Ajuntament i el departament de Treball, Afers Socials i Famílies de la Generalitat de Catalunya. La consolidació d'aquests equipaments confirma que la Mesura de Govern de Sensellarisme Femení de l'Ajuntament és el marc de referència des del qual projectar els programes d'innovació i compromís amb aquest col·lectiu.

També la Llar d'Oportunitats, un equipament destinat a joves en situació de carrer com a transició de l'equipament de colònies de Montgat, on van fer el confinament de la covid-19. I, finalment, el centre d'Atenció a persones sensellar amb addiccions, un centre que va obrir les seves 75 places a finals del mes de març de 2020 i que s'ha dedicat a la cura de les persones sense llar amb consum d'alcohol i tòxics. El centre ha esdevingut un referent a Catalunya per a la rehabilitació d'aquestes persones, una llar on recuperar-se i poder tractar les seves addiccions amb una mirada centrada en la recuperació de la persona.

4. Les persones grans vulnerables, la diana de la covid-19

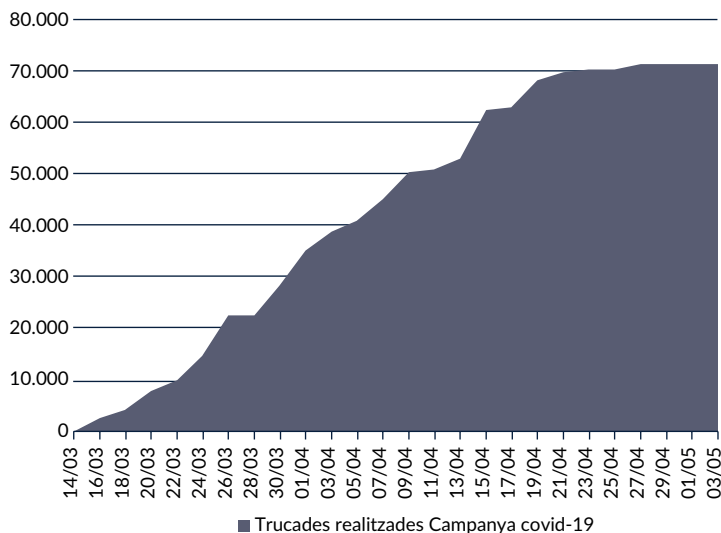
L'Ajuntament de Barcelona és titular de quatre residències municipals i gestiona el Servei d'Atenció Domiciliària (SAD) que arriba a 24.000 ciutadans amb algun grau de dependència. Alhora, gestiona també el servei de Teleassistència, que arriba a més de 100.000 persones grans de la ciutat. Partint d'aquestes dades d'atenció a col·lectius de gent gran de la ciutat, ja s'entreveu que l'Ajuntament ha tingut un paper principal en l'acompanyament de les persones grans durant la gestió de la covid-19.

Començant pel servei preventiu de primer nivell que hi ha a la ciutat de Barcelona, la Teleassistència ha esdevingut clau en les actuacions preventives i d'informació a la població gran que viu sola o que va quedar-se aïllada als domicilis. Entre el 14 i el 20 de març, el telèfon 061 es va col·lapsar per l'allau de trucades que rebia de moltíssimes persones que, amb algun símptoma, trucaven per rebre informació i assessorament mèdic. En el primer comitè de crisi organitzat per la Generalitat de Catalunya, tant el

Departament de Salut com Protecció Civil van demanar a l'Ajuntament la possibilitat de generar algun sistema per evitar el col·lapse del telèfon d'emergència 061, i aquí és on vam proposar que la Teleassistència tingués un paper fonamental. Així doncs, el mes de març de 2020 el Servei de Teleassistència va rebre una formació específica feta per l'Agència de Salut Pública i el SEM per poder identificar, a través de les trucades que rebia o que podia fer, si existia alguna situació de risc als domicilis.

Mitjançant les operadores de teleassistència es va trucar a les més de 100.000 persones usuàries en 74.000 llars demanant que no utilitzessin el 061 per fer consultes o informar-se sobre com gestionar la covid-19 al domicili. A la vegada, les operadores de teleassistència van poder passar un qüestionari de cribatge de l'estat de símptomes de la població gran a domicili i, en cas que detectessin alguna simptomatologia, podien activar directament el 061. En una segona fase, es van fer altes del servei (més de 350) per tal de poder fer seguiment de persones confinades a domicili i així poder activar recursos addicionals: àpats, recollida d'escombraries, neteges extraordinàries, etc. En cadascuna de les onades de la covid-19 o quan hi ha hagut informació rellevant com la vacunació o les mesures preventives als domicilis durant el Nadal de 2020/21, el telèfon de Teleassistència ha fet aquesta funció d'enllaç entre les persones grans que viuen soles i els sistemes d'atenció social. Ha esdevingut, doncs, un servei que des de la seva missió de prevenció ha acompanyat les persones grans soles en els moments més crítics de la pandèmia i, sobretot, ha ajudat a tenir un canal d'accés ràpid i garantit per a molts usuaris que estaven sols i aïllats al domicili en moments de moltíssima incertesa.

Gràfic 3. Nombre de trucades efectuades en la campanya de teleassistència. Barcelona, del 14.03 al 03.04.2020

El servei més gran que gestiona l'Ajuntament per a persones grans dependents és el Servei d'Atenció Domiciliària. Aquest servei ha estat el que més ha patit i més s'ha hagut d'adaptar als canvis i els impactes que la covid-19 generava als domicilis de la ciutat. La primera decisió organitzativa que vam prendre al març de 2020 va ser doble: d'una banda, garantir el 100% del servei en els domicilis on vivien persones soles aïllades i alhora garantir el sosteniment global del servei preservant i protegint els equips dels contagis. Les empreses prestadores conjuntament amb l'Ajuntament vam constituir un comitè de crisi amb reunió diària en què es revisaven les dades de contagis de professionals, les afectacions de servei i les altes i baixes de domicilis per fer un monitoratge de la situació global de la ciutat. Segurament, d'entre tots els serveis als quals faré

referència en aquest article, aquest és el que ens ha requerit més coordinació, més complexitat i més flexibilitat. El SAD consisteix en la prestació de serveis de cura de persones dependents al domicili (més del 90% persones grans, però també de persones amb discapacitat): suport a l'alimentació i petites compres, enllitar i desenllitar, neteja i higiene personal i neteja i higiene del domicili.

El primer que vam decidir és que a tots els domicilis on hi havia algun familiar amb possibilitat de cura de les seves persones grans es proposaria fer un seguiment a distància i es modificaria el servei d'àpats cuinats al domicili per àpats en format pícnic repartits al domicili. El repte era garantir que unes 2.000 llars de la ciutat on vivien persones grans dependents soles que no tenien xarxa poguessin rebre diàriament l'atenció que necessitaven garantint els serveis d'higiene i cura i alhora l'alimentació. Les 4.000 professionals del SAD van començar a treballar, igual que els serveis socials, amb torns d'atenció directa i telefònica per fer el seguiment de casos i, alhora, preservar la seva salut. Als quinze dies d'iniciar l'estat d'alarma i amb la situació d'infecció covid-19 comunitària estesa a tots els barris de la ciutat, vam proposar a les empreses prestadores del servei que calia tenir un equip que anés a domicilis on hi hagués sospita de covid-19 o que estaven en aïllament. És a dir, persones vulnerables que vivien soles i que tenien la covid-19, que els sistemes de salut les havien aïllat al domicili i que les treballadores del SAD havien de seguir atenent. Aquest equip, amb protocols específics dissenyats per l'ASPB en coordinació amb les entitats prestadores, va poder prestar el servei als domicilis "vermells" (que tenien covid-19 confirmada) i "taronges" (amb sospita de

covid-19), mentre que la resta d'equips treballava en els domicilis verds.

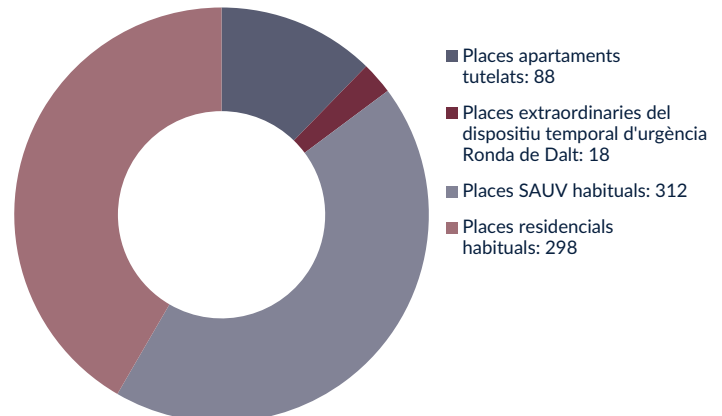
Cal fer un reconeixement especial en aquest article a la tasca immensa de cura i acompanyament que van fer aquestes professionals en els moments més difícils de la pandèmia a les llars més vulnerables de la ciutat. Sovint hem vist un reconeixement explícit als professionals sanitaris, però no hi ha hagut el mateix reconeixement per a aquestes dones valentes que van cuidar amb la màxima professionalitat les persones grans i més fràgils que van quedar-se als domicilis de la nostra gran ciutat.

M'estendria molt a parlar tècnicament del Servei d'Atenció Domiciliària, però en destaco només dos elements: la transversalitat amb la qual es va treballar entre totes les entitats de prestació i l'altíssim compromís de servei públic amb què els equips de gestió municipals i de les empreses van adaptar el servei per fer-lo possible en aquestes circumstàncies tan adverses. El millor aprenentatge de la covid-19 és que, malgrat la fragilitat i la dependència de les persones que estaven als domicilis, l'impacte de la covid-19 va ser molt menor que en les residències. Aquest aprenentatge ens ha de conduir al desenvolupament futur d'estratègies d'integració sociosanitària als domicilis de les ciutats per garantir que les persones grans o les persones amb dependència hi puguin estar el màxim de temps possible. Actualment, des de l'Ajuntament estem promovent l'experiència d'incorporar intel·ligència artificial als domicilis de persones dependents de la ciutat, en una prova pilot que havia de començar just quan va esclatar la pandèmia i que hem fet aquest darrer any estem incorporant el robot ARI i ARI II als domicilis per valorar

com l'IA pot ajudar-nos a vetllar i tenir cura de les nostres persones grans. Els avenços que en propers anys puguem promoure amb els Fons *Next Generation* poden ser una oportunitat de fer créixer els recursos a les llars de la ciutat i així garantir un envelliment de més qualitat a les nostres ciutats.

Finalment, en l'àmbit de la gent gran l'impacte més gran se'l van endur les residències. L'Ajuntament de Barcelona, malgrat ser titular de quatre residències públiques, és un actor residual davant les més de 14.000 places residencials de la ciutat, la majoria privades. En l'àmbit residencial és on la covid-19 ha causat estralls i ha tingut l'impacte més fort. Des de l'Ajuntament, malgrat que no és titular de la competència ni té una gestió directa més enllà de les places de les seves residències, vam demanar a la Generalitat la constitució d'un òrgan de coordinació de residències de la ciutat, en què es sumessin els esforços de les dues administracions per fer front a la problemàtica.

Gràfic 4. Distribució de places residencials per a gent gran de l'Ajuntament de Barcelona. Barcelona, maig de 2020

Així, a finals de març es va constituir l'Oficina de Residències de Barcelona³, una oficina de gestió de la crisi residencial formada pel Departament de Serveis Socials, el Departament de Salut, el Consorci de Salut de Barcelona, el Consorci de Serveis Socials de Barcelona, l'Agència de Salut Pública de Barcelona i l'Ajuntament. L'objectiu principal era que cada institució que tenia competències sectorials en la gestió residencial tingués un sol òrgan de coordinació des d'on poder prendre decisions operatives. Així doncs, des d'aquesta oficina es va fer el primer cens de places de la ciutat, es van coordinar les neteges (que feien empreses, els bombers, la UME, etc.), es van articular els trasllats hospitalaris o entre residències (amb el SEM, els bombers, etc.), es van dissenyar i aplicar els plans de contingència i la sectorització (amb l'ASPB, el CSB, els bombers, etc.) i es van anar articulant i aplicant els plans i programes que l'administració de la Generalitat anava aprovant. Aquest òrgan de coordinació social i sanitària, que va tenir moments d'altíssima tensió, s'ha mantingut més enllà de l'estat d'alarma i ha permès disposar d'un equip integrat per poder continuar el seguiment de la situació de la covid-19 en totes les onades, desplegar la vacunació i articular tots els plans de contingència que s'han anat aprovant.

De la crisi de residències en queden moltes lliçons, però, des del meu punt de vista, una de les principals millores

que ja s'han quedat és el seguiment de la situació de salut dels residents per part de l'Atenció Primària. La desconnexió anterior a la covid-19, que en molts casos va suposar la falta de coneixement de la situació de salut dels residents en el moment que la pandèmia va entrar a les residències, no pot tornar-se a repetir. També la importància del paper i la tasca del personal higienicosanitari, encarregat de garantir els protocols d'higiene i sanitat a la residència, ja sigui davant la covid-19 o davant qualsevol altre pandèmia, i la importància d'aquesta professionalització dels equips residencials. Una segona reflexió és l'escassetat de personal que té el sistema residencial, amb unes ràtios obsoletes, fixades fa molts anys i que estan lluny de poder atendre la complexitat dels casos que actualment existeixen entre els residents de les residències de la ciutat. Cal, doncs, una reflexió del model residencial, que segurament ha de tendir a millorar la capacitat i el reconeixement dels professionals de l'àmbit de la cura i, alhora, ha d'invertir en l'atenció integrada sociosanitària, també dins les residències, per tal que les persones puguin tenir garantides les atencions que necessiten i, alhora, puguin gaudir de l'estada al que és la seva llar.

Des de l'Ajuntament, malgrat que va tenir un impacte petit en nombre de places, la gestió de la pandèmia en les quatre residències municipals va obligar als professionals de l'equip municipal de gent gran a treballar amb una intensitat mai vista. Vam constituir també un equip de gestió de crisi per a l'àmbit residencial amb les quatre entitats gestores per coordinar respostes comunes a les quatre residències (i les 284 places) i atendre les necessitats de manera col·legiada. Una de les primeres

3. Des de l'Ajuntament de Barcelona s'han promogut les oficines tècniques especialitzades per treballar amb professionals de diversos àmbits i institucions per un objectiu concret, es van crear l'Oficina de Residències, l'Oficina de Pavellons, l'Oficina de Quarantena, etc. amb un model d'innovació organitzativa que ha estat publicat a Martí-Costa, Barres i Termes (2020).

necessitats va ser poder tenir una “residència d’aïllament”, un espai on traslladar les persones positives que no podien quedar-se a la seva residència, ja sigui perquè l’espai no ho permetia o perquè calia garantir una sectorització que només podia fer-se amb el desplaçament de les persones. Així doncs, vam obrir una “residència temporal per covid-19” amb divuit places a la ronda de Dalt per poder fer els aïllaments de residents, que va permetre garantir trasllats per positius sempre que no necessessin un ingrés hospitalari. El seguiment de la covid-19 i la gestió de la pandèmia encara és present a les residències i, fins a l’actualitat, encara tenim plans de contingència que ens obliguen a anar modificant les normatives d’ús dels espais comuns, de les visites i del funcionament ordinari dels equipaments.

Amb l’objectiu de recuperar i millorar l’impacte que la pandèmia havia tingut en l’aïllament a les nostres residències, a finals de juliol de l’any 2020 vam posar en marxa un pla pilot amb Apropa Cultura i la Fundació Pascual Maragall per recuperar i millorar les capacitats cognitives dels residents de les nostres residències municipals. Un any després, al juliol del 2021, es feia balanç del programa amb més de 600 actuacions en quatre línies de treball:

- els Museus van de visita: El Museu de Ciències Naturals de Barcelona, el Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, el Museu Picasso i el Museu Nacional d’Art de Catalunya han fet unes 300 sessions als quatre equipaments municipals en què s’han presentant obres i exposicions a les persones residents, amb la intenció que això servís per traslladar

sensacions i emocions que portessin a incentivar l’exercici cognitiu del reconeixement, la memòria, el record i la conversa. L’aproximació als museus, que s’ha fet seguint totes les mesures sanitàries i sense sortir de l’equipament, ha tingut una valoració molt positiva.

- Musicoteràpia: Gràcies al projecte Singular Música & Alzheimer, les quatre residències municipals han desenvolupat més de 300 sessions de musicoteràpia, en grups reduïts d’unes cinc persones cadascun, tot respectant els grups bombolla i amb assistència voluntària. L’experiència ha estat molt positiva, no només pels musicoterapeutes, sinó també per les 75 persones residents que hi han participat en total.

- Bicis sense edat: Gràcies a la feina de les persones voluntàries del projecte, i tot i que aquesta activitat ja s’havia fet anteriorment, en els últims mesos s’han repetit unes passejades en bicicletes adaptades en què les persones residents surten d’aquesta manera al carrer. Els beneficis psicològics i socials han estat evidents, atès que s’observa una millora de l’estat anímic i una reducció de l’ansietat d’aquestes persones, entre altres coses. Fins ara, hi han participat una quarantena de persones a cadascuna de les quatre residències municipals.

- Fundació Pasqual Maragall: Fins a 133 professionals han rebut formació per part de la Fundació Pasqual Maragall per aprendre nous conceptes de l’àmbit cognitiu, emocional i funcional. Així, han pogut desenvolupar noves activitats i metodologies entre les persones residents, com pot ser el ball, la cura de les

plantes, el reconeixement d'objectes, la tertúlia o la reminiscència.

Els aprenentatges en l'àmbit residencial ens condueixen a una reflexió profunda sobre un model que s'ha declarat fallit per la manca de control públic, per la dificultat d'accés, que un cop es basa en el grau de dependència fa que la realitat dels centres residencials sigui una realitat d'alta complexitat. Cal revisar el model, mirar cap a altres països que fa temps que plantegen alternatives diferents al model residencial clàssic: el cohabitatge, els pisos amb serveis, la domotització dels domicilis i totes les respostes que puguin donar-se en el marc d'un envelliment actiu i ple en el domicili habitual de les persones grans. També, i per acabar, en no repetir mai més la manca de participació de les persones grans en les decisions que els afectaven. Han estat les persones que més han patit els efectes de la pandèmia i de les mesures de contenció dels contagis i, alhora, les que menys han pogut opinar i decidir sobre com s'havia de donar resposta a les seves necessitats. Un futur model residencial també ha de contenir un empoderament de les persones grans, que han de ser l'actor principal de les decisions que es prenguin sobre les condicions de qualitat que ha de tenir la seva vida.

5. Conclusions

Aquest article té la voluntat de posar sobre la taula la fragilitat i les dificultats del sistema d'atenció social, el quart pilar de l'estat del benestar, que és en el que històricament s'ha invertit menys. Mentre que la sanitat, l'educació i la seguretat social han tingut pressupostos específics i opcions polítiques que les han defensat i que han reclamat dotacions econòmiques suficients, el sistema

d'atenció social sempre ha estat infradotat i mal dimensionat. Aquest fet s'ha posat de manifest de manera molt evident en la crisi del model residencial, però també en les dificultats de les famílies per sobreviure a un impacte econòmic tan fort com el que ha suposat la covid-19 i que ha posat en evidència les debilitats d'un sistema de garantia de rendes totalment precari.

Els intents de dotar de més recursos les famílies amb passos tan importants com l'Ingrés Mínim Vital s'embarranquen en un marasme burocràtic que fa difícilíssim l'accés d'aquells ciutadans que hi tenen dret. L'Administració, una altra vegada totalment decimonònica, posa el procés davant el dret del ciutadà i genera unes garanties pensades des de dins que poc preveuen les dificultats que tenen aquelles i aquells a qui va dirigida la política pública. Fa uns dies, la Taula del 3r Sector publicava l'estudi "L'impacte dels tràmits administratius en l'accés a les prestacions socials. Una anàlisi conductual"⁴, on comparava les traves administratives de quatre prestacions:

- Ingrés Mínim Vital (Govern espanyol)
- Renda Garantida de Ciutadania (Govern català)
- Prestació per al pagament de deutes del lloguer (administracions locals)
- Ajut d'emergència social per a famílies amb infants 0-16 anys (Ajuntament de Barcelona)

4. https://www.tercersector.cat/sites/default/files/2022-03/t3s_2022-03-17_impacte_del_tramits_administratius_en_laccess_a_les_prestacions_sociales.pdf.

Si bé d'entre els quatre programes analitzats el que té millor valoració és el de l'Ajuntament de Barcelona, en les conclusions i, sobretot, en les propostes de millora ens plantegen coses tan senzilles com, per exemple, eliminar els textos i els dissenys obscurs que obstaculitzen el dret a comprendre de les persones sol·licitants, impulsar una estratègia de lluita contra l'estigmatització de les persones en situació de pobresa i exclusió, simplificar el procés de sol·licitud i tramitació de les prestacions i disposar de diversos canals per comunicar-se i adreçar-se, evitar els requisits complexos, excloents i incoherents amb la finalitat dels ajuts i fer complir el dret de no presentar documentació que pugui obtenir l'Administració. Som capaces de fer-ho? Som les professionals de la gestió pública que impulsem aquests programes les que estem obligades a millorar contínuament, a preguntar-nos una vegada i una altra com podem facilitar i millorar l'accés als drets de tota la ciutadania. Només des d'una actitud constant de millora i aplicant la innovació en la gestió podrem fer que els serveis públics de l'àmbit social es puguin universalitzar.

La responsabilitat es troba en l'exercici de les nostres potestats públiques, en fer que els recursos econòmics que tenim, encara que siguin escassos, maximitzin el benefici sobre les persones als quals estan destinats. També en la capacitat de generació d'espais de governança compartida amb els agents socials de la ciutat, la resposta des de la cocreació i coproducció és ja una realitat que hem d'acompanyar. En aquesta pandèmia hem demostrat que el treball conjunt amb les entitats de la ciutat ens ha donat una elevada agilitat en la resposta, per tant, hem de consolidar els espais amb les entitats i aprofitar el

riquíssim teixit associatiu que tenim. En aquesta línia, la publicació del *Índice DEC*⁵ i *Índice DEC_Local* per part de la *Asociación Española de Gerentes y Directores de Servicios Sociales* serveix com un sistema indirecte d'avaluació de la inversió en serveis socials que fan els ajuntaments d'Espanya. Barcelona revalida el seu reconeixement com la capital de l'Estat que més inversió pública per càpita fa i, alhora, recull per primera vegada els fruits de la seva bona inversió no només en termes quantitativs, sinó també qualitativs, amb el reconeixement de la "millor inversió social" d'entre 37 ciutats grans de l'Estat espanyol analitzades.

No puc acabar sense reclamar més centralitat de les administracions locals en el disseny i la implementació de les respostes a les necessitats socials de la ciutadania. Sense administracions properes i apoderades, difícilment es trobaran solucions adequades i pensades perquè els veïns i les veïnes de la ciutat puguin millorar les seves condicions de vida. La gestió dels fons europeus *Next Generation*, el nou marc de lluita contra la pobresa infantil que vol impulsar els nou Fons Social Europeu, i els pressupostos autonòmics i estatals de dependència i habitatge han de tenir en el principi de subsidiarietat una de les claus que ha de fer possible la millora dels indicadors de l'informe FOESSA. Només amb estructures de resposta més coordinades i menys jeràrquiques podrem superar les dificultats del moment. Ja ho hem fet, les oficines de la pandèmia en són una demostració a la ciutat de Barcelona. Ara només cal que les polítiques socials també generin aquests marcs institucionals que ho facin possible. Sembla

5. <https://directoressociales.com/indice-dec/>.

que les crisis han vingut per quedar-se: la crisi energètica, la inflació i la crisi de preus, la crisi d'Ucraïna, etc. La bona gestió de la pandèmia i els aprenentatges de la covid-19 han de ser la base de les noves solucions.

Bibliografia

MARTÍ-COSTA, M., BARRES, R., & TERMES, A. (2020). *La governança de l'emergència complexa: la covid-19. Actuacions, adaptació organitzativa i innovacions de l'Ajuntament de Barcelona*. Barcelona: Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona (IERMB).

En profunditat

Impacte de la pandèmia sobre la salut a Barcelona

Lucía Artazcoz^{a,b,c,d}, Carme Borrell^{a,b,c,d}, Imma Cortès^{a,b,d}, Èlia Díez^{a,b,c,d}, Maribel Pasarín^{a,b,c,d}, Glòria Pérez^{a,b,c,d}, Cristina Rius^{a,b,c,d} i Maica Rodríguez^{a,b,c,d}

Paraules clau: covid-19, factors socials, polítiques públiques, àrees urbanes

La resposta a la covid-19 ha representat un enorme desafiament per a la salut pública, l'economia i el benestar de la ciutadania. Al mateix temps, ha tret a la llum problemes estructurals com ara la precarietat del sistema sanitari, les limitacions en l'abordatge de les malalties de declaració obligatòria, la situació de les residències de persones grans, les desigualtats socials, les limitacions en la comunicació a la població general i l'erosió de la confiança de la ciutadania en les administracions públiques.

En aquest article es revisa l'acció exercida des de la salut pública a Barcelona amb una mirada cap al futur i les lliçons apreses. La pandèmia ha posat en evidència la necessitat d'abordatges intersectorials que tinguin en compte les desigualtats socials i l'impacte que va més enllà de la incidència i la mortalitat per la covid-19 i afecta l'economia, la salut mental i l'accés a l'assistència sanitària, entre altres àmbits. La valoració del que ha passat ha de permetre una millor preparació per futures emergències de gran magnitud.

Introducció

Fins al 28 de març de 2022, dia en què el sistema de vigilància epidemiològica de la covid-19 a Espanya passa a centrar-se en les persones i els àmbits en situació de vulnerabilitat sanitària, a Barcelona s'havien diagnosticat

a. Agència de Salut Pública de Barcelona, (ASPB), Barcelona.

b. CIBER de Epidemiología y Salud Pública (CIBERESP), España.

c. Departament de Ciències Experimentals i de la Salut. Universitat Pompeu Fabra (UPF), Barcelona.

d. Institut de Recerca Biomèdica Sant Pau (IIB Sant Pau), Barcelona.

quasi 500.000 casos de covid-19 i un excés de mortalitat d'aproximadament 6.000 persones (Agència de Salut Pública de Barcelona, 2022).

La resposta a la pandèmia ha representat un enorme desafiament, tant en escala com en profunditat, per a la salut pública, l'economia i el benestar de la ciutadania. Al mateix temps, ha tret a la llum problemes estructurals com ara la precarietat del sistema sanitari, la situació de les residències de persones grans, les desigualtats socials, les limitacions en la comunicació a la població general i l'erosió de la confiança de la ciutadania en les administracions públiques.

Per respondre a aquests reptes, l'Ajuntament de Barcelona va desplegar amb molta rapidesa recursos humans, financers i tècnics sense precedents. Va mobilitzar pràcticament totes les seves àrees (salut, serveis socials, educació, planificació urbana, neteja, seguretat, mobilitat, etc.) amb la creació de múltiples grups de treball i va avançar en la generalització de l'ús de noves tecnologies. A més, seguint una llarga tradició de polítiques de salut pública molt sensibles a les desigualtats socials, ràpidament es van detectar desigualtats en la infecció per covid-19, més freqüent inicialment entre els col·lectius més desfavorits, que posteriorment es van replicar en la cobertura vacunal, cosa que va requerir abordatges amb perspectiva d'equitat.

Durant la pandèmia es van haver de prendre decisions molt ràpides en un context d'incertesa i de desconeixement; algunes van ser encertades i altres no tant. Ara és necessari reflexionar sobre l'experiència passada per tal de millorar

la resposta a situacions d'emergència futures de gran magnitud, com l'actual.

Aquest article té com a objectiu revisar l'acció exercida des de la salut pública a Barcelona amb una mirada cap al futur i les lliçons apreses. En primer lloc, es descriu l'evolució de la pandèmia fins a l'abril de 2022. Posteriorment, la resposta general de la salut pública i la situació en tres àmbits d'interès especial, les residències de persones grans, les escoles i el treball remunerat. Segueix un apartat sobre la vacunació a la ciutat, la comunicació, una reflexió sobre la pandèmia com un problema complex que va més enllà de la infecció per covid-19, i acaba amb unes conclusions.

1. Evolució de la pandèmia

A Barcelona, el primer cas de covid-19 es va detectar el 25 de febrer de 2020. L'11 de març, l'Organització Mundial de la Salut (OMS) declarava la situació de pandèmia i, uns dies més tard, el 14 de març, el govern espanyol declarava l'estat d'alarma i es posaven en marxa les mesures de confinament per a tota la població, amb l'excepció de les persones que treballaven en serveis essencials.

Entre el 25 de febrer de 2020 i el 27 de març de 2022, a la ciutat de Barcelona es van diagnosticar 484.409 casos de covid-19 (el 29% de la població de Barcelona). De manera global, la majoria dels casos es van produir entre els 35 i 64 anys (42%), seguits de les persones de 15 a 34 anys (31%). El nombre de casos sempre ha estat lleugerament més freqüent entre les dones (53%) que entre els homes. La incidència acumulada va ser una mica més alta en els homes de 0 a 14, de 65 a 74 i a partir dels 74 anys. Pel que fa al nivell socioeconòmic, tret de la sisena onada en ambdós sexes i la

tercera entre els homes, la resta d'onades van ser més freqüents entre els col·lectius més desfavorits. Durant aquest període, es va produir un excés de mortalitat de 5.748 morts que es va concentrar sobretot al grup d'edat a partir dels 75 anys; la taxa va ser superior entre els homes (Agència de Salut Pública de Barcelona, 2022). A continuació, es descriuen amb més detall les diverses onades.

Fins a l'abril de 2021, a Barcelona s'havien produït sis onades de covid-19 determinades per mesures com el confinament total de la població, les restriccions parcials de la mobilitat, la disponibilitat de proves diagnòstiques o l'estratègia de vacunació del moment, cosa que ha s'ha traduït en característiques diferents quant a la distribució dels casos segons sexe, edat i barri de residència de la ciutadania (vegeu gràfic 1). A continuació, es descriuen breument les diverses onades.

La primera onada (25/02/2020 - 04/07/2020) de la covid-19 es va caracteritzar pel confinament de la població, per la no disponibilitat de proves diagnòstiques (cosa que suposa una infraestimació de casos) i per la gran incidència de casos en centres residencials de persones grans. Va afectar fonamentalment persones d'edat avançada, i entre aquestes la incidència va ser més alta en les dones. La incidència més elevada es va produir en els districtes de Sants-Montjuïc, Horta-Guinardó, Sant Andreu, Sant Martí i Nou Barris. Durant la primera onada, el 42,6% dels casos (6.834) van requerir ingrés hospitalari. En la resta d'onades, la proporció de casos hospitalitzats no va superar el 5% dels casos totals de l'onada, cosa que en part s'explica perquè la disponibilitat de proves diagnòstiques després de la primera onada permetia utilitzar-les també entre els

casos lleus. En aquesta onada es va produir un excés de mortalitat de 3.439 morts; va ser l'onada amb un nombre més alt de defuncions.

En la segona onada (01/10/2020 - 06/12/2020) hi ha una represa de l'activitat en l'àmbit laboral i els centres educatius i, tot i que no hi va haver un confinament total de la població, sí que es van establir restriccions parcials de mobilitat i de toc de queda nocturn. En aquesta onada, el grup amb més incidència va ser el de persones dels 15 als 34 anys i les dones fins als 65 anys i més. Els districtes amb més incidència van ser Sant Martí, Sant Andreu i Nou Barris, mentre que, per barris, la incidència va ser més elevada als més desfavorits de la ciutat. En aquesta onada hi va haver un excés de mortalitat de 573 morts.

La tercera onada (07/12/2020 - 14/03/2021) coincideix amb el començament de la vacunació que s'inicià per a les persones més grans i les que tenen més factors de risc, tot i que no es percep encara un impacte clar. Els grups amb més incidència van ser els homes a partir dels 75 anys i les dones de 15 a 34 anys. La incidència més alta per districtes va ser a l'Eixample, Sants-Montjuïc, Sarrià-Sant Gervasi, Horta-Guinardó, Nou Barris i Sant Martí. En aquesta onada hi va haver un excés de mortalitat de 499 defuncions.

A la quarta onada (15/03/2021 - 12/06/2021), ja sense restriccions en la mobilitat de la població, es comença a notar l'impacte de la vacunació. Aquesta mostra la incidència més elevada en persones de 15 a 34 anys, amb taxes d'incidència lleugerament superiors en homes. Els districtes amb més incidència van ser l'Eixample, Sants-Montjuïc, Sarrià-Sant Gervasi, Nou Barris i Sant Andreu. Es

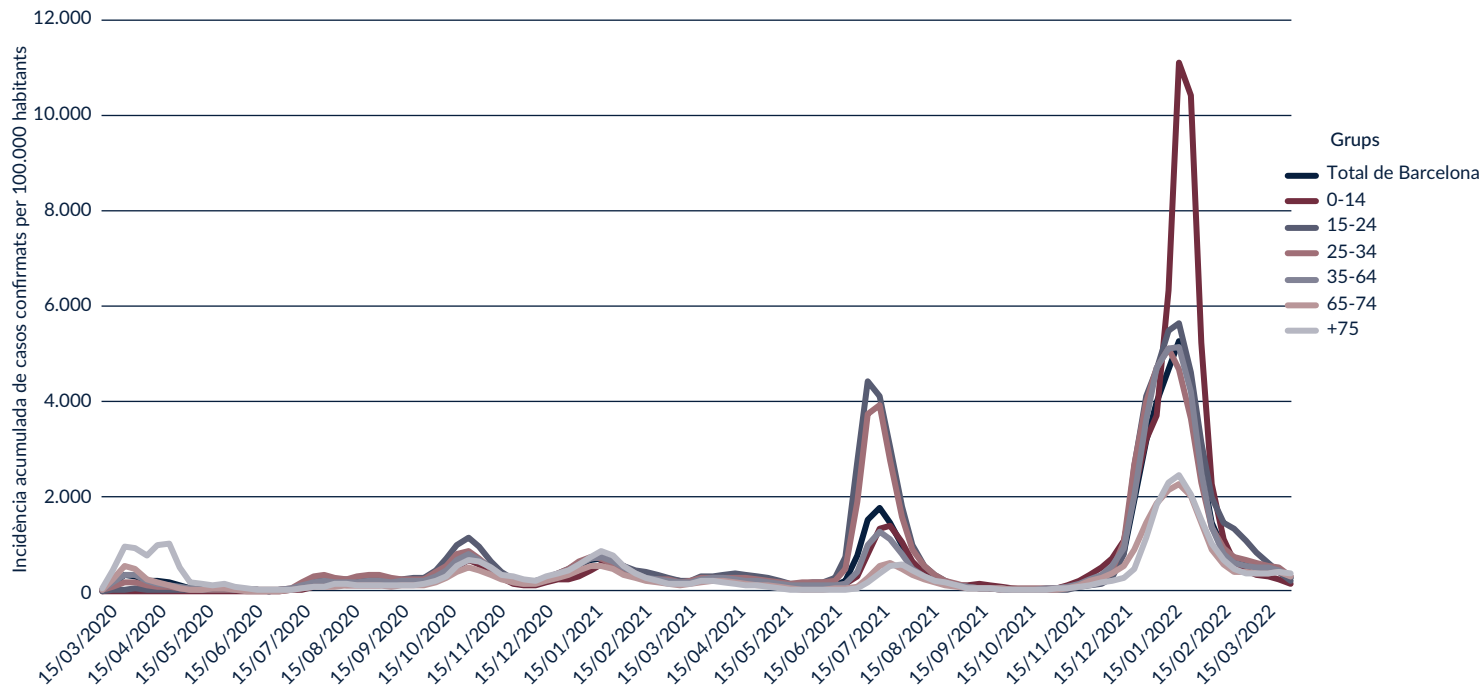
va produir un excés de mortalitat de 245 defuncions amb una reducció del 44% respecte de l'onada anterior. La disminució de les defuncions i de la incidència en persones a partir dels 65 anys es podria deure a la vacunació iniciada a finals de desembre de 2020 en aquest grup d'edat.

La cinquena onada (13/06/2021 - 01/11/2021) mostra la incidència més elevada en persones de 15 a 34 anys, amb taxes d'incidència similars en homes i dones. Els districtes amb més incidència van ser Ciutat Vella, Eixample, Sarrià-

Sant Gervasi i Nou Barris. En aquesta onada va haver una pujada de 516 defuncions respecte de l'anterior que es va concentrar en les persones a partir dels 75 anys.

En la sisena onada (02/11/2021 - 27/03/2022), la incidència més alta es produeix en els grups d'edat entre els 15 i els 34 anys, sense diferències per sexe. Els districtes amb més incidència van ser Gràcia, Sarrià-Sant Gervasi, Sant Andreu i Nou Barris. En aquesta onada es va produir un excés de mortalitat de 174 defuncions.

Gràfic 1. Evolució diària del nombre acumulat de persones amb diagnòstic confirmat de covid-19 per 100.000 habitants, segons edat. Barcelona, 2020-2022

Font: Agència de Salut Pública de Barcelona, dades del web #COVID19aldiaBCN (shinyapps.io).

Les desigualtats socials van anar canviant segons les onades de la covid-19: A la primera i segona onada es va observar una incidència més elevada en els homes i dones de classes socials més desfavorides (quintil amb més privació). En la tercera onada, la incidència més alta es va trobar entre els homes de classes socials més privilegiades i en les dones de classes socials desfavorides, mentre que en la quarta i cinquena onada hi va haver més incidència entre els homes i les dones de classes socials més desfavorides. Finalment, a la sisena onada, la incidència va ser més alta entre els homes i les dones de classes socials més afavorides.

2. Resposta de la salut pública i del sistema sanitari assistencial

Cal tenir clara la diferència entre la salut pública i l'atenció sanitària pública. La primera es refereix al conjunt d'actuacions de les administracions públiques i de la societat per protegir i promoure la salut de les persones i prevenir la malaltia. Per tant, el focus de la salut pública és la salut de tota la població i no només de les persones malaltes. En canvi, l'atenció sanitària pública és l'atenció que cada persona rep dels serveis sanitaris públics per atendre la seva malaltia i en el nostre país es fa a través del Sistema Nacional de Salut.

La pandèmia de la covid-19 és un problema de salut pública que evidentment també ha afectat els serveis assistencials quan les persones han emmalaltit. L'inici tan sobtat de la pandèmia a començaments de l'any 2020 i l'impacte important a la població va ser un revulsiu per a la salut pública. No podem perdre de vista que històricament la salut pública ha estat infrafinçada al nostre país, ja que s'hi ha destinat menys d'un 2% del pressupost total en

salut (Aboal-Viñas, 2010). A més, les retallades que hi va haver a causa de la crisi financera de 2008 encara van deixar en una situació més vulnerable tant la salut pública com el Sistema Nacional de Salut.

Com a crisi de salut pública, la pandèmia de la covid-19 ha implicat abordar-la des de la prevenció, la vigilància de la malaltia, el tractament de les persones malaltes i tenint en compte les conseqüències econòmiques i socials. Les tasques principals desenvolupades des de la salut pública han estat: a) la definició de les mesures de prevenció, com per exemple distàncies, mascaretes, ventilació, vacunacions, quarantenes, etc., b) la vigilància de la malaltia mostrant indicadors diaris, c) l'elaboració de protocols d'actuació quan es detecten casos de malaltia i brots de persones malaltes, d) el control del rastreig, el seguiment de les persones que han estat contactes de malaltes, e) el control i seguiment de les mesures preventives en els centres com les residències de persones grans o les escoles. I no podem oblidar que la covid-19 ha tingut una repercussió desigual en la societat, ja que són les persones més desfavorides les que han patit més la malaltia i també les seves conseqüències econòmiques i socials, derivades sobretot de la pèrdua de feina. Per això, ha estat necessari implantar accions específiques per ajudar aquestes poblacions a afrontar la prevenció o la malaltia.

A Barcelona, amb l'arribada de la covid-19, va ser necessari que l'Agència de Salut Pública de Barcelona (ASPB) es posés a treballar per poder donar resposta a la pandèmia. Aquesta resposta ha anat variant en funció de les diferents onades, ja que al començament no estàvem preparades ni teníem els mitjans adequats per fer-ho; tanmateix, amb el pas del

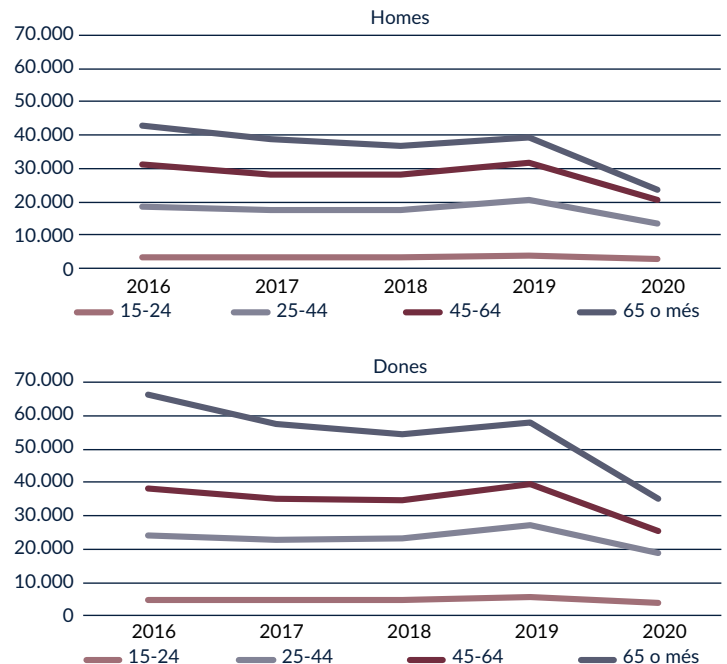
temps ha estat possible poder-ho tirar endavant, perquè s'ha pogut disposar de més recursos humans, tant per vigilar i controlar la malaltia com per fer el rastreig. La pandèmia va posar de manifest les greus limitacions dels sistemes d'informació de malalties de declaració obligatòria arreu del món. A Espanya es va avançar en els sistemes d'informació per vigilar la covid-19, ja que al cap de poques setmanes es disposava d'un sistema que proporcionava informació diària sobre els casos nous de covid-19 a partir de les dades de múltiples fonts d'informació del sistema de salut. Els avenços tecnològics van permetre fer més fàcil aquesta tasca. En el cas de Barcelona, a començaments d'abril de 2020 ja es va poder disposar del web de dades covid-19 que s'actualitzava diàriament (Marí-dell'Olmo et al., 2020).

Cal destacar que durant aquesta pandèmia hem avançat molt en treballar de forma intersectorial amb professionals d'altres disciplines i institucions. Amb aquest objectiu es van crear quatre grups de treball: a) Oficina de Salut Pública, b) Oficina Tècnica de Residències, c) Oficina d'escoles i d) Oficina de vacunacions. Aquests grups estaven conformats per professionals del Consorci Sanitari de Barcelona (CSB), dels serveis assistencials, de salut pública i també d'educació (Oficina d'escoles) i d'atenció a les persones (Oficina de Residències). Han estat útils per poder anar seguint les diferents directrius, temàtiques i incidències que hi ha hagut al llarg de la pandèmia. Probablement, aquest treball intersectorial també donarà fruits en el futur.

Respecte del sistema sanitari públic, cal assenyalar que durant aquesta pandèmia els serveis, tant d'atenció primària com hospitalària, han estat molt tensats. Han hagut de deixar de fer moltes de les tasques habituals per poder-se

dedicar a la covid-19. Això ha fet que s'hagin deixat d'atendre altres malalties. Així, per exemple, tal com es va posar en evidència en l'Informe de Salut de Barcelona presentat a finals de 2021 (Agència de Salut Pública de Barcelona, 2022), l'any 2020 hi va haver una disminució dels diagnòstics nous de malalties cròniques del 36% (gràfic 2). Van disminuir també les malalties de declaració obligatòria, en part per una reducció real de la incidència relacionada amb les mesures de distància social, però probablement també per l'infradiagnòstic i la infranotificació. La recuperació de l'activitat habitual és cabdal per poder reconduir aquesta situació tan excepcional.

Gràfic 2. Nombre de casos nous diagnosticats de malalties cròniques en homes i dones segons edat. Barcelona, 2016-2020

Font: Informe de Salut de Barcelona 2020 (ASPB).

3. Àmbits d'impacte especial

Aquesta secció es dedica a tres àmbits en què la covid-19 ha tingut un impacte especial: les residències de persones grans, les escoles i el mercat de treball.

3.1. Residències de persones grans de Barcelona

Les persones que viuen en residències de persones grans són un col·lectiu vulnerable a causa dels problemes de salut més freqüents amb edats avançades, com ara la pluripatologia de malalties cròniques i el deteriorament progressiu del sistema immunitari. A més, un factor intrínsec a la vida residencial és el contacte continu entre persones residents i amb persones cuidadores en un entorn tancat que afavoreix la transmissió de malalties infeccioses i dificulta l'aplicació de mesures de prevenció i de control.

Durant la pandèmia es van notificar 8.664 casos de covid-19 en residències de persones grans de Barcelona entre persones residents i treballadores. En la primera onada es van produir 3.600 casos; la majoria (64%) van ser entre dones residents o treballadores. Aquesta primera onada es va caracteritzar pel desconeixement sobre la malaltia, la manca de proves diagnòstiques i les greus limitacions en la provisió d'equips de protecció individual (EPI) per als professionals, cosa que va impactar de forma molt important les residències de persones grans i va posar de manifest que la majoria de centres de la ciutat no estaven preparats per afrontar la pandèmia.

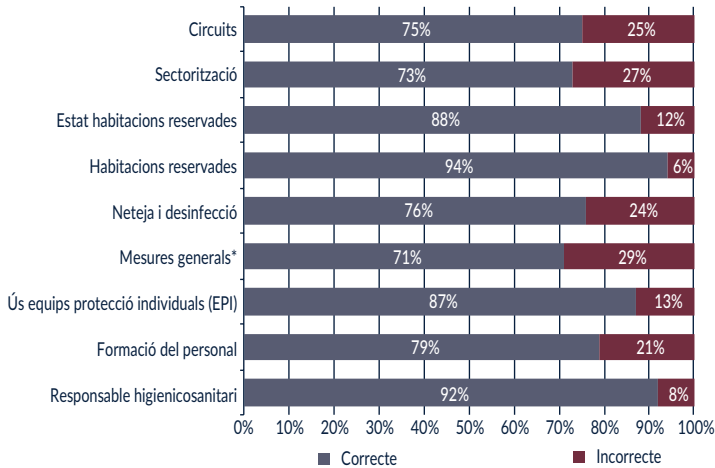
Les dures restriccions de les visites de persones familiars i amigues a les persones residents durant mesos, així com els plans de contingència, van contribuir a la prevenció i

control de la pandèmia en aquest àmbit (Behrens i Naylor, 2020). Finalment, amb la introducció de la vacunació va disminuir moltíssim la gravetat dels casos i la mortalitat (Domi et al., 2021). A banda d'aquestes mesures que es van implantar a tota Catalunya, des d'ASPB es van implementar diverses intervencions a escala local.

A l'ASPB, el mes d'abril de 2020 es va crear un grup de treball de residències de persones grans amb persones de diversos serveis. Un dels primers elements treballats va ser l'elaboració dels Plans de Contingència (PdC), que es va iniciar amb una visita programada i conjunta de l'ASPB amb Bombers de Barcelona per conèixer la situació sanitària i epidemiològica del centre, així com les mesures de prevenció i control adoptades. Es va informar els centres sobre la importància i necessitat de tenir un PdC i sobre les mesures de prevenció i control. Les visites van permetre també detectar necessitats de trasllats de residents i de desinfeccions del centre. En aquesta primera intervenció, es van fer al voltant de 300 PdC validats des de l'ASPB entre els mesos de juny i agost de 2020. Paral·lelament, des de l'ASPB es va impulsar la formació dels professionals de les residències de persones grans.

El mes d'agost de 2020 es crea l'Oficina Tècnica de Residències amb personal de diversos sectors de l'Ajuntament, l'ASPB i el Consorci Sanitari de Barcelona (CSB) per a la coordinació de totes les institucions implicades en les actuacions a les residències de persones grans. Des de l'ASPB, durant l'any 2021 es van fer 244 visites presencials a 272 residències de persones grans de la ciutat, la qual cosa representa el 89% dels centres. Al gràfic 3 següent es mostren les deficiències detectades per les visites.

Gràfic 3. Percentatge de deficiències en la segona visita presencial programada en les residències de gent gran. Barcelona, 2021

Font: Agència de Salut Pública de Barcelona (ASPB).

*Mesures generals: ús de mascareta, distància de seguretat, higiene de mans, material sanitari suficient, estris d'ús individual, entrada de persones i objectes del carrer, visites i sortides exteriors i ventilació.

La pandèmia ha contribuït a fer visible la precarietat de moltes residències de persones grans, tant per a les persones residents com per a les treballadores, cosa que exigeix una reflexió sobre els models residencials per a les persones grans. Això passa probablement per augmentar el suport domiciliari, l'impuls dels habitatges amb serveis i la reducció i millora de les residències de persones grans, igual que en altres països europeus (Bofill-Poch, 2018; Deusdad et al., 2016).

3.2. Escoles

El tancament de centres escolars va ser una de les mesures que va tenir un impacte més important, tant en la salut d'infants i joves, com de mares i pares. Per exemple, s'ha assenyalat que en el curt-mig termini va tenir efectes

negatius en el benestar, la salut mental, la qualitat de la son i altres indicadors en infants i joves (Dooley et al., 2022). També va contribuir a l'augment de les desigualtats de gènere en ser les mares les que de manera desproporcionada van haver de fer-se càrrec de la cura i el suport a l'educació de fills i filles (Ahrendt et al., 2020). Els impactes, a més, han estat superiors en països amb una durada més gran de tancament d'escoles. El tancament s'ha associat a la consegüent disminució de la funció que l'escola fa en el marc dels sistemes de vigilància de la protecció a la infància, ja que el professorat és un agent clau en la detecció de problemàtiques. I, tot i que rarament s'estudia, s'ha documentat que l'impacte actua seguint un patró de desigualtat, per tant, amb més efectes negatius sobre col·lectius en situació socioeconòmica més desavantatjada (Viner et al., 2022).

D'acord amb el coneixement dels determinants socials i de les desigualtats socials en la salut, a Barcelona vàrem defensar des de la salut pública i altres àrees la necessitat de no allargar el tancament dels centres en el curs 2021-22. Encara que la pandèmia no estigués en absolut controlada, equilibrant els riscos i els beneficis es considerava que era necessari obrir els centres. Calia posar en la balança els enormes recursos que exigia al sector de la salut i l'impacte en la comunitat educativa. D'una banda, la salut pública i l'atenció primària havien d'incrementar substancialment la vigilància i les activitats per al control de la pandèmia (detecció de casos, cerca de contactes, recomanacions segons protocols i assessorament als centres) i, de l'altra, s'havia de considerar la importància de la funció educativa, la socialització dels infants i la conciliació de la vida laboral i familiar de mares i pares.

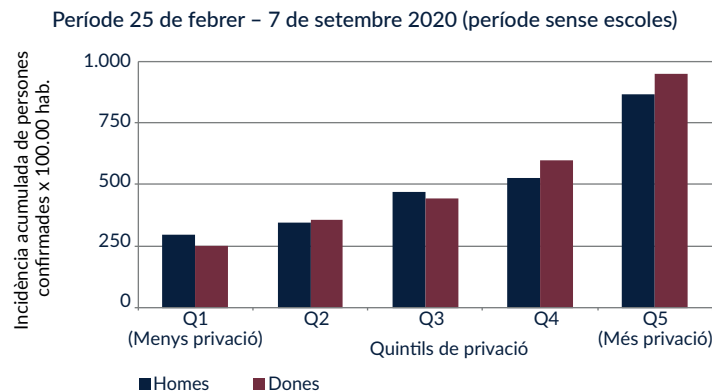
Tal com s'ha comentat, a la ciutat de Barcelona es va acordar generar un espai de cogovernança per a la gestió de la pandèmia en l'àmbit escolar, amb persones de màxima responsabilitat gerencial i directiva de l'àmbit educatiu (Consorti d'Educació de Barcelona —CEB— i Institut Municipal d'Educació de Barcelona —IMEB) i de salut (ASPB, Institut Català de la Salut —ICS— i CSB), acompanyada d'una comissió tècnica amb la mateixa representació interinstitucional.

El desenvolupament del protocol d'actuacions per al control i vigilància de la pandèmia requeria la mobilització de recursos en les cinc àrees implicades. La cogovernança ha estat molt necessària també per a les diferents necessitats a les quals calia donar resposta al llarg dels diversos períodes. El paper dels professionals dels centres educatius ha estat determinant per poder mantenir els centres oberts. Han estat gestors de l'aplicació del protocol, i assenyalen aquest fet com a clau per tenir-lo en compte per a possibles situacions futures que es puguin presentar. Per determinar un protocol, entre altres criteris, cal tenir en compte el que implica per a la seva execució i analitzar-ne la viabilitat. La covid-19, com a malaltia nova, ha requerit moltes adaptacions del protocol d'actuació. Potser l'última del protocol escolar, per la seva complexitat, sobrepassava la possibilitat de gestió des dels centres.

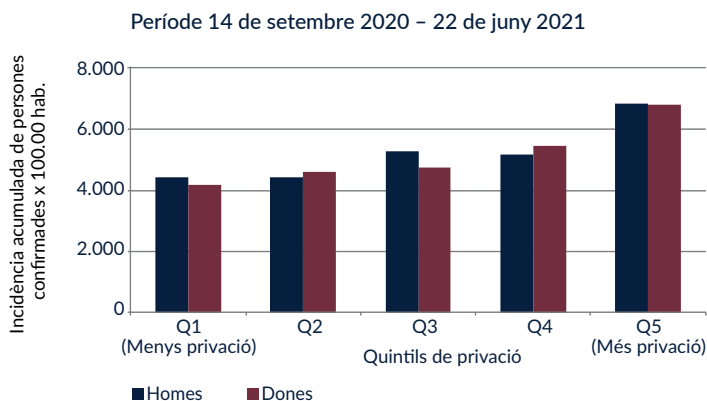
Ara bé, l'experiència i les dades reforcen que la decisió d'obertura de centres, amb protocols consensuats i basats en l'evidència, va ser correcta. Al gràfic 4 es mostra la incidència acumulada en el grup de 0 a 14 anys, en tres períodes: el primer (25 de febrer - 7 de

setembre de 2020) en què no hi havia escoles obertes i les activitats presencials a l'estiu també van ser molt restrictives, el segon i el tercer, corresponents als cursos escolars 2020-21 i part de 2021-22, amb escoles obertes (Agència de Salut Pública de Barcelona, 2022). S'aprecia com les desigualtats relatives són més grans en el primer període, estan presents també en el segon però amb una desigualtat relativa inferior, i no es presenten en el tercer. Tot i que calen anàlisis que contemplin les diferents variables que operen en fenòmens tan complexos com són la salut i les desigualtats, un senzill gràfic com el que s'acompanya va a favor del fet que l'escola és una de les polítiques públiques que cal preservar al màxim, i que l'impacte va més enllà de la interacció alumnat—professorat, ja que la vida que ofereix un centre educatiu obert és la que aporta altres factors promotors de la salut i preservadors de l'equitat.

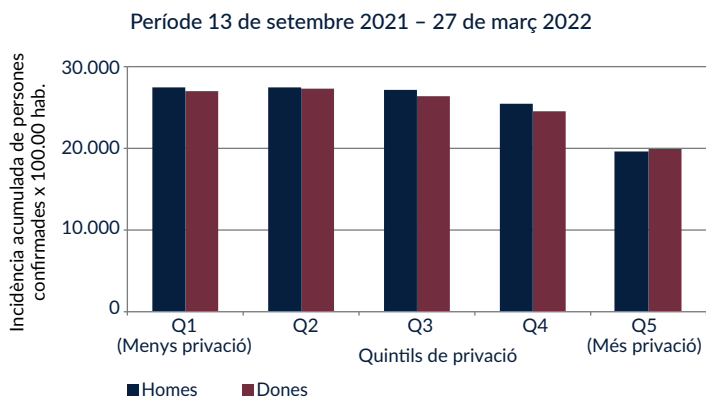
Gràfic 4. Incidència acumulada de covid-19 en el grup de 0 a 14 anys, segons nivell de privació en els períodes que s'assenyalen prèviament a cada gràfic

Font: Registre de covid-19. Departament de Salut. Generalitat de Catalunya.

Font: Registre de covid-19. Departament de Salut. Generalitat de Catalunya.

Registre de covid-19. Departament de Salut. Generalitat de Catalunya.

3.3. Treball

La covid-19 ha tingut un gran impacte en l'àmbit del treball. En primer lloc, en relació amb la infecció de les persones treballadores, però també respecte del mercat i les condicions de treball. Aquí entren qüestions com el tancament d'empreses, amb l'augment posterior de l'atur i la disminució de l'ocupació, el nombre elevat d'expedients de regulació temporal de l'ocupació (ERTO) o el creixement

ràpid del teletreball i, amb ell, l'increment de l'ús de les tecnologies digitals. I, en segon lloc, l'impacte en relació amb les desigualtats. Per exemple, durant la primera onada, les condicions de treball i d'ocupació a Espanya, així com l'exposició a riscos psicosocials, eren pitjors sobretot en les treballadores de serveis essencials, que inclouen l'assistència sanitària, socio sanitària, la neteja i el comerç detallista d'aliments, entre d'altres, i que es caracteritzen per una elevada proporció de llocs de treball poc reconeguts socialment i significativament invisibilitzats (Utzet et al., 2022).

També el treball de cura i domèstic no remunerat ha sofert l'impacte de la pandèmia, incloent-hi l'augment de la cura de persones malaltes, l'atenció a les criatures durant el tancament dels centres educatius o l'augment del treball domèstic per l'augment de la presència de persones en els domicilis.

- **L'impacte de la covid-19 al mercat laboral.** Entre juliol de 2020 i maig de 2021, es van notificar 8.022 casos en 4.836 centres de treball diferents de persones que estaven treballant presencialment quan van ser diagnosticades de covid-19 i, per tant, podien transmetre la malaltia a l'entorn laboral. També es van comunicar 228 brots laborals (tres o més casos simultanis en persones treballadores que comparteixen entorn de treball)¹¹.

- El sector d'activitat més afectat per la infecció va ser el de les activitats sanitàries i de serveis socials. El sector

1. S'exclouen les residències geriàtriques, centres d'educació reglada, centres sanitaris i socio sanitàris i altres tipus de centres especials.

del comerç i les reparacions va ser el més afectat en relació amb l'atur i els ERTOS. Si bé les mesures per pal·liar els efectes negatius de la covid-19, com els ERTOS, han permès mantenir en part els ingressos i l'ocupació, no han pogut eliminar la incertesa respecte del futur laboral. Incertesa que, com l'atur, és un factor associat als problemes de salut mental.

Les dades de 2020 indiquen un efecte molt rellevant en les dones treballadores, tant en relació amb les que es van infectar per la covid-19 com pel que fa a l'augment del volum del treball domèstic i de cura no remunerat (Cortès Franch et al., 2021).

- **L'acció de salut pública.** Des de ben al principi de la pandèmia, les autoritats sanitàries van destacar el paper que havien de dur a terme els Serveis de Prevenció de Riscos Laborals (SPRL) per participar en la vigilància i el control de la pandèmia. Els procediments indicaven la necessitat de coordinar-ne l'acció amb els serveis de salut pública. Aquesta coordinació pràcticament no ha estat desenvolupada, amb alguna excepció notable com és el cas del País Basc (Guisasola Yeregui i Ibañez Vallejo, 2021). Barcelona ha estat una altra d'aquestes excepcions. L'ASPB va desplegar un seguit d'accions adreçades al suport dels SPRL de la ciutat per fer front a una situació excepcional marcada per la immediatesa, l'evolució constant de la informació i la manca d'experiència en la gestió d'una epidèmia. La coordinació amb la Inspecció de Treball, per tal d'orientar-ne la tasca inspectora cap als centres de treball amb incompliments de les mesures preventives, va ser una altra experiència de treball intersectorial més

enllà dels SPRL i les empreses (Agència de Salut Pública de Barcelona, 2021).

Com en tants altres àmbits, també la covid-19 ha posat de manifest limitacions i oportunitats en l'àmbit laboral. Destaquen en aquest sentit la necessitat del treball intersectorial entre tots els agents implicats, la millora dels sistemes d'informació (que haurien d'integrar, entre d'altres, els SPRL) i la implicació i mobilització de tots els recursos disponibles en l'àmbit de la salut laboral (a més dels SPRL, les mútues col·laboradores de la Seguretat Social). A banda dels aspectes relacionats específicament amb la vigilància i control de la covid-19, l'àmbit del treball ha d'afrontar nous reptes que l'epidèmia ha posat de manifest, entre els quals cal mencionar el gran creixement del teletreball, la importància del treball de cures (remunerades i no remunerades) l'impacte de la pandèmia en la salut mental de les persones treballadores.

4. Vacunes

Un aspecte destacat de la resposta a la crisi va ser el ràpid desenvolupament de vacunes contra la covid-19. Malgrat això, a causa del temps que requereix la producció de les vacunes i al coneixement científic limitat en els primers temps, arreu del món es van establir estratègies de vacunació basades en la prioritització. Els objectius principals van ser reduir la mortalitat i la morbiditat en les poblacions de més risc i millorar la resiliència dels sistemes de salut. En poc temps, les vacunes van reduir la incidència i la gravetat de la covid-19 en els països que hi van tenir accés i, alhora, es va fer palesa la desigualtat persistent en la distribució.

En les fases inicials, els grups prioritzats van incloure les persones grans, les que vivien i treballaven en residències, el personal sanitari i de serveis públics essencials i les persones vulnerables. Més endavant es va ampliar gradualment als grups més joves. I, posteriorment, un cop aprovades les vacunes per aquests grups d'edat, s'hi van incloure els adolescents i infants a partir dels cinc anys. Es van establir òrgans de coordinació de la vacunació en l'àmbit nacional i autonòmic per garantir la traducció adequada de l'evidència en polítiques i pràctiques. L'organització de la vacunació en les primeres fases a Catalunya, en què es vacunaven els serveis essencials, sanitaris i residències de persones grans, va recaure en els hospitals de la ciutat. Més endavant, la vacunació es va reorientar cap a l'Atenció Primària i es van habilitar punts de vacunació massiva que van administrar la major part de vacunes a la ciutadania. La logística i la distribució de vacunes a la ciutat es va tensar, ja que es va multiplicar per cinc el nombre de dosis distribuïdes respecte dels anys anteriors.

A Barcelona, el 20 d'abril de 2022, 1.402.438 persones havien rebut una primera dosi de la vacuna i 1.368.412 persones havien completat la vacunació primària. La cobertura acumulada en la població a partir dels cinc anys havia arribat al 88,5% per a la primera dosi i al 86,4% per a la vacunació primària completa. Respecte de la dosi addicional, la cobertura era del 88,6% en les persones a partir dels 75 anys i del 77,4% en persones de 65 a 74 anys.

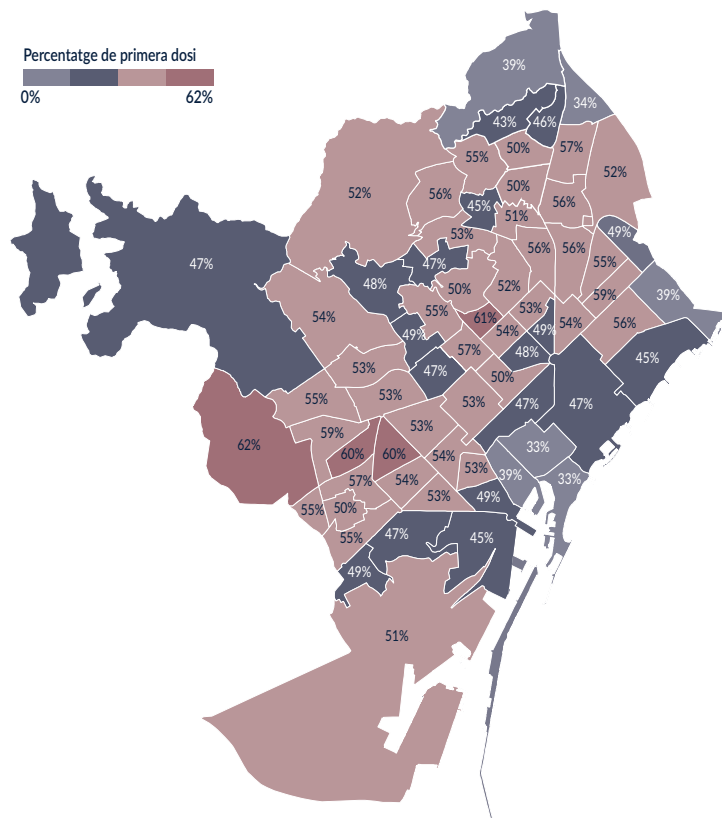
Malgrat els bons resultats generals, es va preveure l'aparició de desigualtats socials, ja que existeixen en la

major part d'indicadors de la salut humana. Per conèixer les possibles desigualtats es van sol·licitar als serveis sanitaris i al Departament de Salut les cobertures per Àrea Bàsica de Salut (ABS) segons sexe, barri de residència, edat i nacionalitat. Es van descriure setmanalment i es van analitzar també les diferències entre els barris millor i pitjor vacunats. Des del començament, la cobertura va ser superior entre les dones, cosa que es pot explicar per la seva adherència més gran a les intervencions de salut i per la seva participació en tasques de cura, tot i que la diferència es va anar reduint progressivament. Les cobertures segons nacionalitat van mostrar bretxes importants entre algunes d'elles i l'espanyola. Les desigualtats per zona de residència van aparèixer en el moment en què es va demanar a la població de 60 a 70 anys que sol·licités autocita a través d'Internet. Les desigualtats per zona de residència s'han anat reproduint a mesura que s'obrien grups d'edat. La figura 1 mostra la cobertura a l'abril de 2022 en infants de 5 a 11 anys a Barcelona, el darrer grup d'edat obert.

Per abordar les desigualtats, l'ASPB va posar en marxa el primer trimestre de 2021 una aliança interinstitucional, l'Oficina de vacunacions, amb el CSB, l'ICS i l'Ajuntament de Barcelona, que valorava setmanalment les cobertures. Davant les desigualtats emergents, es van identificar les causes amb una enquesta als agents comunitaris dels barris amb més retard en la vacunació, que va destacar l'existència de barreres digitals, idiomàtiques i culturals que dificultaven l'obtenció d'una autocita, així com barreres d'horaris per a l'accés als centres de vacunació.

Per fer-hi front es van dissenyar i implementar

Figura 1. Cobertura vacunal de la primera dosi en persones de 5 a 11 anys a Barcelona per ABS

Font: Portal de dades obertes de la Generalitat de Catalunya.

intervencions als barris amb cobertures baixes. Es van establir 26 punts municipals que oferien suport per obtenir cita digitalment. Van atendre 1.865 persones (53% homes, 55% ≤49 anys, 37% de Ciutat Vella, 27% nacionalitat espanyola). El 32% va obtenir una cita per vacunar-se, un 43% va resoldre dubtes i el 25% restant va ser derivat a altres serveis. A més, es van fer 18 jornades comunitàries

on es van vacunar sense cita 1.960 persones (63% homes, 58% de 18-39 anys, 76% residents a Barcelona, 41% de nacionalitat espanyola).

Durant el 2021, la diferència absoluta entre les ABS amb millor i pitjor cobertura en persones de 60-69 anys es va reduir considerablement i va passar d'una diferència del 31,3% al maig a un 13% al novembre.

5. Comunicació

Durant la pandèmia hi ha hagut una allau d'informació procedent de fonts diverses, de vegades no prou qualificades (Ioannidis et al., 2021), amb moltes notícies falses i sense un lideratge clar de la salut pública, cosa que ha generat desconfiança entre la població. Comunicar de manera oportuna, assertivament i amb transparència els missatges necessaris per fer front a les incerteses que generen les situacions de crisi, així com per facilitar la confiança, l'acceptabilitat i el compliment de les corresponents mesures de prevenció, individuals i col·lectives, és clau (Gragera et al., 2022).

Des de l'inici de la pandèmia, una de les funcions principals de l'ASPB ha estat la generació de coneixement sobre la covid-19 per cobrir la necessitat d'informació de les persones decisores i professionals, així com dels mitjans de comunicació i de la ciutadania. Per això, es van desenvolupar diverses accions de comunicació amb nous continguts en relació amb la covid-19, amb informació actualitzada, adaptada als diferents públics, de caràcter divulgatiu i accessible, i fent front a les informacions falses per contribuir a generar confiança (Hyland-Wood et al., 2021). Hi ha hagut un gran increment en les visites al web i

un augment important en les persones que segueixen les xarxes socials de l'ASPB, la qual cosa revela una estratègia basada en la transparència i la informació contínua (Pulido-Polo et al., 2021). També es va reforçar la relació amb els mitjans de comunicació i va augmentar la presència de l'ASPB en premsa, ràdio i TV, malgrat que l'aparició de professionals de la salut pública ha estat la minoritària (Rebolledo et al., 2021).

La primera acció comunicativa va ser l'elaboració d'una pàgina web amb les preguntes més freqüents i respostes sobre la covid-19, actualitzada i dirigida a professionals i al públic en general. Des del 18 de febrer de 2020 fins al 31 de desembre de 2021 va tenir prop de 375.000 visites. D'altra banda, es va publicar el web de dades interactiu #COVID19aldiaBCN (Marí-dell'Olmo et al., 2020), amb informació diària dels casos i incidència de la covid-19 i l'excés de mortalitat a Barcelona segons sexe, edat, territori i nivell socioeconòmic, molt útil per a la vigilància i la planificació. El web #COVID19aldiaBCN va tenir gairebé 222.000 visites des del 21 de juny de 2020 fins al 31 de desembre de 2021 (Agència de Salut Pública de Barcelona, 2020). Més endavant, es va dissenyar l'informe diari divulgatiu amb una selecció dels indicadors principals de seguiment de la covid-19 a la ciutat, que va tenir prop de 7.000 visites des del 8 de gener de 2021 fins al 31 de desembre de 2021. A continuació, es va crear un nou espai denominat Web covid-19 on es mostra informació diversa sobre la covid-19 i aspectes relacionats:

- Informació sobre àrees de la salut pública en relació amb la covid-19, com ara salut ambiental, seguretat alimentària, salut i treball i salut comunitària.

- Altres accions comunicatives desenvolupades, i disponibles en el canal de YouTube de l'ASPB, han estat les sessions de formació a professionals i sessions científiques. Igualment, es va organitzar una de les exposicions d'Art i Salut dedicada a l'abordatge de la covid-19 de l'ASPB.

Finalment, cal destacar el reforç de l'acció de comunicació del risc i de les mesures preventives de la covid-19 en els barris, tenint en compte la situació de vulnerabilitat socioeconòmica o les barreres idiomàtiques o culturals de les persones residents. Es van dissenyar missatges i formats senzills, traduïts als idiomes de les comunitats més freqüents a la ciutat. Es van dur a terme diverses accions de comunicació de caràcter comunitari, utilitzant persones informadores de carrer, amb la participació de les entitats i referents del barri, així com dels equips de mediació cultural i traducció, mitjançant sessions informatives presencials i canals comuns com WhatsApp.

Tota aquesta informació nova ha promogut un nombre important de visites noves als canals oficials de l'ASPB. Així, l'any 2020 es van fer més de 740.000 visites i en 2021 més d'1.251.000, respecte de les 300.000 visites de l'any 2019. Així mateix, el nombre de persones seguidores de l'ASPB en xarxes socials va augmentar; a finals de l'any 2021 eren 8.882 en Twitter (respecte de les 5.312 en 2019), en LinkedIn 2.526 (respecte de les 1.308 en 2019), i en Facebook 1.185 (respecte de les 1.047 en 2019).

Igualment, l'ASPB s'ha convertit en una font més de referència sobre la situació de la covid-19 a la ciutat de

Barcelona per als mitjans de comunicació, de manera que els anys 2020 i 2021 es van redactar 42 notes de premsa i es van fer 14 rodes de premsa (la majoria conjuntament amb l'Ajuntament de Barcelona), la qual cosa va afavorir les més de 300 aparicions de l'ASPB en premsa, diverses entrevistes en TV i ràdio i la publicació diària de les dades del web #COVID19aldiaBCN al web de BTV, la cadena de TV local de la ciutat.

6. La covid-19, un problema complex

Des d'un punt de vista ètic, les polítiques de salut pública busquen maximitzar el bé comú, preservant els drets individuals i amb una perspectiva d'equitat. A la primera onada de la pandèmia hi va haver un gran consens sobre la necessitat d'un confinament molt estricte per tal de reduir la transmissió, la morbiditat i la mortalitat a curt termini i evitar el col·lapse del sistema sanitari en un context d'incertesa i de desconeixement.

Tanmateix, posteriorment, mesures com les ordres de romandre a casa, les restriccions obligatòries d'alguns sectors d'activitat, l'ús obligatori de les mascaretes o la pressió per a la vacunació, van suscitar un debat sobre la restricció de la llibertat i els drets individuals. Moltes d'aquestes mesures han estat percebudes com a desproporcionades, contradictòries o incoherents i, sovint, improvisades.

Així, després de la primera onada es va fer evident que la resposta no podia ser estrictament biomèdica centrada en la prevenció de la infecció, sinó que la covid-19 era un problema complex que, com a tal, requeria un abordatge multisectorial (Angeli et al., 2021). Els problemes

complexos es caracteritzen per ser difícils de definir, per múltiples interdependències i interaccions, per solucions que poden generar problemes inesperats, sense solucions clares. Són socialment complexos, poden requerir canvis de conducta, exigeixen abordatges intersectorials i són aparentment intractables, amb errors constants en els abordatges adoptats.

En un problema complex com la pandèmia, el bé comú no s'hauria de formular únicament a curt termini, com la reducció de la incidència i del nombre de defuncions relacionades amb la covid-19 en un moment determinat, sinó que hauria de tenir en compte el mitjà i llarg termini, així com els efectes col·laterals de les mesures centrades en la prevenció de la covid-19. Amb una mirada a futur, la pandèmia ha demostrat que almenys s'havien d'abordar tres conseqüències de la covid-19 i de les intervencions adreçades a prevenir-la: la reducció en l'accés als serveis sanitaris per a problemes diferents de la covid-19, la salut mental i l'impacte econòmic, la qual cosa comporta que la resposta no pot ser únicament sanitària, sinó que ha d'implicar, com s'ha vist al llarg del capítol, altres sectors i disciplines així com la participació de la comunitat (Angeli et al., 2021).

L'impacte sanitari ha anat més enllà de la covid-19, ja que, com s'ha mencionat abans, es va reduir l'accés als serveis sanitaris per problemes de salut diferents de la covid-19 com ara els trastorns crònics de salut, els problemes cardiovasculars o el càncer, perquè els professionals havien d'atendre l'allau de pacients amb covid-19 i algunes persones tenien por de desplaçar-se als centres de salut, però també perquè una part substancial de l'assistència

sanitària va passar a fer-se telemàticament, el que va disminuir l'accés sobretot dels col·lectius més desfavorits (Davies et al., 2021).

Amb la pandèmia van augmentar significativament els problemes de salut mental, cosa que s'explica tant pels efectes directes de la infecció com per d'altres indirectes relacionats amb la pèrdua de persones estimades i l'aplicació generalitzada de mesures estrictes de control de la infecció, que s'han traduït en aïllament, restriccions per a l'acompanyament en la mort de persones estimades o per a les visites a residències, por i problemes econòmics, entre d'altres (Philip Rajkumar, 2021). Malgrat que els recursos per a l'atenció de salut mental són insuficients des de fa molts anys, encara que s'incrementin, l'assistència per sí sola no és suficient per reduir i prevenir uns problemes de salut mental que, en general, tenen causes socials.

La pandèmia ha tingut un gran impacte sobre l'economia arreu del món, però particularment al nostre entorn, on el sistema productiu és massa dependent de sectors vulnerables a la pandèmia com el turisme, la construcció, la indústria de l'alimentació i la restauració (Pinilla et al., 2021). L'impacte sobre la salut i el benestar de les persones hauria estat encara superior de no haver-se impulsat de manera decidida mesures com els ERTO, que han servit com a instrument per mantenir l'ocupació i les rendes de les famílies i, per tant, el consum i la demanda interna (Ruesga et al., 2021).

7. Conclusions

La pandèmia de covid-19 ha tingut un impacte enorme sobre la salut i el benestar de la ciutadania, així com sobre

l'economia, però també ha permès desenvolupar en temps rècord noves eines i maneres de treball que serviran per afrontar millor emergències futures.

Des del punt de vista de la informació, la pandèmia ha posat de manifest les greus limitacions dels sistemes d'informació de les malalties de declaració obligatòria i de les vacunes, així com la possibilitat de millorar-los i convertir-los en sistemes àgils amb dades actualitzades diàriament. Les desigualtats socials tant en la incidència de la infecció com en les cobertures vacunals remarquen la importància d'incloure, a més de la informació biomèdica, dades sobre els determinants i les desigualtats socials.

La vacunació generalitzada, en un país que confia en les vacunes i en el sistema sanitari, ha reduït l'hospitalització i la mortalitat per covid-19. L'establiment de grups de treball interinstitucionals ha ajudat a incloure l'equitat en l'estratègia de vacunació a la ciutat.

Durant la pandèmia hi ha hagut un excés d'informació procedent de fonts molt diverses, sovint contradictòria i de vegades falsa. És necessari un lideratge més clar de la salut pública amb informació veraç, contrastada i ràpida per generar confiança i facilitar la presa de decisions i l'avaluació.

La covid-19 ha evidenciat que les intervencions individuals, basades exclusivament en l'atenció sanitària o el rastreig de casos, no són suficients, sinó que s'han de complementar amb un abordatge poblacional amb actuacions intersectorials que abordin la complexitat d'una pandèmia com aquesta.

Finalment, la covid-19 mostra la necessitat d'augmentar la recerca sobre els determinants i les desigualtats socials en les malalties transmissibles i d'avaluar l'impacte de les intervencions, promogudes des del sector de la salut o no, sobre diversos resultats en la salut, incloent-hi la perspectiva d'equitat.

Bibliografia

ABOAL-VIÑAS, J. L. (2010). Salud pública y sistema sanitario. Informe SESPAS 2010. *Gaceta Sanitaria*, 24(SUPPL. 1), 12-18. <https://doi.org/10.1016/j.gaceta.2010.08.003>.

AGÈNCIA DE SALUT PÚBLICA DE BARCELONA. (2020). *Web Covid-19, coronavirus SARS-CoV-2*. <https://webs.aspb.cat/covid19/>.

AGÈNCIA DE SALUT PÚBLICA DE BARCELONA. (2021). *La salut a Barcelona 2020*. Agència de Salut Pública de Barcelona.

AGÈNCIA DE SALUT PÚBLICA DE BARCELONA. (2022). *#COVID19aldiaBCN. Evolució de la infecció per coronavirus SARS-CoV-2 (Covid-19) a Barcelona*. https://aspb.shinyapps.io/COVID19_BCN/.

AHRENDT, D., CABRITA, J., CLERICI, E., HURLEY, J., LEONČIKAS, T., MASCHERINI, M., RISO, S., I SANDOR, E. (2020). Living, working and COVID-19. In *European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*. <http://eurofound.link/ef20059>.

ANGELI, F., CAMPORESI, S., I DAL FABBRO, G. (2021). The COVID-19 wicked problem in public health ethics: conflicting evidence, or incommensurable values? *Humanities and Social Sciences Communications*, 8(1), 1-8. <https://doi.org/10.1057/s41599-021-00839-1>.

BEHRENS, L. L., I NAYLOR, M. D. (2020). "We are Alone in This Battle": A Framework for a Coordinated Response to COVID-19 in Nursing Homes. *Journal of Aging and Social Policy*, 32(4-5), 316-322. <https://doi.org/10.1080/08959420.2020.1773190>.

BOFILL-POCH, S. (2018). Changing moralities: Rethinking elderly care in Spain. *The Australian Journal of Anthropology*, 29(2), 237-249.

CORTÈS FRANCH, I., ARCAS FERRÉ, M. M., I OLLÉ ESPLUGA, L. (2021). *Indicadors de salut i treball de Barcelona, any 2020*. Agència de Salut Pública de Barcelona.

DAVIES, A. R., HONEYMAN, M., I GANN, B. (2021). Addressing the digital inverse care law in the time of COVID-19: Potential for digital technology to exacerbate or mitigate health inequalities. *Journal of Medical Internet Research*, 23(4). <https://doi.org/10.2196/21726>.

DEUSDAD, B. A., PACE, C., I ANTONEN, A. (2016). Facing the Challenges in the Development of Long-Term Care for Older People in Europe in the Context of an Economic Crisis. *Journal of Social Service Research*, 42(2), 144-150. <https://doi.org/10.1080/01488376.2015.1133147>.

DOMI, M., LEITSON, M., GIFFORD, D., NICOLAOU, A., SREENIVAS, K., I BISHNOI, C. (2021). The BNT162b2 vaccine is associated with lower new COVID-19 cases in nursing home residents and staff. *Journal of the American Geriatrics Society*, 69(8), 2079-2089. <https://doi.org/10.1111/jgs.17224>.

DOOLEY, D. G., RHODES, H., I BANDEALY, A. (2022). Pandemic Recovery for Children—Beyond Reopening Schools. *JAMA Pediatrics*, 176(4), 347-348. <https://doi.org/10.1056/nejmp2022641>.

GRAGERA, A., LÓPEZ, C., BARBARÀ, C., CASASNOVAS, L., ARCARONS, F., GALLEGU, H., PABLO, J., MARESMÀ, M., ALMIRALL, S., I VIDAL, P. (2022). *El sistema de salut a Catalunya front a futures pandèmies*.

GUISASOLA YEREGUI, A., I IBAÑEZ VALLEJO, L. (2021). El rastreo de la COVID-19 en el mundo laboral. La experiencia del País Vasco. *Revista Española de Salud Pública*, 95, e1-e16.

HYLAND-WOOD, B., GARDNER, J., LEASK, J., I ECKER, U. K. H. (2021). Toward effective government communication strategies in the era of COVID-19. *Humanities and Social Sciences Communications*, 8(1), 1-11. <https://doi.org/10.1057/s41599-020-00701-w>.

IOANNIDIS, J. P., TEZEL, A., I JAGSI, R. (2021). Overall and COVID-19-specific citation impact of highly visible COVID-19 media experts: Bibliometric analysis. *BMJ Open*, 11(10), 1-7. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2021-052856>.

MARÍ-DELL'OLMO, M., GOTSENS, M., RODRÍGUEZ-SANZ, M., PASARÍN, M.I., RIUS, C., ARTAZCOZ, L., I BORRELL, C. (2020). #COVID19aldiaBCN: Com afecta la COVID-19 a la ciutat de Barcelona?

PHILIP RAJKUMAR, R. (2021). Sleep, physical activity and mental health during the COVID-19 pandemic: complexities and opportunities for intervention (editorial). *Sleep Medicine*, 77, 307-308.

PINILLA, J., BARBER, P., VALLEJO-TORRES, L., RODRÍGUEZ-MIRELES, S., LÓPEZ-VALCÁRCCEL, B. G., I SERRA-MAJEM, L. (2021). The Economic Impact of the SARS-COV-2 (COVID-19) Pandemic in Spain. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18, 4708. <https://doi.org/10.1016/j.retrec.2021.101090>.

PULIDO-POLO, M., LOZANO-GONZÁLEZ, A. A., I HERNÁNDEZ-SANTAOLALLA, V. (2021). Uso institucional de Twitter para combatir la infodemia causada por la crisis sanitaria de la COVID-19. *El Profesional de La Informacion*, 30(1), 1-15. <https://doi.org/10.3145/epi.2021.ene.19>.

REBOLLEDO, M., GONZÁLEZ, H., I OLZA, I. (2021). Artículos Visibilidad de los sanitarios durante la crisis del informativos de televisión. *Comunicação, Saúde, Educação*, 25(S1), 1-19. <https://doi.org/10.1590/interface.200606>.

RUESGA, SANTIAGO M, I VIÑAS, A. I. (2021). Desempleo y ERTEs: un dilema para España ante la pandemia de COVID-19. *Economía UNAM*, 18(52), 87-106. <https://www.razon.com.mx/columnas/desempleo-y-migracion/>.

UTZET, M., BACIGALUPE, A., I NAVARRO, A. (2022). Occupational health, frontline workers and COVID-19 lockdown: new gender-related inequalities? *Journal of Epidemiology and Community Health*, jech-2021-217692. <https://doi.org/10.1136/jech-2021-217692>.

VINER, R., RUSSELL, S., SAULLE, R., CROKER, H., STANSFIELD, C., PACKER, J., NICHOLLS, D., GODDINGS, A. L., BONELL, C., HUDSON, L., HOPE, S., WARD, J., SCHWALBE, N., MORGAN, A., I MINOZZI, S. (2022). School Closures during Social Lockdown and Mental Health, Health Behaviors, and Well-being among Children and Adolescents during the First COVID-19 Wave: A Systematic Review. *JAMA Pediatrics*, 176(4), 400-409. <https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2021.5840>.

El suport contra l'exclusió laboral de les persones amb discapacitat en context covid-19

Sergi Morera^a, Àngels Garcia^b, Lola Montejo^c,
Assumpta Soler^d i Laura Trujillo^e

Paraules clau: discapacitat, ocupació, treball, inclusió laboral, IMPD

Imatge: Vicente Zambrano

La pandèmia ha afectat el mercat de treball de persones amb discapacitat. Ha comportat una situació de major atur, una caiguda general de la contractació i canvis en la proporció de persones contractades al mercat laboral protegit i ordinari. La xarxa de suport a les persones amb discapacitat a Barcelona ha intervingut per contrarestar tendències negatives i oferir alternatives a la contractació al mercat ordinari. Cal consolidar algunes de les mesures portades a terme per oferir alternatives laborals a les persones amb discapacitat.

Amb la declaració de l'estat d'alarma a causa de la pandèmia de la covid-19 i les mesures de confinament de la població decretades pel govern el març del 2020, la situació de precarietat i d'inseguretat econòmica de moltes persones es va veure agreujada. No en van ser una excepció les persones amb discapacitat, la inclusió laboral al mercat ordinari de les quals parteix d'uns fonaments dèbils a causa de la manca d'adaptació dels llocs de treball i el desconeixement de les capacitats i les oportunitats per part de l'empresa. Les barreres en l'accés al mercat del treball de les persones amb discapacitat es tradueixen en una taxa d'activitat del 37,1%, mentre que la taxa d'activitat de la població general és de més del doble i se situa, segons l'Observatori del Treball i Model Productiu, en un 79,7% l'any 2021. És a dir, de mitjana només participa en el

a. Cap de Planificació i Avaluació de l'IMPD. @sergimorera amb la col·laboració de:

b. Cap de l'Equip d'Atenció Laboral de l'IMPD. agarciad@bcn.cat

c. Coordinadora Xarxa d'Inclusió Barcelona. @lolamontejoj

d. Tècnica Planificació i Avaluació de l'IMPD. asolerf@bcn.cat

e. Tècnica Planificació i Avaluació (IMPD). @_laura_trujillo

mercat de treball poc més d'una de cada tres persones amb discapacitat en edat laboral, mentre que en el cas de les dones la taxa és encara inferior i se situa en el 34,7%.

La crisi econòmica derivada de l'alarma sanitària ha posat en risc la inserció laboral de les persones amb discapacitat. Els darrers a incorporar-se al mercat laboral, gairebé els primers a ser-ne expulsats. Les dificultats per mantenir l'activitat laboral han actuat de manera incisiva, incrementant la pèrdua de feina i obstaculitzant els itineraris laborals de les persones amb discapacitat. L'informe "Observatorio sobre discapacidad y mercado de trabajo en España", publicat per Odismet arran de la crisi de la covid-19, concloïa que el 60% de les persones amb discapacitat que tenien una ocupació estaven en risc de perdre la feina a causa de la pandèmia. El tancament de portes a la inclusió laboral significa una amenaça per a tot el col·lectiu. En aquest context, les tasques d'assessorament legal i de suport fetes pels serveis d'inserció laboral s'han hagut de multiplicar.

L'ocupació de les persones amb discapacitat es configura sobre una doble dimensió: la del mercat protegit i la del mercat laboral ordinari. El mercat protegit el formen els centres especials de treball (CET). Aquests van ser concebuts com un instrument de transició al mercat laboral per a la inserció laboral de persones amb discapacitat intel·lectual o derivada d'un trastorn mental d'un grau igual o superior al 33% o de persones amb discapacitat física o sensorial amb un grau del 65% o més¹.

1. Els CET han estat sovint identificats com una opció segregadora. En el seu origen, s'argumentava que les persones amb discapacitat eren incapaces de desenvolupar una feina en el mercat ordinari de treball,

Les ajudes previstes per als CET són diverses i s'apliquen, entre d'altres, a la promoció de la contractació de persones amb discapacitat (subvenció dels costos laborals i de Seguretat Social), a la creació o ampliació dels centres, al manteniment dels llocs de treball (bonificació de la quota empresarial a la Seguretat Social, subvenció de costos salarials fins al 50% de l'SMI) o a l'adaptació del lloc de treball². Un 75% dels contractes específics per a persones amb discapacitat els fan els CET³, amb un salari que no se sol allunyar gaire del salari mínim interprofessional. Derivada dels CET, hi ha la figura de l'enclavament laboral, que és el contracte entre una empresa del mercat ordinari de treball, anomenada empresa col·laboradora, i un centre especial de treball (CET), per a la realització d'obres o serveis que guardin una relació directa amb l'activitat de l'empresa. Es tracta d'una figura anomenada "mesura alternativa" a la qual poden optar les empreses de 50 o més treballadors/res que no han contractat directament el percentatge de persones amb discapacitat previst a la normativa. En els enclavaments, un grup de treballadors amb discapacitat del CET es desplaça temporalment al centre de treball de

sobretot en el cas de la discapacitat intel·lectual (Parmenter, 2011). Inicialment, oferien treball remunerat a persones amb discapacitat de manera que se'n cobrien despeses residencials. La regulació de la relació laboral dels treballadors i dels contractes laborals del CET és relativament nova i els contractes acostumen a estar remunerats amb el salari mínim interprofessional.

2. <https://www.sepe.es/HomeSepe/Personas/encontrar-trabajo/empleo-para-personas-con-discapacidad/centros-especiales-empleo.html>.

3. Els contractes específics a persones amb discapacitat no representen el total de la contractació del col·lectiu, són entre el 30% i el 40% anual del total de contractes del mercat de treball -mercat protegit i ordinari- en funció de l'any (Odismet, 2022).

l'empresa col·laboradora⁴, tot i que l'organització del treball correspon al CET, amb qui el treballador/ra amb discapacitat té la relació laboral.

En contraposició al treball protegit en CET, hi ha la participació en el mercat ordinari, en el qual les persones amb discapacitat tenen un paper actiu i igual al de la resta de treballadors/res. Tant el mercat protegit com el mercat ordinari s'han vist especialment afectats per la pandèmia.

A Catalunya, just abans de la pandèmia, els CET havien afrontat un problema d'infrafinançament per culpa d'un increment de la massa salarial del 35% en tres anys. La manca de finançament era conseqüència de les pujades del salari mínim interprofessional (SMI) entre els anys 2017 i 2019. Partint d'aquesta situació, l'impacte de la pandèmia als CET va ser molt gran. Entitats com AMMFEINA, que agrupa les entitats d'iniciativa social que promouen la inclusió i la no exclusió social laboral de les persones amb un problema de salut mental, i Dincat, que representa les entitats del sector de la discapacitat intel·lectual a Catalunya, han subratllat els problemes que la pandèmia va causar als CET⁵. Segons una enquesta que van fer als

4. Després de la publicació de la Llei d'integració social de minusvàlids, es van promoure els enclavaments com a mesures alternatives per a les empreses que no complien amb la reserva del 2% mitjançant el Reial decret 364/2005, de 8 d'abril, pel qual es regula el compliment alternatiu amb caràcter excepcional de la quota de reserva en favor dels treballadors amb discapacitat.

5. Segons Dincat i AMMFEINA, l'any 2018, els 205 CET que hi havia a Catalunya facilitaven ocupació a 16.333 persones amb discapacitat, de les quals 9.500 eren persones amb un trastorn de salut mental o amb discapacitat intel·lectual, els dos grups de població que de manera estructural registren taxes més baixes d'ocupació.

seus associats, el 77,6% dels CET van tancar el balanç econòmic del 2020 amb pèrdues i per sota de la previsió que havien fet i una caiguda de la facturació de prop del 25%. Són diverses les entitats que, per aquests motius, han demanat un pla de xoc per al mercat protegit amb línies específiques de despesa pública.

La situació per a la inclusió en el mercat ordinari no ha estat millor. La Xarxa d'Inclusió Laboral de Barcelona (XIB), que amb el lideratge de l' Institut Municipal de Persones amb Discapacitat (IMPD) agrupa les entitats que treballen per a la inclusió al mercat ordinari a Barcelona, va fer seguiment d'un miler de persones amb discapacitat que estaven treballant durant el març i abril del 2020. En un primer moment un 90% de les persones amb discapacitat van seguir tenint vinculació amb l'empresa, però el dia a dia canviava. Un 27% van continuar treballant en serveis essencials, un 11,6% van començar a teletreballar i un 24% va passar a situació d'expedient de regulació temporal d'ocupació (ERTO)⁶. En aquesta situació de canvi i adaptació, des dels serveis de suport a la inclusió laboral s'ha tingut un paper actiu en donar assessorament a les empreses en matèria legal i s'ha incrementat el seguiment i el suport en remot a les persones treballadores. S'ha fet costat a les persones que prestaven serveis essencials i a aquelles que han seguit en

6. ERTO és una mesura que permet a les empreses suspendre els contractes dels seus treballadors o reduir la jornada laboral dels empleats temporalment per motius econòmics, tècnics, organitzatius, productius o de força major. Quan una empresa s'acull a un ERTO, els empleats afectats passen a estar a l'atur i a cobrar una prestació pel treball. Per la seva part, l'organització manté el compromís d'incorporar els treballadors als seus llocs de treball quan l'ERTO conclou i es pugui beneficiar d'exempcions en les quotes empresarials.

situació activa però que han hagut d'adaptar la feina al teletreball. En tots dos casos, l'atenció i el suport professionals han estat imprescindibles per a l'adaptació a les restriccions i el compliment de les regulacions sanitàries, i també per a l'adaptació al treball a distància d'un col·lectiu en què destaca la bretxa digital⁷.

En altres paraules, la covid-19 va impactar en una realitat complicada, per les tensions econòmiques dels CET i pel difícil accés al mercat laboral obert. Davant d'aquest context, l'IMPD va començar durant el 2020 una acció d'emergència mitjançant l'Equip d'Assessorament Laboral, un servei propi per a la inclusió laboral de persones amb discapacitat, així com de suport a la inserció laboral a través de tots els dispositius adherits a la Xarxa d'Inclusió Laboral de Barcelona.

El contrast de dades del mercat de treball que es mostra tot seguit afegeix més informació sobre on érem, què ens ha passat i com l'IMPD en context de pandèmia ha adaptat les polítiques públiques de suport a la inserció laboral.

1. Contractació i mercat de treball de les persones amb discapacitat en context covid

La pandèmia ha portat el mercat de treball de persones amb discapacitat a una situació de més atur, una caiguda general de la contractació i una proporció més alta de contractes a centres especials de treball.

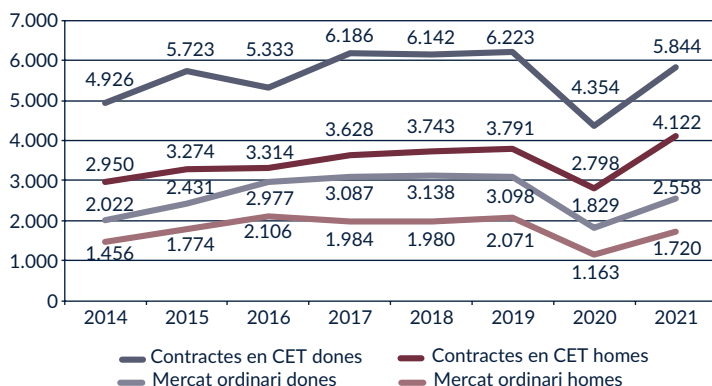
7. Consulteu “La bretxa digital a la ciutat de Barcelona 2020” a <https://bithabitat.barcelona/bretxadigitalbarcelona/ca/>

En primer terme, les dades d'atur i demanda d'ocupació de l'Observatori del Treball i Model Productiu permeten constatar la situació de paralització i crisi generada per la covid-19⁸.

- L'atur de les persones amb discapacitat a la província de Barcelona, en data 31 de desembre de 2021, era de 14.506 persones. La província concentra el 67% de l'atur de les persones amb discapacitat a Catalunya.
- En acabar el 2021 hi ha 8.364 persones amb discapacitat més a Catalunya registrades a l'atur (un 136,2% més que l'any 2020).
- El perfil de l'atur registrat d'aquest col·lectiu és majoritàriament femení, ja que representa un 55% del total de la mitjana anual a escala metropolitana l'any 2021.
- Els demandants d'ocupació amb discapacitat a l'àrea metropolitana eren 25.405 l'any 2021.

En segon terme, cal fixar-se en la caiguda general de la contractació. Abans de la pandèmia, hi va haver un increment acumulatiu de la contractació des del 2014 fins al 2019, tant en centres especials com en mercat ordinari. L'augment dels contractes no estava equilibrat pel que fa a gènere, ja que hi havia més contractació d'homes que de dones. L'augment dels contractes a dones va ser més lent, especialment en el mercat ordinari. En contrast, el nombre de contractacions durant el 2020 a Catalunya va caure un 33,65%.

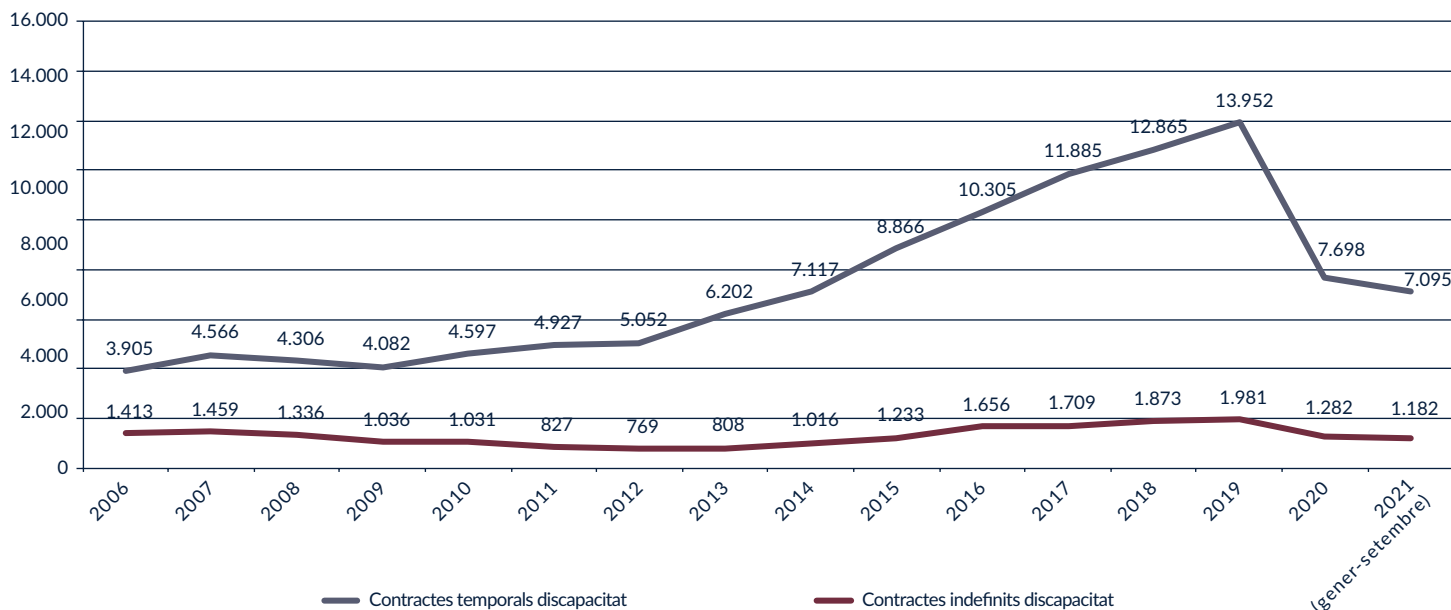
8. Dades no disponibles per al territori de Barcelona ciutat.

Gràfic 1. Evolució dels contractes a persones amb discapacitat en CET i en el mercat ordinari per sexe. Catalunya, 2014-2021

Font: Observatori del Treball i Model Productiu, Departament d'Empresa i Treball, 2021.

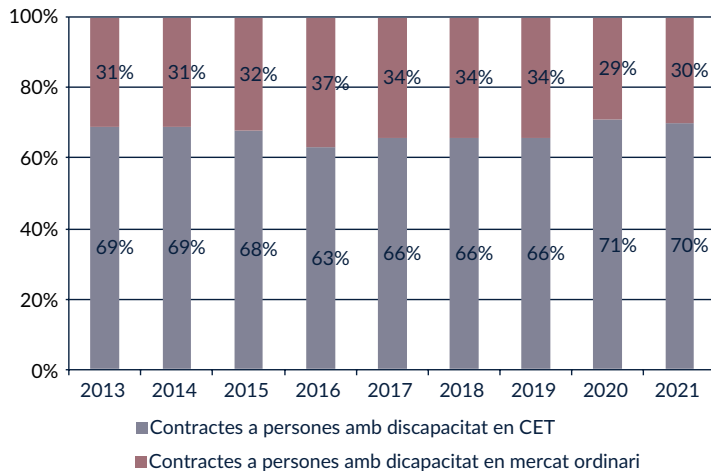
A Barcelona, la contractació de persones amb discapacitat representa prop de l'1% del total de contractes i hi ha un marge important per augmentar l'activitat contractual⁹. La taxa d'activitat —relació entre el nombre d'actius i la població en edat de treballar— va ser del 37,1% per a la població amb discapacitat i del 60,3% per a la població total l'any 2020. En aquest sentit, les xifres de contractació i activitat de les persones amb discapacitat són molt baixes i la intervenció pública pot ser significativa.

9. L'estadística de contractes de la ciutat reflecteix que l'any 2021 es van fer un total de 824.220 contractes.

Gràfic 2. Evolució dels contractes a persones amb discapacitat per tipologia. Barcelona, 2006-2021

Font: Observatori de les Ocupacions-Servei Públic d'Ocupació Estatal a Barcelona, 2021.

Gràfic 3. Percentatge de contractes a CET i mercat ordinari. Catalunya, 2013-2021

Font: Observatori del Treball i Model Productiu, Departament d'Empresa i Treball, 2021.

És per tot això que s'han mantingut els esforços, tant de l'Equip d'Assessorament Laboral com de la Xarxa d'Inclusió Laboral de Barcelona, per seguir oferint atencions i efectuant contractes a persones amb discapacitat durant els anys posteriors a la pandèmia, al mateix temps que s'efectuava una tasca rellevant de suport i contenció.

En tercer lloc, cal fer esment a l'augment de la proporció de la contractació a CET. La contractació de persones amb discapacitat a CET de Barcelona s'havia situat en prop del 66% del total dels contractes fets a persones amb discapacitat a la ciutat l'any 2019 (SEPE, 2019). Els contractes a mercat protegit s'havien incrementat uns 17 punts percentuals en deu anys i entre aquests hi

tenia un pes específic important la contractació temporal¹⁰.

Malgrat aquest context de contractació creixent a CET, en el quinquenni precedent a la pandèmia hi havia hagut un lleuger decrement en la proporció que aquests significaven i s'havia situat en prop d'aquest 66% a causa de l'increment dels esforços d'inclusió en el mercat ordinari. Aquesta tendència es reverteix els anys de pandèmia, ja que l'any 2020 els contractes a CET van representar un 70% a Barcelona. Així, la proporció de contractes a CET ha augmentat el seu pes arran de la pandèmia de manera significativa en un context en què, com s'ha indicat abans, baixaven el nombre de contractes totals a persones amb discapacitat.

2. Suport a la inclusió laboral en context covid-19

2.1. L'Equip d'Assessorament Laboral de l'Institut Municipal de Persones amb Discapacitat

L'Equip d'Assessorament Laboral (EAL), de l'Institut Municipal de Persones amb Discapacitat (IMPD) de l'Ajuntament de Barcelona, va multiplicar les tasques de suport jurídic i acompanyament durant el període de confinament.

L'EAL treballa per la inclusió laboral de les persones amb discapacitat proveint serveis d'acollida, formació, itineraris individuals i assessorament jurídic en l'àmbit laboral a les persones amb discapacitat. Els continguts de

10. Un 72% dels contractes a persones amb discapacitat són temporals. La temporalitat és més elevada a CET (un 88%) que al mercat ordinari (un 46%).

l'assessorament jurídic solen ser els drets de les persones amb discapacitat, la normativa, les ajudes i, sobretot, la compatibilitat entre el sistema de pensions i un lloc de treball.

La compatibilitat de les pensions amb l'ocupació és un tema complex; a més, d'una banda, hi ha un efecte pervers o desincentivador de l'ocupació causat per l'alta temporalitat de les ofertes de treball, i de l'altra, pel *tempo* poc àgil del sistema de pensions a l'hora d'efectuar altes i baixes en les prestacions, que sovint fa que la persona amb discapacitat renunciï a un lloc de treball per por a perdre una pensió durant molts mesos per haver acceptat una oferta de treball de poques setmanes. D'una banda, són freqüents i significatius els casos en què els beneficiaris d'una pensió no contributiva d'invalidesa renunciïn a treballar perquè, si comencen una activitat laboral, pot ser que el treball remunerat no sigui compatible amb la pensió¹¹. De l'altra, són habituals els casos en què persones amb invalidesa total decideixen no treballar per por a una revisió de la situació d'invalidesa i de la pensió corresponent. Es tracta d'un efecte no desitjat del sistema de pensions, que desincentiva l'ocupació i no compensa la situació de greuge econòmic amb què es troben les persones amb discapacitat¹². Aquest és certament un efecte

11. És possible compatibilitzar la pensió amb el treball remunerat durant els quatre anys següents a l'inici de l'activitat, però depèn de si els ingressos del treball superen o no la suma de l'IPREM i la PNC màxima vigent. Per a més informació sobre límits i condicions de pensions no contributives consulteu: https://dretssocials.gencat.cat/web/.content/03ambits_tematicas/11discapacitat/ajuts_i_prestacions_economicas/columna_dreta/documentos/triptic_pensio_no_contributiva.pdf.

12. L'estudi "El greuge econòmic de les persones amb discapacitat" quantifica el sobrecost econòmic de la discapacitat i no és tingut en

pervers a l'increment de la baixa taxa d'activitat de les persones amb discapacitat.

En un altre sentit, l'EAL també fa un assessorament a l'empresa, a l'administració i a les institucions que ho sol·liciten amb l'objectiu de donar resposta als dubtes que puguin tenir relacionats amb el compliment de la llei.

A partir del 14 de març de 2020, quan el Govern espanyol va declarar l'estat d'alarma i el confinament de la major part de la població arran de la pandèmia de la covid-19, la demanda d'assessorament legal en matèria laboral es va incrementar davant les dificultats per comprendre la situació laboral, personal i familiar, així com per entendre i incorporar les mesures del Govern.

Durant aquest temps, des de l'EAL no es van poder desenvolupar amb normalitat les accions presencials d'assessorament legal i es van cercar alternatives no presencials: trucades de veu, missatges en línia i/o videotrucades, que van esdevenir la manera d'establir un contacte estret en els moments de confinament estricte i de limitacions de la interacció social.

Un nombre important de consultes les van fer persones afectades per un ERTO, que van manifestar tenir una gran preocupació i inseguretat en veure perillar en l'àmbit personal i/o familiar el seu lloc i les seves condicions de treball. Moltes persones van perdre els seus llocs de treball

compte a l'hora d'establir polítiques de renda i suport a les persones amb discapacitat <https://ajuntament.barcelona.cat/dretssocials/sites/default/files/arxius-documentos/greuge-economic-persones-discapacitat-barcelona-ca.pdf>.

i moltes altres, en formar part d'un EERTO, van veure reduïts els ingressos familiars. També es va observar el cas de persones que partien d'una situació de vulnerabilitat prèvia a la crisi sanitària, que davant el nou context del mercat laboral es van replantejar la seva situació i es van adreçar a l'EAL per valorar la possibilitat d'acollir-se a prestacions econòmiques més estables, com la jubilació anticipada o la invalidesa permanent. Així, havien de revisar si reunien els requisits per obtenir-les, ja que ho veien com l'única sortida per obtenir recursos econòmics que els permetessin viure amb més tranquil·litat.

Davant la situació originada per la pandèmia de la covid-19, en tots els serveis de l'EAL —valoració i/o orientació, formació, ocupació, seguiment i suport, assessorament legal— es va reforçar la detecció de situacions de vulnerabilitat per tal d'aportar acompanyament i ajuda, a més de l'atenció ordinària a la persona.

Tanmateix, l'augment de tràmits en línia representa una complexitat que cal tenir en compte per al col·lectiu de persones amb discapacitat, especialment afectada per la bretxa digital. Per aquest motiu, es van adaptar els serveis de l'EAL amb la incorporació d'aquest acompanyament als tràmits i el suport a la situació personal, i es va anar més enllà del que seria estrictament un assessorament legal.

Així, la directriu que tenien els professionals de l'Equip d'Assessorament Laboral era la d'actuar de forma proactiva amb tots els expedients que tenien assignats, amb l'objectiu d'atendre a tothom amb expedient actiu. Per fer-ho, es va activar l'atenció telefònica i també es van

reforçar els canals d'atenció de correu electrònic per atendre noves demandes.

Com a conseqüència, durant el confinament sever es van recollir dades sociofamiliars d'aproximadament 250 persones amb expedient actiu i es va fer seguiment dels treballadors i treballadores del projecte de treball amb suport a Parcs i Jardins i de les persones de Diverscoop, el projecte de recuperació de quioscos en desús de la ciutat. Algunes de les adaptacions introduïdes en aquest període, com ara els canals de cita prèvia o l'establiment de torns de cita prèvia, s'han consolidat en el funcionament de l'EAL i segueixen presents dos anys després.

Taula 1. Tipus d'intervenció de l'EAL durant el primer estat d'alarma (març, abril i maig del 2020)

Intervenció	Març	Abril	Maig
Emocional	84	182	85
Formació	40	104	38
Laboral	161	371	418
Salut	53	74	63
Sociofamiliar	26	83	72

Font: elaboració pròpia dades Equip d'Atenció Laboral IMPD, 2021.

Les dades anuals de l'activitat de l'EAL del 2020 reflecteixen aquestes adaptacions, l'augment dels assessoraments legals, l'increment de persones en itineraris de recerca i la caiguda de les noves atencions en el servei d'acollida i de contractació. Qualitativament, és procedent fer referència a la complexitat dels perfils atesos i l'exclusió d'aquests del mercat laboral durant la pandèmia. També cal esmentar les limitacions que la situació de la pandèmia ha imposat en l'organització de la

formació grupal presencial per a la inserció laboral, ja que el fre en aquesta activitat ha implicat una dificultat addicional a la inclusió.

En un últim sentit, cal tenir en compte que l'EAL ha portat a terme dos projectes específics que han centrat la seva activitat durant el darrer trimestre del 2020 i bona part del 2021. L'any 2020, com a pla de xoc contra la crisi de la covid-19, es va convocar un Pla d'ocupació per contractar un màxim de 50 persones amb discapacitat per dur a terme tasques de recollida de dades per avaluar l'accessibilitat de les àrees de joc infantil. El gener del 2021 ha començat la contractació de les 48 persones més ben classificades i s'han cobert els perfils de tècnic/ca auxiliar coordinador i ajudant/ta i recol·lectors/res de dades¹³.

Taula 2. Activitat de l'Equip d'Assessorament Laboral

	2019	2020	2021
Persones ateses servei d'acollida	326	191	244
Inscripcions a cursos	245	118	182
Contractes	245	148	153
Persones en itineraris de recerca, formació i inserció	407	481	454
Assessoraments legals	203	235	171

Font: elaboració pròpia amb dades de l'Equip d'Atenció Laboral de l'IMPD, 2021.

D'altra banda, l'EAL ha participat en el disseny, el procés de selecció i la formació de professionals per fer possible

13. Com a resultat, la ciutat disposa d'una anàlisi de l'accessibilitat de 891 àrees de joc, una anàlisi de 60 itineraris d'accessibilitat comunicativa espais públics i equipaments municipals i un inventari de l'estat de funcionament dels semàfors acústics a Barcelona.

la primera oferta pública específica per a persones amb discapacitat intel·lectual a l'Ajuntament de Barcelona. Aquesta oferta té un caràcter estructurant i pioner per a la incorporació de persones amb discapacitat intel·lectual en el sector públic. Les funcions desenvolupades han estat la identificació dels llocs de treball, el contacte amb tots els departaments municipals interessats a cobrir una plaça d'ajudant de serveis auxiliars i sobretot l'acompanyament a recursos humans de l'Ajuntament de Barcelona per a la determinació de funcions per als 27 llocs que s'han convocat l'any 2021.

3. La Xarxa per la Inclusió Laboral de Barcelona (XIB)

La XIB es va crear el 2014 amb l'objectiu de promoure la inclusió laboral de persones amb discapacitat i/o amb trastorn de salut mental en el mercat laboral ordinari. És una estratègia impulsada per l'IMPD en col·laboració amb deu entitats especialitzades en ocupació i discapacitat de la ciutat¹⁴. Atén persones amb diferents situacions de diversitat funcional i/o trastorn de salut mental que cerquen feina i ofereix acompanyament i suport a les empreses de la ciutat a través del servei Inclou Futur.

Els objectius i les línies d'actuació de la XIB giren al voltant d'un eix vertebrador fonamental: crear un model de gestió compartida entre l'Ajuntament de Barcelona (IMPD) i les

14. Les entitats que la formen són: Associació Catalana per a la Promoció de les Persones Sordes (ACAPPS), Associació Catalana d'Integració i Desenvolupament Humà (AcidH), Associació per a la Rehabilitació de les Persones amb Problemes de Salut Mental (AREP), Associació Centre d'Higiene Mental Les Corts, AURA Fundació, Fundació Catalana Síndrome de Down, Fundació ECOM, Fundació Els Tres Turons, Fundació Esclerosi Múltiple (FEM), Fundació Joia, Equip d'Assessorament Laboral de l'Institut Municipal de Persones amb Discapacitat.

entitats socials, implicades i especialitzades en la inclusió laboral.

La metodologia de treball parteix de la participació activa dels professionals de les entitats que treballen en la inclusió de les persones amb totes les discapacitats; així cada professional i servei pot aportar i compartir els processos d'inclusió, límits, rols, responsabilitats i oportunitats per a les persones amb discapacitat en el mercat laboral, nodrint un corpus de coneixement o coneixement col·lectiu. El treball col·laboratiu fet permet construir un espai relacional on es generen sinergies de treball i es construeixen vincles de respecte, confiança i reconeixement mutu. S'obren així camins, es trenquen tensions i es dissenyen itineraris que faciliten millorar els processos d'intervenció i donar sentit a les aportacions de tothom¹⁵. En aquest aspecte, cal destacar que el sosteniment de la xarxa i l'intercanvi d'informació sobre assessoraments en context covid-19 va ser un element molt positiu per donar suport a l'activitat de tots els serveis.

El rol de les empreses en aquest procés és clau, en tant que agent actiu en el procés d'inclusió. Són necessàries noves formes de cooperació entre l'empresa i el sector social, públic i privat. Aquesta col·laboració és fonamental per tal que la corresponsabilització i la cocreació dels nous escenaris de la responsabilitat social empresarial siguin totalment efectius per a totes les parts.

Les dades mostrades anteriorment sobre el comportament del mercat laboral els darrers anys i les conseqüències ja

esmentades de la covid-19 fan pensar en la necessitat d'una política activa i impulsora de la inclusió en el mercat ordinari de treball. Les actuacions que esdevinguin han de fer partícip el sector empresarial, compromentent-lo en la inclusió laboral, entesa com un procés en què estan implicats, en la majoria dels casos, tres agents: d'una banda, l'empresa amb necessitat de cobrir llocs de treball que donin valor a la seva tasca empresarial; la persona amb diversitat funcional o amb malaltia mental, en recerca de feina, i finalment, els serveis de suport i acompanyament a la inclusió laboral. En aquest procés de suport i acompanyament a l'empresa és essencial disposar d'un equip especialitzat, amb experiència i referent en el sector de la inclusió en el mercat obert de treball, que sàpiga donar resposta a les necessitats de les empreses.

Sobre la metodologia consensuada per la XIB, és convenient fer un aclariment. Aquesta inclou sempre el "seguiment i suport en el lloc de treball", adreçat a la persona treballadora i a l'empresa, tenint en compte les necessitats de totes dues. De vegades, aquest seguiment implica ajustar-se a la metodologia de treball amb suport, que té unes característiques específiques, dirigides a unes necessitats específiques i per un context determinat. Alguns cops es requereixen altres classes d'intervencions, d'acord amb les necessitats de les persones ateses per la XIB i el context del mercat de treball.

Així, el consens assolit sobre la metodologia de la XIB s'encamina a garantir un acompanyament efectiu durant el procés d'inclusió, per això és més adequat dir que la metodologia de la xarxa inclou "el seguiment i suport al procés d'inclusió, abans, durant i després de la

15. *Governanza colaborativa para la inclusión social*. Ed Catarata, 2019.

contractació”. No es tracta d’una metodologia rígida, sinó que aquest “acompanyament al procés d’inclusió” ha de ser permeable a la situació concreta, i ha d’estar en revisió permanent, sempre al servei de les necessitats de la persona, de l’empresa i adient al context laboral en el qual es produeixi.

3.1. El treball en xarxa i l’intercanvi de coneixement

Les dades d’activitat global de les entitats participants en la XIB es presenten en el quadre següent, en el qual cal destacar la incorporació de tres serveis l’any 2020. Tot i això, la davallada d’intervencions durant el 2020 va significar que les persones ateses van disminuir un 11%, els contractes de treball, un 40% i les persones contractades, un 34%. Per al conjunt dels 11 serveis, les dades mostren com hi ha hagut un increment de les atencions i un fort decrement de les persones contractades.

Taula 3. Evolució dels indicadors d’activitat de la XIB

	2019	2020	2021
Persones ateses	1.903	2.261	2.286
Persones contractades	815	650	804

Font: elaboració pròpia amb dades de la Xarxa Inclusió Laboral IMPD, 2021.

4. Conclusions

La covid-19 ha afegit inestabilitat i precarietat a l’ocupació de les persones amb discapacitat, en què les dificultats d’accés s’han contrarestat tradicionalment amb mesures de protecció de l’ocupació.

A fi i efecte de millorar l’horitzó de futur, es proposa desplegar un decàleg de polítiques de suport a la inclusió

laboral de persones amb discapacitat, aplicable tant a les administracions públiques com als serveis d’inclusió laboral i les empreses.

1. Promoure una regulació que permeti compatibilitzar millor les pensions amb la inclusió laboral, sigui mitjançant polítiques de renda bàsica universal o de compensació del greuge econòmic de les persones amb discapacitat.
2. Fer efectiva la reserva de contractació directa a persones amb discapacitat a l’administració pública.
3. Desplegar programes d’oferta pública específica per a persones amb discapacitat intel·lectual.
4. Promoure plans d’ocupació específics per a persones amb discapacitat a les diferents administracions.
5. Incloure clàusules socials en la contractació pública per a la inserció laboral de les persones amb discapacitat a les empreses que contracten amb l’administració i, en paral·lel, garantir que les empreses que contracten amb l’administració compleixin la quota del 2% de persones amb discapacitat en plantilla, fent que el no compliment sigui motiu d’exclusió.
6. Fomentar els serveis d’inserció laboral a persones amb discapacitat en el mercat ordinari mitjançant l’activitat subvencional.
7. Consolidar la xarxa de serveis d’inclusió en el mercat ordinari per intercanviar coneixements, millorar

l'intercanvi d'informació entorn de l'ocupació de les persones amb discapacitat i proveir un millor suport. Treballar plegats per millorar la qualitat de les dades d'ocupació i discapacitat, que permetin identificar situacions específiques i polítiques d'ocupació adaptades a les necessitats de cada classe de discapacitat.

8. Actuar contra la bretxa digital de les persones amb discapacitat i proveir formació en competència tecnològica com a competència bàsica per al desenvolupament dels itineraris laborals.

9. Desenvolupar polítiques específiques per incorporar la dona amb discapacitat al mercat de treball.

10. Treballar per trencar inèrcies del mercat protegit i el mercat ordinari, reduint la temporalitat i la precarietat i posant al centre l'itinerari laboral de la persona amb discapacitat, la seva millora competencial i desenvolupament professional.

En definitiva, cal compensar l'efecte de la covid-19 amb polítiques orientades al compliment de la Convenció dels drets de les persones amb discapacitat sobre treball i ocupació¹⁶ i garantir una vida autònoma de les persones amb discapacitat mitjançant la inclusió al mercat laboral.

Bibliografia

FERRAN ZUBILLAGA, A.; GUINOT VIZANO, C.; BERASATAGUI OTEGUI, A.; ARRIETA FRUTOS, F.; LARRION KORTABARRIA, B.; ZURUTUZA MUJICA, S. *Gobernanza colaborativa para la inclusión social. Una experiencia de investigación y acción participativa*. Ed. Catarata, 2019.

FUNDACIÓ ONCE. *Informe 6 del observatorio sobre discapacidad y mercado de trabajo*, 2022.

IMPD. *El greuge econòmic de les persones amb discapacitat a la ciutat de Barcelona*, 2019.

NACIONS UNIDES. *Convenció sobre els drets de les persones amb discapacitat*, 2006.

OBSERVATORI DEL MERCAT DE TREBALL I MODEL PRODUCTIU. *Població amb discapacitat*
https://observatoritreball.gencat.cat/ca/ambits_tematicos/col_lectius_socials/discapacitats_i_mercat treball/.

OBSERVATORI DE LES OCUPACIONS-SERVEI PÚBLIC D'OCUPACIÓ ESTATAL A BARCELONA. www.sepe.es.

ROSSELL MORALES, I.; BELZUNEGUI ERASO, Á. *Les polítiques d'inserció sociolaboral. Espanya-Dinamarca-Països Baixos-Suècia-Gran Bretanya-Alemanya-França-Canadà*. Publicacions URV, 2020.

16. Convenció sobre els drets de les persones amb discapacitat de les Nacions Unides: https://dretssocials.gencat.cat/web/.content/03ambits_tematicos/11discapacitat/2012_04_11_convencio_drets_persones_discapacitat_catala.pdf.

Viure la infància i l'adolescència a Barcelona en temps de pandèmia

Laia Pineda Rüeg^a i Elisa Stinus Bru de Sala^b

Paraules clau: infància, adolescència, context demogràfic, educació, temps, salut, pobresa, protecció i violències

Al llarg de l'article es repassa la situació de la infància i l'adolescència a la ciutat i es posen de relleu aquells aspectes més destacats de l'informe Dades Clau d'Infància i Adolescència a Barcelona (IIAB, 2021), que analitza els indicadors principals en relació amb el context demogràfic, l'educació, el temps, la salut, la pobresa i la protecció i les violències. Tot i que caldrà esperar a veure si es consoliden o no les tendències en els propers anys, les darreres dades disponibles comencen a reflectir l'impacte de la crisi oberta per la covid-19 sobre les vides de la infància i l'adolescència a la ciutat.

Introducció

Aquest article es basa en els aspectes més rellevants de l'informe Dades Clau d'Infància i Adolescència a Barcelona (IIAB, 2021); un informe que, amb caràcter anual, presenta i analitza les dades del Sistema Integral d'Indicadors d'Infància i Adolescència de Barcelona (SIIIAB) de l'Observatori 0-17 BCN, i que permet fer seguiment de la diagnosi del Pla d'infància de Barcelona 2021-2030. El SIIIAB es va idear al 2017 i, en el seu format actual, conté més de 150 indicadors organitzats en sis dimensions clau de les vides dels infants (context demogràfic, educació, temps, salut, pobresa, protecció i violències), que provenen de disset registres administratius i d'onze fonts d'enquesta.

En moments de crisi com l'actual, és quan es fa més evident el valor d'haver sistematitzat dades durant els quatre

a. Institut Infància i Adolescència de Barcelona (IIAB). [@pineda](mailto:pineda@institutinfancia.cat).

b. Institut Infància i Adolescència de Barcelona (IIAB). [@estinus](mailto:estinus@institutinfancia.cat).

darrers anys, ja que sense conèixer quin era el punt de partida no seria possible mesurar amb prou profunditat l'abast de la crisi originada per la covid-19. Cal recordar que el SIIIAB recull dades de registre a any tancat i dades d'enquesta amb la periodicitat que es produeixen; per tant, l'informe Dades Clau 2021 mostra les dades del 2020, que comencen a reflectir l'impacte de la crisi oberta per la covid-19 sobre les vides de la infància i l'adolescència a la nostra ciutat. Per exemple, tal com va succeir l'any anterior, encara es fa difícil interpretar els resultats econòmics i relacionats amb la pobresa infantil. Caldrà esperar, doncs, a veure si es consoliden o no les tendències que apunten les dades del 2020 en els propers anys. Una mirada que l'any vinent agafarà una rellevància especial, ja que tindrem edicions renovades de quatre de les principals fonts d'enquesta del SIIIAB: l'Enquesta de benestar subjectiu de la infància a Barcelona (EBSIB 2021), l'Enquesta de factors de risc d'estudiants de secundària (FRESC 2021)¹, la nova Enquesta de salut de Barcelona (ESB 2021) i la segona edició de l'Enquesta sociodemogràfica de Barcelona (ESD 2020).

1. Context demogràfic, social i territorial de la infància i l'adolescència

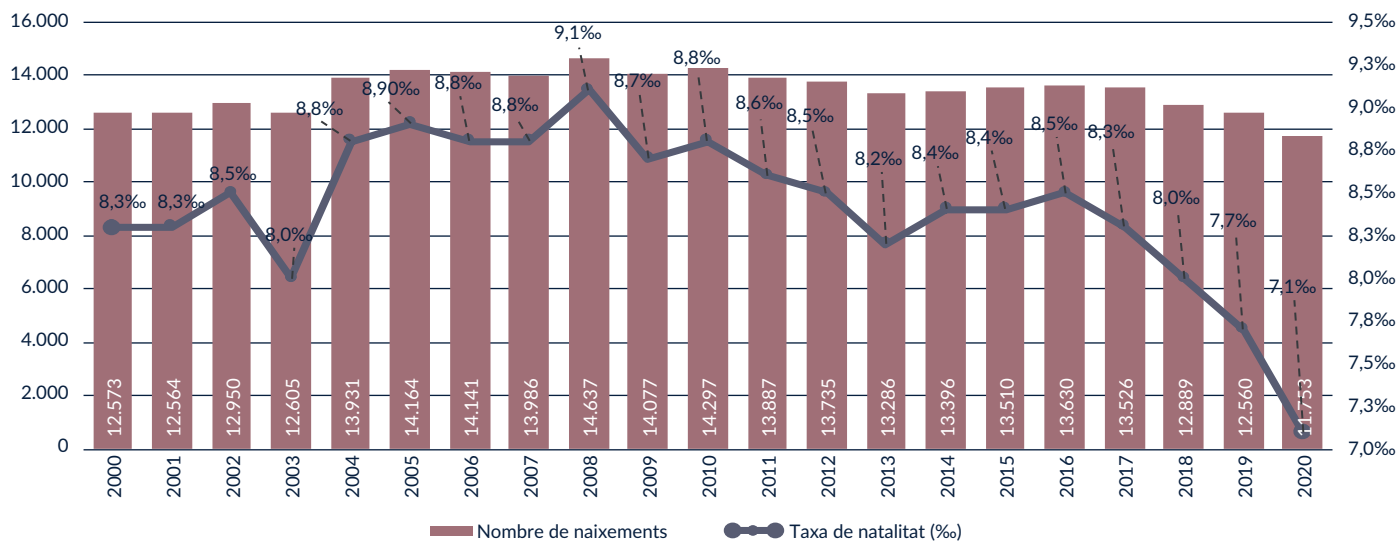
L'any 2021, a la ciutat de Barcelona hi viuen 241.954 infants i adolescents d'entre 0 i 17 anys (representen el 14,6% del total de la població), i estan desigualment distribuïts pels diferents districtes i barris de la ciutat, amb una especial concentració als districtes de Sant Martí i l'Eixample (29% del total d'infants i adolescents de la

ciutat). Com a principals tendències demogràfiques de la població infantil i adolescent destaca la caiguda sostinguda de la natalitat des de l'any 2008, i amb més força des de l'any 2016. En els darrers cinc anys s'ha produït un descens del 13,8% de la natalitat, encara més accentuat des de l'esclat de la pandèmia per covid-19 (al 2020 s'ha assolit el segon valor més baix dels darrers cinquanta anys). Dels 73 barris de la ciutat, 63 han patit un descens de la població 0-17 en el darrer any i només en deu s'ha sostingut o incrementat. D'altra banda, i sumat a la caiguda de la natalitat, el moviment migratori reforça l'evolució demogràfica negativa del col·lectiu de població 0-17 anys i accentua els trets d'una piràmide de població que mostra una societat cada vegada més envellida, fins al punt que l'any 2021 ja hem assolit l'escenari de projecció demogràfica que s'havia projectat per al 2031, és a dir, amb deu anys d'antelació (Oficina Municipal de Dades, 2021).

També cal destacar l'existència d'una bretxa de caràcter estructural entre el nombre de fills que es tenen i els desitjats, fent que la taxa de fecunditat espanyola s'enroqui entre les més baixes del món (1,23 fills per dona). Segons els darrers estudis sobre natalitat i models familiars a Espanya (Castro-Martín et al., 2021; OCDE, 2022), les principals barreres que dificulten a moltes persones fer realitat el seu projecte vital i familiar són la precarietat laboral i la incertesa sobre el futur (que fan que moltes parelles joves posposin el moment de tenir fills), l'escàs suport institucional a les responsabilitats de cura (amb polítiques familiars insuficients) i la desigualtat de gènere en l'àmbit laboral i familiar, en el qual la plena incorporació dels homes en la cura encara és una qüestió pendent.

1. Algunes de les dades de 2021 ja s'han pogut incloure en aquest article, tot i que, en la seva totalitat, s'inclouran al proper informe Dades Clau 2022.

Gràfic 1. Evolució de la taxa de natalitat i del nombre de naixements. Barcelona, 2000-2020

Font: elaborat per l'IIAB a partir de dades dels moviments d'alta i baixa al padró municipal d'habitants. Departament d'Estadística i Difusió de Dades. Ajuntament de Barcelona.

A Barcelona la major part de llars amb fills són amb un fill o filla única (54,4%) i/o llars encapçalades per dues persones adultes (possiblement llars biparentals).

El nombre de llars monoparentals es manté molt estable (12,8%), mentre que creixen lleugerament el grup "Altres tipus de llars", una mostra de la diversificació de les tipologies de llars on neixen i creixen els infants i adolescents. En l'actualitat, les fórmules diverses de convivència (diferents al model tradicional de biparentalitat o monoparentalitat) ja són presents en tres de cada deu llars amb infants i adolescents (Oficina Municipal de Dades, 2021).

Tot i amb el decreixement demogràfic del grup de població entre els 0 i els 17 anys, com ens agrada apuntar, la realitat de la infància i l'adolescència no només preocupa als propis

infants i adolescents, sinó que també és una preocupació de primer ordre per a totes les persones que en tenen cura i que hi conviuen (un 23,8% dels adults de la ciutat). Per això, des d'aquesta perspectiva, encara avui, quatre de cada deu veïns i veïnes a la ciutat de Barcelona són infants, adolescents o persones adultes que hi conviuen, en tenen cura i comparteixen amb ells i elles el seu dia a dia, les seves inquietuds i expectatives (Oficina Municipal de Dades, 2021).

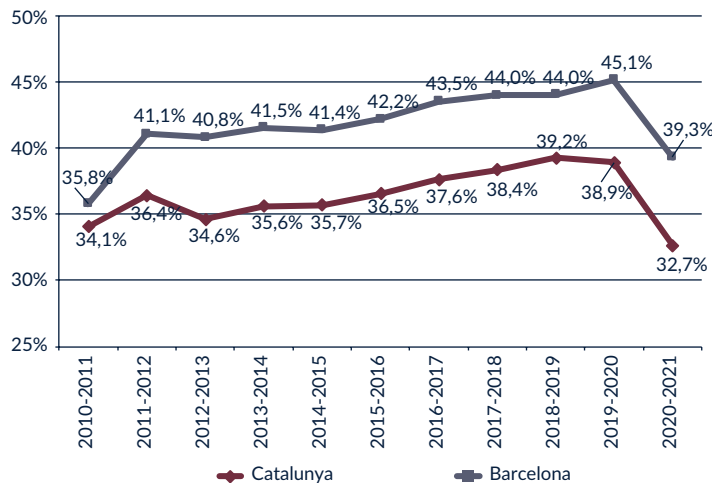
2. Educació: petita infància i transicions a la postobligatòria

El reptes en l'educació reglada de la infància i l'adolescència es concentren clarament a l'inici i al final de la trajectòria educativa, amb una incidència especial en la infància en situació de vulnerabilitat econòmica i/o educativa.

Tot i les mesures específiques de suport a les famílies amb menys recursos econòmics, s'observa un canvi bruscat en la tendència creixent dels últims deu anys amb una caiguda de l'escolarització de la petita infància (0-2 anys) de 5,8 punts percentuals en només un curs, que representa una caiguda sense precedents (Consorti d'Educació de Barcelona i Departament d'Educació, 2010-2011 a 2020-2021). La taxa de demanda atesa a les escoles bressol públiques ha crescut en l'últim curs (66,8%), però continua lluny de satisfer totes les famílies que sol·liciten plaça pública (Institut Municipal d'Educació de Barcelona, 2020-2021). Cal celebrar, malgrat tot, les diverses mesures de política pública en camí que avancen cap a un reconeixement de l'etapa 0-2 com a etapa educativa estratègica i que n'haurien de garantir una millor cobertura a partir del proper curs escolar (Garantia infantil europea, mesura de la Generalitat de Catalunya per una cobertura universal de l'escolarització des de P2 i Pla per a l'educació i la criança de la petita infància de Barcelona).

Pel que fa a la continuïtat dels estudis un cop finalitzada l'etapa d'escolarització obligatòria, si bé les taxes d'abandonament escolar prematur (AEP) no han trencat la seva tendència de millora dels últims anys i s'observa una lleugera millora, cal posar el focus en les discontinuïtats educatives. Aquestes discontinuïtats fan que, encara avui, un de cada deu adolescents no es gradua en acabar l'ESO (amb diferències territorials importants) (Departament d'Educació, 2019-2020) i que dels vuit de cada deu que continuen els estudis postobligatoris sense interrupció (si fem referència als estudis de la cohort de l'alumnat nascut l'any 2001), només entre cinc i sis

Gràfic 2. Taxa d'escolarització 0-2 (%). Catalunya i Barcelona, cursos del 2010-2011 al 2020-2021

Font: elaborat per l'IAB a partir de dades de registres del Consorci d'Educació de Barcelona i del Departament d'Educació. Servei d'Indicadors i Estadística. Estadística de l'Ensenyament, cursos 2010-2011 al 2020-2021.

adolescents de cada deu acabin els estudis de batxillerat o cicle formatiu en l'edat idònia o esperada (Consorti d'Educació de Barcelona, 2021).

Estudis i programes d'intervenció educativa focalitzats a entendre els "perquè" de l'abandonament prematur i les discontinuïtats educatives (Tarabini, Jacovkis, Montes i Llos, 2021) situen l'orientació educativa i la prevenció de la desafecció escolar (que cal iniciar a l'etapa d'escola primària) com a puntals per optimitzar els resultats i la continuïtat d'aquesta etapa educativa. Una millor cobertura de places de Cicle Formatiu de Grau Mitjà (CFGM) també esdevé clau perquè tots els alumnes tinguin garantida una plaça en els estudis desitjats.

3. Temps dels infants, activitats fora de l'escola, espai públic i ciutadania

El temps és una qüestió que preocupa els infants, i molt, tant per la quantitat de temps disponible com pels usos que en fan. Ambdós aspectes estan entre els menys ben valorats en la vida dels infants. Les dades indiquen que els infants dediquen molt més temps als deures que al joc lliure al carrer, i que tenen poc temps per relaxar-se, parlar i passar-ho bé amb la família, i poc temps per estar amb els amics i les amigues després de l'escola (EBSIB², 2017).

La infraestructura lúdica de la ciutat per afavorir el joc i passar més temps a l'aire lliure té una bona cobertura arreu de la ciutat tant en proximitat als domicilis com als centres educatius, però queda molt camí per recórrer pel que fa a la qualitat: calen millores en la diversificació d'activitats lúdiques de les àrees de joc, en la mida, en la naturalització i en l'accessibilitat. El Pla del joc a l'espai públic de Barcelona és una mesura de política pública pionera per fomentar i garantir el dret al joc dels infants, i hauria de mostrar millores d'aquí al 2030.

Cal tenir present que disposar d'un lloc a l'aire lliure per jugar-hi de manera segura a prop de casa és un dels elements que afavoreix més la satisfacció dels infants amb el barri i, també, un dels elements que més contribueix al benestar dels infants (IIAB, 2019). A banda, els infants de la ciutat alerten que cal millorar la sensació de seguretat al barri i que la percepció d'amabilitat i

d'ajuda dels veïns i les veïnes en cas que tinguin un problema tenen marges de millora importants que es traduirien, segur, amb més presència d'infants al carrer (EBSIB, 2017).

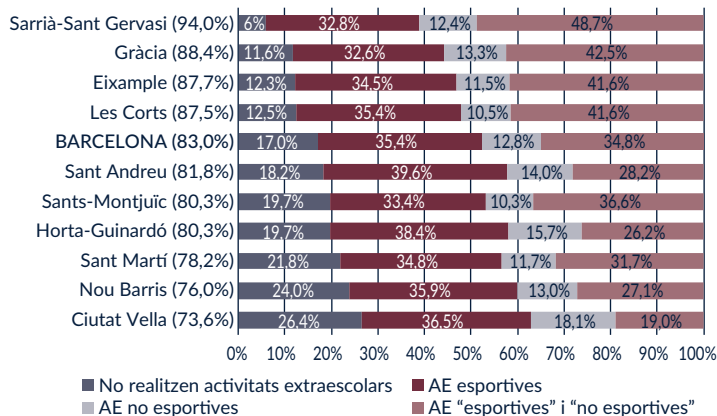
D'altra banda, la pandèmia ha fet més evident que mai el paper que l'espai públic pot jugar en la vida dels infants com a igualador de les oportunitats (Cortés i Curcoll, 2020). El confinament absolut a l'inici de la covid-19, així com la menor presència al carrer i en activitats socials com a mesures per fer front a la pandèmia i, per tant la quantitat més gran de temps que s'ha passat a casa, ens han fet prendre més consciència que hi ha molts infants i adolescents que viuen en pisos petits i/o sense espais exteriors, en males condicions d'habitabilitat i/o en situació de sobreocupació. En aquests tres indicadors, en els quals els infants surten pitjor posicionats que altres col·lectius de població de la ciutat, es posa de relleu la importància per a aquests infants de disposar d'un espai públic amable i segur perquè esdevingui un punt de trobada, de joc i de relació amb els iguals i amb potencial d'impacte en la seva salut i benestar.

Pel que fa als temps educatius fora de l'escola, la majoria dels infants fan alguna activitat extraescolar (vuit de cada deu ho fa amb algun tipus d'activitat esportiva i/o cultural), però amb diferències importants segons la renda del territori: a Ciutat Vella són tres de cada deu els que no en fan cap, per un de cada deu a Sarrià-Sant Gervasi (Estudi dels hàbits esportius de la població en edat escolar de la ciutat de Barcelona, Institut Barcelona Esports, 2018). Malauradament, les oportunitats de lleure educatiu en espais i caus de base associativa estan

2. Enquesta de benestar subjectiu de la infància a Barcelona (Institut Infància i Adolescència de Barcelona).

distribuïdes de manera molt desigual per la ciutat i els barris de rendes més baixes n'estan molt desproveïts, perquè la seva existència respon més a una tradició social dels barris que a un planificació educativa. Dit això, cal reconèixer l'esforç públic en la disponibilitat de beques tant en l'àmbit esportiu com de lleure educatiu, durant les vacances d'estiu i, més recentment, amb la nova mesura de suport a la realització d'almenys dues activitats extraescolars a la setmana, que hauria de garantir-ne l'accés als infants en situació de vulnerabilitat.

Gràfic 3. Infants i adolescents (6-16 anys) que fan activitats extraescolars esportives i no esportives (%). Barcelona i districtes, 2018

Font: elaborat per l'IIAB a partir de l'Estudi dels hàbits esportius de la població en edat escolar de la ciutat de Barcelona. Ajuntament de Barcelona i Institut Barcelona Esports (IBE). Nota: l'etiqueta gris fa referència als infants i adolescents que fan les dues activitats extraescolars (esportives i no esportives) alhora.

El coneixement dels drets i l'escolta adulta es poden considerar dos *proxies* interessants en l'exercici de la ciutadania per part dels infants. Les dades mostren marges de millora importants en ambdós aspectes: només la

meitat dels nens i les nenes diuen que coneixen quins són els seus drets, i tres de cada deu manifesten que respecte a l'escolta adulta hi ha marges de millora importants (EBSIB, 2017). L'escolta per part dels adults de les opinions i els interessos dels infants es pot considerar un espai de pràctica cap a l'exercici de ciutadania, ja que els infants només poden sentir-se part activa en la societat on viuen si els adults se'ls escolten i tenen en compte el que els diuen.

4. Salut física, mental i emocional dels infants i adolescents

La salut és un dels aspectes de la vida més ben valorats pels infants: el 85% diuen estar-ne molt satisfets i només el 4% diuen estar-ne poc o gens satisfets (EBSIB, 2017). La infància és una etapa vital en què el més habitual i el que és esperable és gaudir d'una bona salut i una etapa en què els nivells de mortalitat i malalties són més baixos, si la comparem amb altres etapes de la vida. Tanmateix, la vivència subjectiva de la salut o els millors indicadors de salut en la infància no ens poden confondre respecte a la importància d'atendre de forma prioritària la prevenció i promoció de la salut en els primers anys de vida. I és que molts problemes de salut en l'adulesa, ja siguin de tipus físic o mental, es gesten al llarg de la infància i l'adolescència.

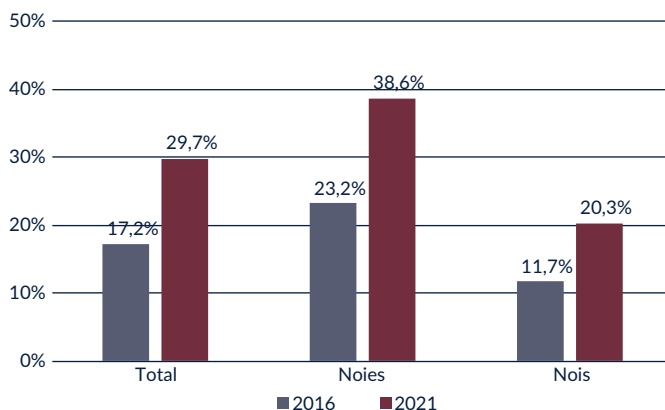
D'aquí la necessitat de donar la importància necessària als hàbits de salut dels infants: higiene, descans, bona alimentació i exercici físic. Les dades disponibles presenten marges de millora importants, i un dels indicadors més preocupants en aquesta primera etapa de la vida són el 26% d'infants i adolescents amb excés de

pes (Departament de Salut, 2018). Pel que fa a la salut mental, la recerca internacional ens alerta que el 50% dels problemes de salut mental en l'edat adulta comencen abans del 14 anys i el 70% abans dels 18, així com del fet que se sol arribar tard en el diagnòstic i en el tractament de l'infant (OMS, 2003; Mental Health Foundation, 2015). Els estudis específics que s'han fet al llarg de la pandèmia mostren un empitjorament notable dels indicadors de salut mental: els símptomes de depressió i ansietat s'han incrementat entre els infants i s'ha registrat un increment continuat dels trastorns de conducta alimentària, temptatives autolítiques i descompensacions clíniques entre els adolescents (Faros Sant Joan de Déu i UNICEF, 2021).

En aquest sentit, les noves dades de l'enquesta FRESC³ de 2021 ens indiquen que gairebé s'han doblat els percentatges de malestar emocional com de risc de patir un problema de salut mental respecte a l'edició de 2016, especialment en les noies i en els barris de nivell socioeconòmic més desfavorit. Concretament, dues de cada deu noies enquestades presenta risc de patir un problema de salut mental i quatre de cada deu manifesten malestar emocional. Cal recordar que, per pal·liar l'impacte emocional de la covid-19, l'Ajuntament de Barcelona va posar en marxa el Pla de xoc en salut mental, emmarcat en el Pla de salut mental 2016-2022, amb actuacions específiques per a la població més jove.

3. Enquesta de factors de risc d'estudiants de secundària (Agència de Salut Pública de Barcelona).

Gràfic 4. Grau de malestar emocional dels adolescents, total i per sexe (%). Barcelona, 2016 i 2021

Font: elaborat per l'IAB a partir de l'Enquesta FRESC (2016 i 2021), Agència de Salut Pública de Barcelona.

Una de les noves línies d'anàlisi en infància i salut té a veure amb els impactes de la contaminació ambiental, una qüestió especialment crítica en ciutats denses i transitades com Barcelona. L'exposició als contaminants de l'aire a l'inici de la vida (períodes intrauterí i postnatal) i durant la infància són una amenaça per al neurodesenvolupament i un obstacle perquè els nens i les nenes assoleixin el seu màxim potencial cognitiu. Segons les dades del darrer informe de l'Agència de Salut Pública de Barcelona (ASPB, 2021), el 35% de la població de la ciutat està exposada a nivells de diòxid de nitrogen (NO₂) per sobre del límit legal (40 µg/m³) i el 100% a un excés de partícules fines (PM 2,5). Els districtes de l'Eixample i Sant Martí (que són el segon i el primer districte amb més concentració de població infantil i adolescent respectivament) estan entre els més afectats. Al mateix informe, s'ha pogut relacionar la contaminació de l'aire amb el 19% dels nous casos d'asma

infantil i el 5% dels nous casos de càncer de pulmó en infants a la ciutat. S'apunta la reducció global del trànsit com la mesura més eficient per respirar un aire net i evitar les afectacions negatives en la salut dels infants i de la població en general.

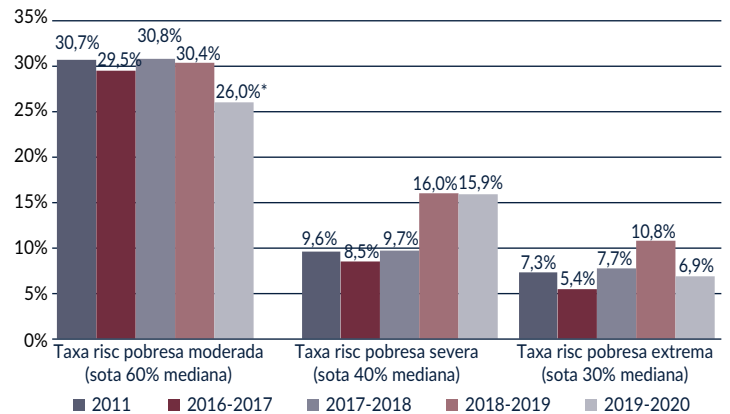
5. Pobresa, exclusió i desigualtats en la infància i l'adolescència

En el moment actual, les desigualtats i la pobresa en la infància a la ciutat no són fàcils d'interpretar amb les dades disponibles, atès que les darreres dades d'enquesta disponibles per Barcelona (EMCV⁴, 2019-2020) capturen només parcialment el moment de crisi per la pandèmia i, per tant, n'hem de fer una lectura ajustada i prudent⁵. Tanmateix, disposem d'una mirada històrica i inequívoca que ens alerta d'una tendència a l'empitjorament de les condicions de vida de la infància, fruit d'un model d'estat del benestar tradicionalment feble pel que fa a les polítiques familiars i amb una baixa inversió en infància (Martínez-Celorrio i Marín-Saldo a IIAB, 2018).

El percentatge de pobresa infantil severa s'estanca en el 16% el 2019-2020, la desigualtat de renda entre els infants s'ha seguit eixamplant (sobretot en el decil més alt), i la majoria d'indicadors de privació material han empitjorat, sobretot en l'àmbit de l'habitatge, un factor que continua sent crític a la ciutat de Barcelona (EMCV, 2019-2020). L'imminent desplegament de la Garantia Infantil Europea a

Espanya mostra la necessitat de fer una aposta forta i definitiva per capgirar la tendència a l'empitjorament de les condicions de vida de la infància i l'adolescència al nostre país i les nostres ciutats, una tendència que ve de lluny i que des de la gran recessió del 2008 encara no ens n'hem recuperat.

Gràfic 5. Risc de pobresa moderada, severa i extrema dels infants i adolescents (%). Barcelona, 2011 i 2016-2017 a 2019-2020

Font: elaborat per l'IIAB a partir de l'Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població (ECVHP) - IERMB (2011) i de les Estadístiques metropolitanas sobre condicions de vida (EMCV) - IERMB (2016-2017, 2017-2018, 2018-2019 i 2019-2020). (*)Nota: el salt pronunciat de la pobresa moderada (4,4 punts percentuals) en només un any fa necessari tractar aquesta dada amb prudència i esperar que les dades dels anys 2020-2021 i 2021-2022 confirmen si aquesta és realment la tendència de l'indicador.

A més, el model d'estimació de la pobresa infantil desenvolupat per esmenar la manca de dades estadístiques (Porcel, Navarro-Varas i Cruz, 2020) ens alertava, el passat novembre del 2020, de l'impacte que la crisi oberta per la covid-19 podria tenir sobre l'increment de les taxes de pobresa infantil. Segons aquesta estimació, la taxa de risc de pobresa moderada creixia entre cinc i set punts

4. Estadístiques metropolitanas sobre condicions de vida (IERMB).

5. L'esclat de la covid-19 i l'impacte econòmic d'una crisi sanitària i social de gran magnitud no es reflectirà a les EMCV fins a les dades del 2020-2021 (disponibles a finals del 2022).

percentuals en només un any (del 30,4% de l'any 2018-2019, al 35% o 37% l'any 2020). En paral·lel, els ajuts d'emergència a l'alimentació a llars amb infants i adolescents a càrrec es disparaven als districtes més vulnerables i arribaven a districtes de la ciutat que tradicionalment n'havien quedat més preservats (Institut Municipal de Serveis Socials, 2020). Un escenari que ens hauria de fer pensar, d'entrada, en una nova crisi que l'any 2020 no feia més que començar.

Sense haver pogut disposar de noves dades específiques per a infants (ni del model d'estimació de la pobresa ni dels ajuts d'emergència d'alimentació), sabem que els serveis socials de la ciutat de Barcelona van atendre l'any 2021 un 10,36% de persones més que el 2020 i un 22,56% que al 2019 (l'any abans de la pandèmia per covid-19). Del total de persones ateses el 2021, fins a un 24% van ser ateses per primera vegada o bé feia més d'un any que no ho havien requerit. Tot plegat, indicis d'un empitjorament de la situació. Tanmateix, si bé els 41,3 milions d'euros en ajudes directes que van gestionar els serveis socials de Barcelona l'any 2021 representen un increment exponencial respecte al 2019, també és cert que aquesta partida ha experimentat un lleuger decrement respecte al 2020, de manera que es pot atribuir la reducció a l'extinció del Fons Covid extraordinari que va posar en marxa l'Ajuntament de Barcelona l'any 2020, en el moment més cru de la pandèmia; la pròpia millora de la situació econòmica de la ciutat amb un increment del Producte Interior Brut (PIB), en paral·lel amb una reducció de l'atur a nivells de l'any 2008; i també l'extensió de la Renda Garantida de Ciutadania i de l'Ingrés Mínim Vital a més veïns i veïnes de la ciutat. L'any 2021 el Fons 0-16 es va reconvocar i es va

assignar a 17.323 infants entre 0 i 16 anys (Institut Municipal de Serveis Socials, 2021).

Les diferents mesures existents per combatre la pobresa infantil (Fons 0-16, RGC, IMV i el que es pugui desprendre de la nova Garantia Infantil Europea a Espanya) exigeixen el compromís màxim per part de totes les administracions implicades per revertir la inversió insuficient en infància i millorar, d'una vegada per totes, els contextos de pobresa i privació en què creixen milers d'infants a la ciutat, que limiten el seu màxim desenvolupament i condicionen les seves trajectòries no només durant la infància, sinó també en la seva vida adulta, d'acord amb les dinàmiques de reproducció social de la pobresa: “la pobresa infantil és la principal via de reproducció intergeneracional de la pobresa: qui ha crescut en la pobresa, probablement serà pobre d'adult” (Gobierno de España, 2020:1).

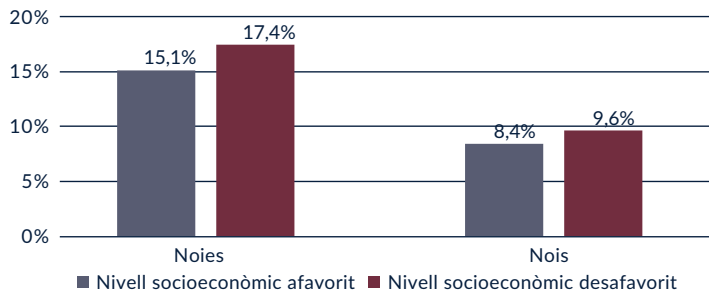
6. Relacions interpersonals, seguretat, violències i protecció de la infància i l'adolescència

El 2021 ens ha deixat en herència dues mesures molt importants en l'àmbit de les relacions, les violències i la seguretat: l'aprovació de la LOPIVI, la nova llei de protecció dels infants contra les violències, i una mesura del govern municipal de Barcelona per fer front a la soledat no volguda que inclou una mirada específica a la infància i l'adolescència.

La falta de companys/es de joc, les situacions d'assetjament escolar, de ciberassetjament o el rebuig del grup d'iguals són elements de risc per a la soledat durant la infància, un fenomen al qual cal prestar atenció. La mesura de govern de l'Ajuntament de Barcelona per combatre la solitud no

volguda de 2020 ha reforçat dues operacions estadístiques importants (EBSIB i FRESC) per tal de dimensionar aquesta problemàtica a la qual, contràriament a l'imaginari social, els infants i, sobretot, els adolescents són especialment vulnerables. Els resultats de l'enquesta FRESC de 2021 indiquen que un 17,4% de noies adolescents de nivell socioeconòmic desfavorit se senten sovint soles, i aquesta xifra és del 9,6% en el cas dels nois adolescents. Es constata que aquest sentiment de solitud en les noies gairebé duplica el dels nois i és superior en barris desfavorits.

Gràfic 6. Grau de soledat dels adolescents, per sexe i nivell socioeconòmic (%). Barcelona, 2021

Font: elaborat per l'IIAB a partir de l'enquesta FRESC (2021), Agència de Salut Pública de Barcelona.

Amb la Llei Orgànica de Protecció Integral a la Infància i l'Adolescència davant de la Violència (LOPVI) (Gobierno de España, 2021), s'ha acordat la definició del que és violència contra els infants com a objecte de la llei i s'ha fet un pas significatiu en l'abordatge proactiu de la violència; a més, també s'ha definit el concepte de bon tracte (que esdevé obligació jurídica) i s'ha introduït la noció d'espais segurs. En l'àmbit de ciutat, no disposem de cap enquesta específica sobre violències en la infància i l'adolescència, però sí de diferents operacions estadístiques que ens

permeten aproximar-nos a les violències físiques, emocionals, sexuals, masclistes o, més recentment, digitals, que pateixen els infants.

El mòdul sobre violències sexuals en la infància de l'Enquesta de la Joventut 2020 n'és un bon exemple, i avui sabem que un de cada deu infants i adolescents han patit abusos sexuals durant la infància, més per part d'adults d'entorns coneguts que no pas desconeguts, i que les noies hi estan molt més exposades que els nois (del 7,9% total, un 11,5% són noies davant del 4,4% de nois). També ens ha permès evidenciar el volum d'abusos sexuals patits per part dels iguals (companys d'escola, parelles o nois/es amb els quals han sortit o, fins i tot germans/es). Tot i que no podem saber si ha estat per l'efecte dels factors estressors derivats de la pandèmia o si és per la major consciència social sobre la necessitat de denunciar els casos de maltractament, el 2020 es van registrar 333 denúncies de violències contra els infants a la llar, la xifra més elevada des de 2011, que marcava un gir en la tendència de millora dels darrers anys (Departament d'Interior, 2020). Els 1.200 expedients atesos i valorats per Equips especialitzats d'atenció a la infància i l'adolescència (EAIA) l'any 2020, també marquen un pic en la tendència a l'alça des del 2017 (932 expedients) (IMSS, 2017 a 2020).

Pel que fa al seguiment del risc social i el desemparament, una situació que vulnerabilitza els infants de manera extrema és la dels infants que viuen en assentaments urbans (naus i solars) o en locals i altres infrahabitatsges amb dinàmica d'assentament. L'any 2020 el Servei d'Intervenció Social de Famílies amb Menors (SISFAM) va atendre 318 infants i adolescents entre 0 i 17 anys en

situació d'infrahabitatge (Institut Municipal de Serveis Socials, 2020).

Respecte als infants menors d'edat que migren sols, l'any 2021 confirma un canvi de tendència que es va iniciar l'any 2016 en el qual, de forma progressiva, es redueix la proporció del nombre de menors d'edat migrats sols atesos (que tenen entre 14 i 17 anys, majoritàriament) respecte a la proporció dels joves migrats sols que ja tenen més de 18 anys quan arriben a la ciutat. Així, per exemple, l'any 2018 els migrats sols menors d'edat representaven el 83,8% del total assistit (eren la majoria), mentre que el 2021 els infants menors d'edat migrats sense referents familiars van representar només el 31,9% del total (eren la minoria) (Institut Municipal de Serveis Socials, 2018-2021).

7. Conclusions

Al llarg de l'article, hem repassat la situació de la infància i l'adolescència a la ciutat, i hem posat de relleu els aspectes més destacats de l'informe Dades Clau d'Infància i Adolescència a Barcelona (IIAB, 2021), que analitza els indicadors principals en relació amb el context demogràfic, l'educació, el temps, la salut, la pobresa, i la protecció i les violències. Tot i que caldrà continuar observant si es consoliden o no les tendències en els propers anys, les darreres dades disponibles comencen a reflectir l'impacte de la crisi oberta per la covid-19 sobre les vides de la infància i l'adolescència a la ciutat. Com a principals àmbits que s'han vist sotragats per la covid-19 i les mesures que l'han acompanyat destaquen:

- El trencament en la tendència de creixement demogràfic suau dels darrers cinc anys, especialment,

per la caiguda de la natalitat: en els darrers cinc anys s'ha produït un descens del 13,8% de la natalitat, encara més accentuat des de l'esclat de la pandèmia per covid-19 (al 2020 s'ha assolit el segon valor més baix dels darrers cinquanta anys) a la qual cal sumar el fre a l'arribada de nova població immigrada a la ciutat.

- En l'àmbit de l'educació, un canvi brusc en la taxa d'escolarització, amb una caiguda sense precedents de l'escolarització de la petita infància (0-2 anys), de 5,8 punts percentuals en només un curs, trencant la tendència creixent dels últims deu anys, segurament a causa de la disminució de la renda de les famílies i la por al contagi.

- Pel que fa als temps educatius fora de l'escola, tot i que no disposem de dades noves, l'increment generalitzat de les desigualtats podria empitjorar les dinàmiques diferenciades segons la renda del territori observades abans de la pandèmia: a Ciutat Vella tres de cada deu infants no fan cap activitat extraescolar, per un de cada deu infants a Sarrià-Sant Gervasi.

- En relació amb la salut, cal assenyalar l'augment tant del malestar emocional com del risc de patir un problema de salut mental, especialment en les noies i en els barris de nivell socioeconòmic més desfavorit: dues de cada deu noies enquestades presenta risc de patir un problema de salut mental i quatre de cada deu manifesten malestar emocional, segons la nova FRESC 2021. Ambdós indicadors s'han doblat respecte a les dades del 2016.

- Tot i que les desigualtats no són fàcils d'interpretar amb les dades disponibles, el percentatge de pobresa infantil severa s'estanca al 16% el 2019-2020, la desigualtat de renda entre els infants s'ha seguit eixamplant (sobretot en el decil més alt) i la majoria d'indicadors de privació material han empitjorat, sobretot en l'àmbit de l'habitatge.
- Pel que fa a les relacions interpersonals, cal destacar els sentiments de solitud en l'adolescència, més presents entre les noies i en barris desfavorits. Tot i que no podem comparar dades amb el 2016, les dades de 2021 indiquen que un 17,4% de noies adolescents de nivell socioeconòmic desfavorit se senten sovint soles, i aquesta xifra és del 9,6% en el cas dels nois adolescents.
- Pel que fa a l'àmbit de les violències i la protecció social, tot i que no podem saber si ha estat per l'efecte dels factors estressors derivats de la pandèmia o si és per la major consciència social sobre la necessitat de denunciar els casos de maltractament, el 2020 es va registrar el nombre de denúncies de violències contra els infants a la llar més alt dels darrers anys (333 denúncies), i també es produeix un pic en el nombre d'expedients atesos i valorats pels EAIA (1.200 l'any 2020), un 14% més en comparació amb l'any anterior.
- Finalment, cal destacar que, tot i que el nombre d'infants i joves migrats sols continua creixent (després de la caiguda de l'any 2020 per totes les mesures de confinament i de restriccions de la mobilitat), es confirma un canvi de tendència en les edats dels joves migrants sense referents familiars, dels quals són

minoria els que tenen entre 14 i 17 anys (31,9%), i els més grans de 18 anys són la gran majoria (68,1%).

Davant d'aquestes tendències, cal seguir desplegant més i millors polítiques que millorin les vides i els drets de la infància i l'adolescència a la ciutat. I cal fer-ho des dels diferents àmbits de govern, d'acord amb les competències i, tal com marca la Convenció dels Drets de l'infant en l'article 4, "fins al màxim de recursos de què disposin [els Estats]". Moltes de les actuacions necessàries estan alineades amb estratègies i actuacions municipals (recollides en el Pla d'infància de Barcelona 2021-2030, recentment aprovat) com ara el Pla per a l'educació i la criança de la petita infància, la nova mesura de suport a la realització d'almenys dues activitats extraescolars a la setmana, el Pla de salut mental, el Fons d'infància 0-16 o la recent mesura de govern per combatre la solitud no volguda.

Bibliografia

AGÈNCIA DE SALUT PÚBLICA DE BARCELONA. *Avaluació de la qualitat de l'aire a la ciutat de Barcelona 2020*. Barcelona: ASPB, 2021.

AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Pla d'infància 2021-2030. Reptes i actuacions per millorar la vida i els drets de la infància i l'adolescència a Barcelona*. Barcelona: Departament de Promoció de la Infància, 2021.

AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Pla per a l'educació i la criança de la petita infància*. Barcelona: Institut Municipal d'Educació de Barcelona, 2021.

AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Mesura de Govern per a l'elaboració de l'Estratègia municipal contra la Soledat*. Barcelona: Regidoria d'Infància, Joventut, Persones Grans i Persones amb Discapacitat, 2020.

AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Pla del joc a l'espai públic de Barcelona amb horitzó 2030*. Barcelona: Gerència d'Ecologia Urbana, 2019.

AJUNTAMENT DE BARCELONA. Pla de salut mental de Barcelona 2016-2022 Barcelona: Àrea de Drets Socials, 2018.

AJUNTAMENT DE BARCELONA. “Nova mesura pionera de Barcelona pels drets de la infància: accés universal i generalitzat a les activitats extraescolars”. Servei de Premsa. <https://ajuntament.barcelona.cat/premsa/2022/01/25/nova-mesura-pionera-de-barcelona-pels-drets-de-la-infancia-acces-universal-i-generalitzat-a-les-activitats-extraescolars/> [Consulta: 23 de març de 2022]

AJUNTAMENT DE BARCELONA. “Els Serveis Socials de Barcelona han incrementat un 22,5 % les persones ateses en els últims dos anys”. Servei de premsa. <https://ajuntament.barcelona.cat/premsa/2022/02/08/els-serveis-socials-de-barcelona-han-incrementat-un-225-les-persones-ateses-en-els-ultims-dos-anys/> [Consulta: 23 de març de 2022]

CASTRO-MARTÍN, T.; MARTÍN-GARCÍA, T.; CORDERO, J.; SEIZ, M. “¿Cómo mejorar la natalidad en España?”. Estudios sobre la Economía Española (2021). Fedea.

COMISIÓN EUROPEA. *Establecimiento de una Garantía Infantil Europea*. Bruselas: Propuesta de Recomendación del Consejo, 2021.

CORTÉS, E.; CURCOLL, L. “L'espai públic garanteix necessitats vitals de la infància i iguala oportunitats de joc i salut”. *El Crític*. <https://www.elcritic.cat/opinio/espai-public-garanteix-necessitats-vitals-de-la-infancia-i-iguala-oportunitats-de-joc-i-salut-58664> [Consulta: 23 de març de 2022]

FAROS SANT JOAN DE DÉU. *Una mirada a la salut mental dels adolescents. Claus per comprendre'ls i acompanyar-los*. Barcelona: Quadern Faros, 2021.

GOBIERNO DE ESPAÑA. *Ley Orgánica 8/2021, de 4 de junio, de protección integral a la infancia y la adolescencia frente a la violencia*. Madrid: Boletín Oficial del Estado, 2021.

GOBIERNO DE ESPAÑA. *La transmisión intergeneracional de la desigualdad en España*. Madrid: Alto Comisionado contra la pobreza infantil, 2020.

INSTITUT INFÀNCIA I ADOLESCÈNCIA DE BARCELONA. *Dades clau d'infància i adolescència a Barcelona. Informe 2021* (PINEDA, L.; STINUS, E.; CURCOLL, L.). Barcelona: Institut Infància i Adolescència de Barcelona - Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona (Ajuntament de Barcelona), 2021.

INSTITUT INFÀNCIA I ADOLESCÈNCIA DE BARCELONA. *Parlen els nens i les nenes: el benestar subjectiu de la infància a Barcelona* (TRUÑÓ, M.; PINEDA, L.; CURRAN, M.; COROMINAS, M.; CURCOLL, L.). Barcelona: Institut Infància i Adolescència de Barcelona - Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona (Ajuntament de Barcelona), 2019.

INSTITUT INFÀNCIA I ADOLESCÈNCIA DE BARCELONA. *Informe Les condicions de vida de les famílies amb infants i adolescents ateses pels serveis socials de Barcelona amb problemàtiques d'extrema complexitat. Un retrat a partir de l'Enquesta de Condicions de Vida de les Persones Usuàries dels Centres de Serveis Socials de 2016* (MARTÍNEZ-CELORRIO, X.; MARÍN-SALDO, A.; TRUÑÓ, M.; PINEDA, L.). Barcelona: Institut Infància i Adolescència de Barcelona - Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona (Ajuntament de Barcelona), 2018.

MENTAL HEALTH FOUNDATION. *Fundamental Facts About Mental Health*. Londres: MHF, 2015.

OCDE. *Evolving Family Models in Spain: A New National Framework for Improved Support and Protection for Families*. París: OECD Publishing, 2022.

ORGANITZACIÓ MUNDIAL DE LA SALUT. *Caring for children and adolescents with mental disorders*. Ginebra: WHO, 2003.

PORCEL, S.; NAVARRO-VARAS, L.; CRUZ, I. “La situació de la pobresa infantil a Barcelona abans de la covid-19 i una aproximació a l'impacte de l'actual crisi social i econòmica”. Manuscrit inèdit (2020). Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona.

SAURA, V. “L'escola bressol de 2 anys serà gratuïta a partir del curs vinent”. El diari de l'educació. <https://diarieducacio.cat/lescola-bressol-de-2-anys-sera-gratuïta-a-partir-del-curs-vinent/> [Consulta: 23 de març de 2022]

TARABINI, A.; JACOVKIS, J.; MONTES, A.; LLOS, B. “L'abandonament escolar a la ciutat de Barcelona: un abordatge qualitatiu a les experiències

i trajectòries escolars dels i les joves”. Grup de recerca Globalisation, Education and Social Policies - GEPS (2021). Universitat Autònoma de Barcelona.

Llibres/Documents:

UNICEF *En mi mente. Promover, proteger y cuidar la salud mental de la infancia. Estado mundial de la infancia 2021*. Nova York: UNICEF, 2021.

UNICEF *Bases para el Plan de Acción de la Garantía Infantil Europea en España*. Ginebra: UNICEF, 2021.

UNICEF *Convenció sobre els drets de l'infant*. 20 de novembre del 1989. Versió traduïda pel Comitè Catalunya d'UNICEF. Barcelona: UNICEF.

Els efectes de la pandèmia en els espais i projectes que promouen la gestió comunitària de la cultura

Santiago Eizaguirre Anglada^a

Paraules clau: gestió comunitària, economia solidària, democratització econòmica

Els espais de gestió comunitària de la cultura són una forma particular de comuns culturals urbans orientats a promoure una aproximació participativa a l'emancipació cultural, però també són entorns molt actius pel que fa a la governança d'ecosistemes locals en favor de la democratització econòmica, la resiliència comunitària i l'educació ecosocial. En aquest article, basant-nos en l'anàlisi de contingut de diferents grups de debat duts a terme durant l'any 2021, intentarem copsar com l'ecosistema barceloní de projectes de cooperació comunitària entorn a la gestió de la cultura ha patit els efectes de la crisi desencadenada per la pandèmia de covid-19. Les propostes que està articulant aquest sector poden tenir impactes en les polítiques culturals, i busquen la construcció d'un marc normatiu que reconegui la gestió comunitària legalment i interpel·li també altres àmbits de les polítiques públiques.

Introducció

Podem considerar comuns culturals molts elements diferents, per exemple: els costums, les lleis, la manera de vestir, l'estil arquitectònic, els estàndards socials, les creences religioses o les tradicions. Són pràctiques socials o elements simbòlics, que tenen una vessant pragmàtica, però alhora molta càrrega ideològica, que poden actuar com a béns comuns, que no són propietat de ningú i alhora són patrimoni de tothom que els reconeix com a tals. Béns que són protegits i reproduïts en la mesura que les

a. Professor de Sociologia (UB). Grup de Recerca Creativitat, Innovació i Transformació Urbana. santieizaguirre@ub.edu; [@xantieiza](https://twitter.com/xantieiza)

persones que els fan servir o practiquen els valoren especialment i els protegeixen agrupant-se al voltant d'organitzacions i institucions amb aquesta finalitat. Els béns comuns es defensen i reivindiquen a través de l'autoorganització col·lectiva.

Entre els béns comuns de tipus culturals, avui en dia, especialment al context urbà, els espais i els projectes culturals de gestió comunitària representen un sistema molt heterogeni i ric pel que fa a l'ús de recursos i infraestructures materials al servei de l'accés i l'equitat en el dret a la cultura de proximitat. Però no només això, com demostra la consolidació de la Xarxa d'Espais Comunitaris (XEC)¹. Els espais de gestió comunitària de la cultura tenen una forta càrrega ideològica perquè alhora invoquen els seus entorns a l'articulació d'un moviment sociopolític que defensa uns valors i uns recursos molt concrets, a l'abast de tothom i, especialment, en contacte amb el territori, que responen a un ideari de democratització econòmica, transició ecosocial i de defensa del dret a la vida i a la ciutat.

Així, podem dir que els espais i projectes de gestió comunitària de la cultura representen, d'una banda, un model de gestió participada dels equipaments, recursos i serveis culturals, però, molt més enllà d'això, es conceben

com un moviment sociopolític en favor de la defensa dels béns comuns en un sentit que va més enllà de l'àmbit estrictament cultural. És en aquest sentit que més enllà de representar un avenç pel que fa a la contractació pública en la gestió d'equipaments i serveis culturals de proximitat, els espais de gestió comunitària de la cultura es poden considerar com a nodes d'empoderament democràtic, vitals per afrontar les múltiples crisis ecosocials que tenim al davant.

1. L'impacte de la pandèmia en les pràctiques d'intervenció cultural participatives

En una recerca promoguda per l'Institut de Cultura de Barcelona i coordinada per les cooperatives La Hidra i Artibarrí el 2018, sota la direcció de Javier Rodrigo i Mauro Castro, es va desenvolupar una delimitació de la gestió comunitària de la cultura a Barcelona que explorava quatre grans àrees d'atenció: la cultura comunitària, els denominats nous espais de gestió comunitària, els equipaments de proximitat en cultura, i les festes populars i comunitàries. En aquest article per copsar com la pandèmia ha impactat en els projectes de cultura comunitària a la ciutat ens sembla útil observar els dos primers tipus o categories identificats per aquest estudi de referència tenint en compte que fan menció a dos grups d'actors molt interrelacionats entre ells i alhora complementaris: d'una banda, els professionals del sector sociocultural i comunitari, incloent-hi els projectes participatius d'intervenció artística, i d'altra banda, les plataformes ciutadanes que promouen la gestió comunitària de la cultura, que, en molts sentits, es nodreixen dels primers, però, alhora, tenen lògiques de funcionament pròpies.

1. Aquest article recull coneixement i observacions emmarcades en un projecte promogut per part de la Comissió de Formació i Publicacions i la Xarxa d'Espais Comunitaris de la Xarxa d'Economia Solidària de Catalunya. El projecte culmina amb un llibre d'autoria col·lectiva, editat per Eizaguirre, S. i Rodrigo, J. (2022) i publicat per l'editorial Icària "Perquè tot és de tothom. Gestió comunitària de la cultura i economia solidària".

Per a la categoria “cultura comunitària”, que seria la que interpel·la sobretot actors professionalitzats en l'àmbit socioeducatiu, cultural i comunitari, aquesta recerca efectuada el 2018 recollia com a exemples projectes d'art amb mirada participativa, com el programa Barris en dansa. També incloïa en aquest apartat iniciatives de cultura comunitària desenvolupades a través de col·lectius o associacions culturals, com, per exemple, Comunitària i Riborquestra, al barri de la Ribera. Moltes d'aquestes són experiències que responen a un model artístic de tipus comunitari segons autories col·lectives i en els quals intervenen de manera directa referents tècnics dels districtes, especialment en les àrees de participació, joventut o educació. Les iniciatives del tercer sector en el camp de les pràctiques socioculturals i les arts comunitàries, així com també els espais de cultura comunitària de base, amb fort arrelament als territoris, formarien part d'aquest primer tipus d'experiències relacionades per Castro i Rodrigo (2018): el Forn de teatre Pa'tot'hom, al Raval, o L'automàtica, a Gràcia, en serien exemples. També s'inclourien en aquest grup d'estructures els laboratoris de cultura i ciutadania que treballen en el marc d'equipaments de proximitat i que desenvolupen programes de mediació comunitària inserits al territori i que responen a necessitats pròpies de generar retorn social, com podria ser el programa Bon Viver de les Arts, a Bon Pastor².

2. Castro i Rodrigo (2018) caracteritzen aquestes iniciatives com a microempreses que suporten la càrrega de moltes activitats diferents. Funcionen amb la temporalitat de programes concrets en què el treball en xarxa amb diferents actors i el codissey amb plans de barris integrals, de salut comunitària o de tipus educatiu, són molt variables i tenen un alt grau d'adaptabilitat, resiliència i integració en els contextos en què tenen lloc. Són experiències que transiten diferents àmbits de treball, des de

La manera com el confinament associat a la pandèmia ha impactat en els projectes artístics, formatius o culturals amb mirada comunitària, especialment pel que fa a la intervenció artística participativa, és anàloga a la d'altres sectors en els quals intervé el contacte humà com a element essencial. La distància física imposada per les mesures de confinament va implicar que totes les activitats d'intervenció que suposaven contacte i proximitat física s'haguessin d'anular durant un llarg període de temps. Són molts els festivals de petit format i els cicles d'intervenció artística que es feien abans dels esdeveniments de la primavera del 2020 que no s'han reprès un cop s'han recuperat les activitats. Un exemple podria ser el cicle Cranc de cinema experimental que havia aplegat, a L'Automàtica de Gràcia, públic i artistes convidats en una conversa de proximitat al voltant de la projecció de cinema d'avantguarda. Ens trobem en aquest exemple que els condicionants d'un local petit, en el qual tots els espectacles i cicles de petit format que s'hi feien es van haver d'anular i, en determinats casos, no s'han reprès. Aquest cas concret seria l'exemple d'un cicle d'activitat periòdic en una petita associació cultural i impremta comunitària. L'Automàtica, com a entitat de foment de la cultura impresa, les arts gràfiques i l'experimentació audiovisual ha recuperat l'activitat en molts altres sentits,

l'educació expandida o informal, l'acció comunitària, els temes de gènere, joventut, cultura o participació d'una manera molt situada on l'arrelament al context i les pràctiques concretes fan que no responguin a un sol model ni es puguin transferir de manera universal. També, des de la perspectiva creativa, costa presentar-los com a productes i van més enllà de l'existència d'un públic destinatari. Són, per tant, més aviat processos comunitaris i creatius que proposen continguts, formes i relacions que poden arribar a dotar de sentit i poden generar dinàmiques al voltant dels equipaments culturals de proximitat o de manera a autònoma en aquests.

però pel camí ha perdut algun dels cicles i activitats de referència que havien estat clau per donar-se a conèixer.

2. El reconeixement dels professionals de l'acció comunitària

Una altra manera de pensar en els efectes de la pandèmia en el sector de la intervenció cultural i sociocomunitària és observar com l'acció sociocomunitària des d'una perspectiva professional va viure el confinament i la situació d'excepció sociosanitària conseqüent. Les associacions d'articulació dels treballadors del sector de l'acció comunitària van tenir un primer moment de visualització pública el juny de 2020, amb la publicació del Manifest #AccioComunitariaARA promogut per diverses associacions de professionals del sector socioeducatiu i sociocomunitari³. L'alerta dels professionals del sector davant el risc de l'auge de discursos xenòfobs, les violències masclistes i la vulneració dels drets fonamentals derivades de les mesures d'aïllament físic i control sanitari de la pandèmia s'hi va posar de manifest. També la demanda de més recursos financers públics per fer front, mitjançant programes, accions i projectes concrets, a les conseqüències de la crisi i la necessitat de pal·liar els dèficits en termes de solidaritat, xarxes de suport mutu, cohesió social urbana o dinàmiques de convivència.

“[...] Per pal·liar aquesta crisi cal reforçar, ampliar i crear accions i projectes que facilitin la presa de consciència i el compromís col·lectiu per tal de seguir posant en pràctica, ara més que mai, la solidaritat, les xarxes de

suport emocional i la cohesió i la convivència, i dibuixar, així, un nou marc de relacions més justes i significatives entre tot allò públic i comú.” (Manifest #AccioComunitariaAra)

El novembre de 2020 la Xarxa d'Espais Comunitaris organitzava una sessió de treball en línia entre diferents professionals involucrats en casals de barri que s'identificaven amb el marc de l'acció comunitària. Al voltant de vint treballadors d'entorns identificables com a casals de barri, punts Omnia, però també representants d'entitats veïnals de gestió comunitària, es trobaven en línia per discutir diverses qüestions amb caràcter d'urgència. El context normatiu era d'excepció sociosanitària i el punt central de l'ordre del dia de la sessió girava entorn de les limitacions d'actuació que plantejava el PROCICAT en la seva actuació diària. Un dels problemes de fons de la governança de la cohesió social a la ciutat és la manca de referents clars en el camp social i mediàtic sobre la tasca concreta dels treballadors comunitaris. Un problema greu amb manifestacions molt concretes en forma de precarietat i vulnerabilitat laboral per tot el sector de l'acció comunitària, condicionat perquè no està enquadrat orgànicament dins el sistema públic de serveis socials.

L'acció comunitària es troba en una zona de grisos (o un terreny de ningú) entre els serveis i recursos públics (representats pels treballadors socials, els tècnics de l'administració o els centres d'assistència primària), i els processos d'autoorganització, suport mutu i resiliència ciutadana dels moviments veïnals. Els treballadors del

3. Aquest manifest va tenir una rèplica en l'àmbit espanyol, promogut per la *Red de Espacios y Agentes de Cultura Comunitaria (2022)*, el “Manifiesto en defensa de la cultura comunitaria, sus gentes y sus espacios”.

sector sociocomunitari ja estan avesats a haver de combinar barrets a vegades contradictoris entre l'acció professional articuladora de polítiques públiques i l'acció directa de militància veïnal. En els moments del confinament per la pandèmia aquesta complementarietat es va veure condicionada.

“[...] vam tenir la sensació que suplíem l'Administració, facilitàvem un suport, una informació per poder accedir a ajudes, a la qual per molts no era gens fàcil accedir perquè l'Administració havia tancat portes d'atenció directa i presencial. Tot el que era accedir a treballadora social es va tornar molt difícil. Calia cita prèvia i la cita prèvia era a través d'un aplicatiu que era molt complicat [...] En aquest sentit, podem dir que l'Administració s'ha oblidat de la població silenciada, i això és greu. (Amanda Canals, treballadora de l'Escola comunitària de formació de persones adultes – La Troca – Escola d'estiu de la XES, Juny 2021)

Durant els mesos que van seguir el confinament més dur, i a mesura que els equipaments culturals de proximitat obrien les portes, de manera progressiva, recuperant la normalitat de manera més lenta que altres sectors, l'àmbit professional de l'acció comunitària, per condicions laborals més vinculat al tercer sector que a l'administració pública, va viure de manera accentuada els dilemes d'una manca de referents clars. Qüestions tècniques, vinculades a la urgència del moment sobre com era possible saltar-se les restriccions de distanciament físic aprofitant alguns silencis administratius van emergir en l'acció diària dels treballadors comunitaris.

“[...] Moltes activitats, ho anàvem comentant amb el districte i ens deien que no... [...]

Aleshores t'adones que potser millor si preferim demanar perdó que demanar permís (...) perquè es poden fer esports federats, però no activitats sociocomunitàries o culturals?” (grup de debat entre treballadors comunitaris, Novembre 2020)

També durant l'estat d'excepció va emergir aquest decalatge entre les condicions de treball entre la xarxa pública de serveis socials i el treball externalitzat al tercer sector a partir de plans d'acció comunitària. La manca de coordinació entre treballadors socials i treballadors comunitaris, i el fet que socialment (políticament i mediàticament) hi ha un desconeixement profund de què és l'acció comunitària i el paper que aquesta té a enfortir el teixit social local. La identificació d'aquesta necessitat en l'àmbit polític es posa de manifest en l'aprovació, per part del Parlament de Catalunya, el desembre de 2020, d'un nou pla estratègic de Serveis Socials (2020-2024), amb una dotació que el conseller de Treball, Acció Social i Famílies qualifica com a “més preventiva i més social” (ACN, 2020). Pel període 2021-2022, aquest pla destina 62M d'euros a accions que es corresponen amb aquest enfocament més comunitari dels serveis socials.

“[...] convocatòria a entitats sense ànim de lucre que desenvolupin projectes en àmbits com l'atenció a la infància i l'adolescència, l'associacionisme, l'atenció a la immigració, la lluita contra la violència masclista, la igualtat de drets, l'educació en el lleure, l'atenció a famílies en situació de vulnerabilitat, el sensellarisme o

la gent gran, entre d'altres" (Agència Catalana de Notícies, 2020)

És significatiu assenyalar també el rol d'aquest grup de professionals com a termòmetres de l'augment de les desigualtats socials i de la detecció de les problemàtiques en l'equitat i l'accés als serveis públics. A partir del contacte directe amb els sectors de població que s'han quedat enrere en el procés de digitalització accelerat que ha dut associat la pandèmia, molts treballadors del programa de punts OMNIA d'accés a les noves tecnologies, per exemple, destaquen que durant l'estat d'emergència es van prioritzar els programes educatius orientats a escoles per part d'aquesta Xarxa d'equipaments de proximitat de la Generalitat, i es van deixar de banda altres grups de població en situació d'exclusió davant la bretxa digital.

3. La reacció del moviment en favor de la gestió comunitària de la cultura

La visibilització del moviment en favor de la gestió comunitària de la cultura es pot situar entre dos moments. Entre els anys de la cristallització de moltes lluites socials i veïnals exacerbades per la crisi de 2008, articulades en malestar col·lectiu al voltant del moviment del 15-M, i l'impacte de la crisi socioeconòmica i ecològica encara per assumir en molts sentits, destapada per la sindèmia⁴ a

4. Segons la Viquipèdia, una sindèmia o epidèmia sindèmica és "l'agregació sinèrgica de dues o més epidèmies concurrents o seqüencials en una població amb interaccions biològiques que exacerben el pronòstic i la càrrega de la malaltia. Les sindèmies es desenvolupen sota les diferències en salut de la població, provocades per la pobresa, l'estrès o la violència estructurals, i són estudiades per epidemiòlegs i antropòlegs especialitzats i preocupats per la salut pública, la salut comunitària i els

partir del 2020. Ens situem en un context que està relacionat, d'una manera més o menys clara, amb els límits del creixement econòmic capitalista, la crisi climàtica i l'escassetat de recursos energètics. És en aquest marc que en un àmbit molt local diversos projectes de veïnatge autoorganitzat al voltant de la promoció de respostes per la superació de la desigualtat i l'exclusió social han fet front, també, a la polièdrica naturalesa dels reptes contemporanis amb iniciatives culturals arrelades a una realitat desigual marcada per la incertesa i la volatilitat. Així, podem entendre els espais de gestió comunitària al voltant de projectes culturals com dinàmiques autoorganitzatives de repensament col·lectiu davant una realitat marcada per una multiplicitat de fronts crítics. Per resumir una postura comuna podem dir que són totes experiències culturals que es vinculen a una visió ecologista i feminista del desenvolupament econòmic. Uns referents conceptuals amb els quals podem sintetitzar les línies ideològiques del moviment sociopolític al voltant de la gestió comunitària. Un espai que aposta per crear aliances decreixentistes i posa l'accent en l'autonomia local i la democratització econòmica com a motius centrals de les pràctiques culturals.

En la recerca promoguda per l'ICUB, l'Hidra i Artibarri (2018), abans esmentada, es destaquen com el segon grup d'activitats inclosos com a referents en la comprensió de la gestió comunitària de la cultura com a "nous espais de gestió comunitària". Entre aquests, s'esmenten el Casal de

efectes de les condicions socials sobre la salut. L'enfocament sindèmic s'allunya de l'enfocament biomèdic de les malalties que aïlla, estudia i tracta les malalties com a entitats diferents separades d'altres malalties i independents dels contextos socials".

barri de la Prosperitat; el Casal Font d'en Fargues; la Casa Orlandai, a Sarrià; l'Ateneu Harmonia, a Sant Andreu; el Casal Pou de la Figuera, al barri de Sant Pere i Santa Caterina; la Farinera del Clot; Can Batlló i la Lleialtat, a Sants, entre d'altres, que han desencadenat un moviment que ha fet que l'Administració Municipal reconegués les plataformes ciutadanes de base local com a agents sobirans que aporten un valor afegit clau en el lideratge d'equipaments culturals. En aquest sentit, els acords de gestió ciutadana d'equipaments culturals identifiquen a Barcelona una manera de fer cultura de proximitat en què les comunitats locals s'impliquen en la producció i la gestió de continguts promovent pràctiques culturals democratitzadores. També fora de Barcelona experiències com les de la Coma-Cross, de Salt; Can Sempere, de Premià de Mar o l'Ateneu Candela, a Terrassa, en diferents moments de maduresa organitzacional i amb diferents graus d'institucionalització, reconeixement i col·laboració amb el sector públic, s'han emmirallat en aquest tipus d'acords.

“[...] la gestió comunitària s'ha d'entendre com un moviment polític, mai com un moviment de gestió per delegació. La gestió per delegació la fan les empreses mitjançant concessions o el que sigui, però l'única raó de ser de la gestió comunitària és, precisament, el fet que arribi on l'Administració no hi és. Aquí és important el conflicte, els nous marcs, la transformació social, i jo crec que el problema, i no dispero tant contra l'Administració, sinó contra el propi moviment, és que hi ha un risc, i la pandèmia l'ha posat de manifest, que si no hi ha conflicte, si no hi ha moviment i no hi ha base, la gestió comunitària perd la

seva raó de ser, i a vegades la gestió, i la gestió ciutadana en particular, pot donar una sensació de fals confort. [...] Només entenc la gestió comunitària com un espai emancipador de les persones i emancipador dels col·lectius, perquè, si no, ens convertirem en gestors, i gestors n'hi haurà sempre uns altres que ho faran més barat i amb menys problemes” (Oriol Barba – Centre cívic Casa Orlandai)

Aquests espais es defineixen com a “nous” perquè dialoguen amb una experiència prèvia de reivindicació d'equipaments pels barris. Aquesta onada anterior és la dels espais reivindicats a inicis dels anys vuitanta del segle vint, fruit de reclamacions veïnals i orientats a l'oferiment d'equipaments culturals diversos. Sota diferents formes de gestió, la Flor de Maig, la Sedeta, el Bon Pastor, l'Ateneu Popular de 9 Barris, les Cotxeres de Sants, Can Felipa, la Bàscula o l'Artesà de Gràcia es poden situar cronològicament com a referents d'aquella onada anterior a l'actual o “nova” onada de reivindicació d'espais per a la gestió cultural participada. Com assenyalen Castro i Rodrigo (2018), especialment a partir del 2011, ens trobem per tota la ciutat amb iniciatives de recuperació d'espais amb una mirada col·lectiva que no es queda en la reivindicació d'una dotació d'equipaments, sinó que vol incidir de manera comunitària a través de plataformes veïnals en l'autonomia comunitària per a la configuració, gestió i direcció d'aquests espais. Generalment, estem parlant d'iniciatives que es basen en un model assembleari que treballa per comissions, que busca generar dinàmiques de governança democràtica a nivell intern que impliquin un alt grau de participació veïnal, militant o activista.

4. La necessitat de proximitat en relació amb la cultura

Els espais que promouen la gestió comunitària d'activitats i infraestructures per a l'apoderament cultural coincideixen a ressaltar que el desenvolupament no només és una cosa que es basa en el maquinari, la tecnologia, o la biomedicina, sinó que l'emancipació cultural, la governança democràtica i l'educació al llarg de la vida són aspectes clau del desenvolupament local. Però la participació en la gestió d'activitats culturals no té una fórmula senzilla, ni molt menys fàcil de replicar. Les ciutats afectades pels processos de mercantilització i fragmentació de les relacions socials són extremadament desiguals pel que fa a les pràctiques participatives en cultura per part de la població. D'un barri a l'altre, les capacitats cíviques i la implicació comunitària al voltant de projectes culturals i de base poden variar extremadament (Barbieri, 2022). Si una cosa ha posat de manifest la pandèmia com a fenomen transversal, malgrat les desiguals condicions de vida a la ciutat, és el sentit profund i a llarg termini que tenen els espais que fomenten la proximitat en la relació de la població amb la cultura. També la seva precarietat en l'ordre de prioritats donades per descomptat en una situació d'emergència.

“[...] Doncs, evidentment, cultura no és un sector, cultura no és una indústria, cultura és salut pública, cultura és salut comunitària, i a la pandèmia aquí hem patinat, estem malalts comunitàriament i hem de revertir aquesta situació des dels equipaments de proximitat, i crec que tenim aquí un rol per jugar, i demanar que la cultura ha de ser un servei bàsic que s'ha de garantir, en aquest moment hi ha alguns

equipaments que estan tenint problemes, és fàcil de retallar aquesta partida, i entenc que hem d'aconseguir que l'administració vegi com a imprescindible i com a bàsica la cultura comunitària a través d'aquests equipaments capil·lars de proximitat” (Enric Capdevila – Plataforma de Gestió Ciutadana de Barcelona)

No sempre és fàcil construir els equilibris associatius i organitzacionals que fan possibles dinàmiques culturals en favor de la democratització econòmica i d'una gestió comunitària de la cultura. Aquests equilibris són especialment complexos i difícils de mantenir al llarg del temps. Els cicles de la mobilització social i els de la participació ciutadana en cultura van i venen marcats per dinàmiques difícils de predir com són l'expressió del descontentament col·lectiu o l'impacte al territori de la superposició d'agressions sistèmiques. A més a més, la participació ciutadana en la vida cultural també està condicionada per processos biogràfics, com són el moment del cicle vital en què es troben les persones. Moltes juntes d'entitats culturals es troben amb problemes per renovar càrrecs i comptar amb grups socials que es troben en les franges d'edat de tenir fills o consolidar-se professionalment. Aquestes entitats es troben que han d'organitzar vocalies i comissions comptant sobretot amb les hores i la militància de persones en altres grups d'edat que els esmentats. Si els cicles de la participació associativa estan ja de per si marcats per la precarietat i la inestabilitat, quan passem per llinars d'excepcionalitat el sacseig s'amplifica. Esdeveniments com els associats a la pandèmia afecten de manera directa com la participació popular en cultura o les formes comunitàries de vincle democratitzador a

nivell local es manifesten i es reproduïxen. En primer lloc, resulta interessant ressaltar com l'excepcionalitat de l'experiència del confinament es va traduir en postures de replantejament personal i integral dels motius, i la centralitat de la militància en la vida de les persones.

“[...] sí que el confinament ha afectat el vincle. Ens ha afectat el vincle a tot, el vincle amb l'escola, el vincle amb l'Ateneu, amb la feina, si has pogut fer teletreball... El confinament ha afectat el vincle. També ha posat la vida molt més al centre del que estava. Jo crec que molts de nosaltres hem pogut dimensionar la vida sense estar vuit hores fora a la feina. El que passa és que la vida ha agafat tanta presència, que a vegades havies de treballar a casa amb els dos nens a dins, però ha fet un equilibri de coses, aleshores, sobretot ha afectat el vincle. El vincle amb el social. En el vincle amb el social la pandèmia, òbviament, ha tingut un impacte. Si disminueix la teva presència física, que és el que et fa tenir compromís amb algú, que és el que et fa participar i estar present, hi ha menys compromís i hi ha menys participació. Aleshores, necessitem tornar a generar experiències col·lectives on vincular-nos. I fins que no puguem tornar a obrir obertament sense històries i sense restriccions, sense cites prèvies, serà difícil recuperar aquest vincle. Paral·lelament, hi ha molta gent que s'ha vinculat virtualment, que és curiós, però gent que no tenia la disponibilitat d'estar present moltes hores s'ha vinculat molt més a les reunions en línia”
(Mariona Soler – Grup de treball en economia solidària i gestió comunitària de l'Ateneu Popular de 9 Barris)

La manera com els espais de gestió comunitària de la cultura s'han vist trasbalsats per la pandèmia es pot caracteritzar, en termes generals, com a molt negativa per la centralitat que té en aquests el contacte estret entre persones, però també cal dir que en alguns aspectes excepcionals ha servit per replantejar coses. Com hem vist, les pràctiques de cultura comunitària s'han vist negativament afectades pel que fa a la pèrdua de la proximitat física, associada a les mesures de distanciament de cossos i a la interrupció de moltes de les seves activitats regulars basades, precisament, en el foment dels vincles de contacte estret. A la importància de la proximitat física en la consolidació de les aliances veïnals i el sentiment de pertinença als espais i els projectes, s'afegeix la dificultat, també, que moltes de les activitats quotidianes s'han vist suspeses o posposades *sine die*. Cal remarcar que no tots els espais de gestió comunitària de la cultura cobreixen el mateix tipus de necessitats de la població del seu territori, o no tots són igual d'essencials en garantir l'existència espais de trobada desmercantilitzats per part de la població. L'aturada de l'activitat presencial del Casal del Pou de la Figuera, al barri de Santa Caterina de Ciutat Vella, per exemple, considerant les característiques sociodemogràfiques de les persones que li donen sentit a través d'activitats, té uns efectes psicosocials que no són equiparables a l'aturada de l'activitat d'un centre cívic en un altre barri de la ciutat. En aquest marc concret, aquelles activitats a l'exterior que van poder burlar les mesures de distanciament físic es van veure enfortides, en especial l'activitat al voltant dels horts urbans identificats com els espais verds especialment cobejats en els centres urbans més densos, en serien l'excepció paradigmàtica.

“[...] en aquest inici del confinament què va passar? Que en el moment en què pràcticament no podíem sortir de casa o podíem sortir de casa només a fer algunes coses, a poc a poc d’una manera més regulada o més al·legal, l’hort es va anar convertint en allò que no podíem tenir al casal. És a dir, aquest punt de trobada, aquest punt de suport a aquestes persones que necessitaven aquest vincle que no podien trobar presencialment amb pràcticament ningú el va suplir l’hort i va incrementar el nivell de participació d’una manera brutal. És a dir, comprovable a través del grup de Whatsapp que tenen de funcionament però comprovable també en el dia a dia. S’hi acostava més gent. Gent que deia que portava temps vivint al barri que s’adonava que era la part verda a la qual podien accedir vivint al centre de Barcelona. Això ens va permetre salvaguardar aquests punts de contacte i de relació, i ens trobàvem a l’hort. De fet, al llarg de tot 2020, sobretot quan es van relaxar una mica les mesures, seguíem no podent trobar-nos dins el casal, perquè era tot tan encotillat. Nosaltres no funcionem amb inscripcions, funcionem sota el principi de la lliure circulació, aleshores no hi havia aquesta interacció entre activitats, amb les seves trobades improbables. Això ho estem recuperant just ara. Al final del curs passat i l’inici d’aquest... Estan començant a passar les coses que passaven abans. Aleshores, l’hort ha sigut una mica la salvació en tot aquest temps. Ha crescut amb moltes coses, ha sostingut participació. Des d’aquest punt de vista de poder-se trobar, de poder-se cuidar, ha sigut un tresor” (Aidà Almira – Casal del Barri del Pou de la Figuera)

Un altre efecte positiu que s’ha observat en els grups de debat en els quals hem participat ha estat derivat de la digitalització a marxes forçades dels mecanismes de gestió i coordinació de projectes i activitats. En moltes associacions de tipus cívic o cultural s’ha donat la paradoxa que les comissions de treball en línia han comportat la identificació de rutines obsoletes com el presencialisme i “l’assembleacentrisme” de moltes d’aquestes entitats.

5. El treball en xarxa per a la definició de mètriques comunitàries

La literatura sobre innovació social ha promogut l’ús de l’expressió de la governança lligada a la base (*bottom-linked governance*) per superar les dicotomies de les polítiques socials urbanes de dalt a baix, o el simplisme de només avaluar les iniciatives de transformació social com a vàlides si provenen d’una genuïna empenta arran de terra. Amb l’expressió de governança “lligada a la base” o democratitzadora es poden identificar molts dels partenariats públics, comunitaris i cooperatius que s’han desenvolupat a la ciutat de Barcelona durant la darrera dècada i que han tingut en la Plataforma de Gestió Ciutadana un actor central. La Plataforma de Gestió Ciutadana va ser creada el 2009 entre entitats veïnals implicades en negociacions amb l’Ajuntament per ser reconegudes com a adjudicatàries de la cessió d’espais amb un estatus que valorés positivament el seu rol crucial com a entitats articuladores de la cohesió social urbana més enllà de la simple consideració d’entitats prestatàries de serveis de dinamització cultural.

“[...] Entenem gestió ciutadana perquè el nom de gestió cívica és el que utilitza l’Ajuntament, però és una

fórmula que fa temps que vam deixar enrere per les connotacions que tenia amb el reglament d'ordre cívic. I el tema de la gestió ciutadana és la gestió d'un equipament o d'un servei públic per part de la ciutadania. (...) L'ajuntament té la necessitat d'etiquetar aquests equipaments. Nosaltres voldríem que aquestes etiquetes fossin molt més flexibles, hi ha centres cívics, fàbriques de creació, casals de barri, casals de joves, però també hi ha serveis concrets, punts d'informació, escoles de gent gran, i també hi ha equipaments sectorials com podria ser joventut, Torre Jussana, etcètera; aleshores, és veritat que la gestió cívica o ciutadana a Catalunya i a Barcelona fa molts anys que es fa, però, d'alguna forma, reglamentada en un marc normatiu. A Barcelona hem tingut la sort de tenir un paraigua, que tenim des de l'any 92, que és la Carta Ciutadana i que s'ha anat desenvolupant, i que des de 2009 que hi ha la Plataforma de Gestió Ciutadana, que hem entrat a una negociació amb l'Ajuntament que durant tres o quatre anys es van aconseguir uns avenços per tenir un marc normatiu que fa que, en aquests moments, hi hagi més de noranta equipaments o serveis de gestió ciutadana que estan gestionant una seixantena d'entitats veïnals. Aquest marc és precari, d'una banda es basa en un element que és la conceptualització. Tenim un document polític, després, un marc de bases i convenis de gestió ciutadana, que està facilitant que això es desenvolupi. Però, d'altra banda, necessitem d'una administració que sigui còmplice i que cada cop que demanem que aquesta institució varïi una mica i que en lloc que ens tuteli o ens vigili ens acompanyi en aquest procés. I hem de dir que en aquests anys hem tractat amb diferents tipus de governs i la gestió

ciutadana està acceptada per diferents colors. Aquí, a la ciutat, està garantit; en altres llocs d'Espanya, no és el cas, i això és una tendència que pot canviar, amb la qual cosa requereix sempre una demanda, una vigilància i una reivindicació per part de la ciutadania del que aquesta necessita” (Enric Capdevila – Casa Orlandai i Plataforma de Gestió Ciutadana)

Pel que fa als efectes de la pandèmia sobre aquests espais, cal destacar que la situació d'excepcionalitat ha ressaltat la importància d'articular territoris autoorganitzats, dinàmics i capaços d'adaptar-se a escenaris canviants. En aquesta identificació es potencia el paper que tenen en la construcció d'aquests entorns de governança col·laborativa els espais de gestió comunitària. Es pot afirmar que la pandèmia, malgrat que en molts sentits ha dinamitzat la participació de proximitat en el si d'aquestes institucions del comú, ha posat de manifest la importància de l'articulació associativa com a entitats de segon i tercer grau que en molts casos representen.

“[...] El repte que tenim és passar a treballar, no en el marc del conveni i del que ens acota l'Administració, sinó en allò que el territori necessita i vol. I posar al servei del territori els recursos i les infraestructures personals que tenim a l'abast en el territori. I cada territori té una dinàmica i unes necessitats diferents. [...] En aquest barri, per exemple, mai no hem tingut un pla comunitari, perquè no ens el mereixem. I, aleshores, bé, arran de la covid hem muntat una taula social que ha servit per posar en relació, doncs, centres de dia, AFA, altres dinàmiques que hem d'aconseguir que aquest

melting pot pot cohesioni, es condensi. Cada districte, cada barri té la seva dinàmica, però sí que és veritat que hem d'aconseguir reforçar el comunitari, som més interdependents entre nosaltres, necessitem crear estructures més enllà del ritme de l'Administració, que es demostra que sempre va a contrapeu” (Enric Capdevila – Casa Orlandai i Plataforma de Gestió Ciutadana)

L'exploració respecte d'això, el sector fa temps que l'aborda al voltant de l'articulació sociopolítica de la Xarxa d'Espais Comunitaris, que té vocació catalana i agrupa més entitats que les estrictament reconegudes com a “gestores cíviques” per part de l'Ajuntament de Barcelona. El rol que la Xarxa d'Espais Comunitaris, ja des d'abans de la pandèmia, ha tingut en la definició d'una eina útil per a la mesura de l'impacte sociocomunitari dels projectes culturals és digne d'estudi i atenció.

El Balanç Comunitari⁵, desenvolupat per un grup de treball entre 2017 i 2020 com una bateria d'indicadors seguint el model del Balanç Social de la Xarxa d'Economia Solidària, ha estat especialment reprès pel treball en xarxa del sector un cop s'han recomençat les activitats presencials després de la pandèmia i podria tenir un paper molt pràctic en la consolidació de partenariats públicocomunitaris. Per entendre la utilitat d'aquesta eina de mesura cal entendre també la història de governança entre l'administració local barcelonina i l'anteriorment esmentada Plataforma de Gestió Ciutadana de Barcelona, una entitat de segon grau

que agrupa les plataformes veïnals amb vocació d'autonomia organitzativa i embrancades en la gestió comunitària de recursos, serveis i infraestructures públiques.

“[...] i aleshores vam fer la Xarxa d'Espais Comunitaris, i allà la centralitat de tot va ser: necessitem definir què és el projecte de gestió comunitària basant-nos en les pràctiques que ja fem. Perquè ara l'Ajuntament està començant a dir que vol titi-tatà, gestió comunitària, titi-tatà, i s'està començant que si la cogestió, que si la gestió col·laborativa..., i s'està perdent l'essència del que nosaltres entenem que són les bases de la gestió autònoma, i basant-nos en a les pràctiques vam definir el balanç comunitari. El balanç comunitari és la fase final d'indicadors que et permet poder autoavaluar-te si les teves pràctiques tenen una qualitat comunitària, sí? Però és que abans de fer el balanç vam fer un recull de pràctiques comunitàries dels nostres projectes. I això ens va anar molt bé per poder fer una conceptualització del que enteníem per gestió comunitària. I, aleshores, a través de la Plataforma de Gestió Ciutadana, vam fer la conceptualització del conveni de gestió cívica, que era la part normativa que ens emparava, però, d'altra banda, a través de la Xarxa d'Espais Comunitaris, vam fer el relat del discurs de les pràctiques de gestió comunitària” (Mariona Soler – Grup de treball en economia solidària i gestió comunitària de l'Ateneu Popular de 9 Barris)

És en aquest sentit que podem constatar, com assenyalen Font, Ojeda i Urbano (2015), que les experiències de gestió comunitària a l'entorn de la cultura ofereixen un camp per

5. Es pot consultar la campanya per a l'aplicació del Balanç Comunitari 2022 per part de la XES a <https://xes.cat/2022/05/17/arrenca-la-campanya-de-balanc-comunitari/>.

a l'experimentació d'espais que va més enllà del tàndem institucions/mercat. La comissió de comunicació de la Xarxa d'Espais Comunitaris (2022) ressalta que per entendre econòmicament els projectes de gestió comunitària cal separar-se de la mirada lligada al benefici privat. L'intercanvi econòmic no és el mòbil de moltes de les accions que es desenvolupen en aquest tipus d'espais. Això, però, no vol dir que siguin espais lliures de les dinàmiques de precarietat pròpies del capitalisme social i tan arrelades en el si de les indústries culturals. La manera com aquests entorns es relacionen amb aquestes dinàmiques, —el “com” les tenen en compte per contrarestar-les—, els mecanismes que trien per establir criteris de selecció de proveïdors o per promoure determinades condicions laborals, per exemple, és precisament allò que els defineix.

D'altra banda, el treball militant, activista o voluntari que permet fer funcionar espais de gestió comunitària de la cultura és molt sovint invisible i, per tant, requereix esforç per fer-lo emergir. Amb la intenció de dotar-lo de sentit i posar en relleu la seva aportació, diverses iniciatives que en depenen directament han donat molta importància al fet de promoure eines com el balanç comunitari. L'eina del balanç comunitari desenvolupat per la XEC ha estat promoguda i assajada, al voltant del Programa de Patrimoni Ciutadà de Barcelona, de l'Ajuntament de Barcelona, coordinat per la cooperativa la Hidra. Laia Forné i Mauro Castro (2022), han explorat al voltant d'iniciatives com el cas de Can Batlló les mètriques d'impacte amb les quals es pot valorar el que aporten els acords de gestió comunitària en comparació amb els partenariats entre administracions públiques i empreses

privades. En aquest sentit, apunten a la importància de desenvolupar les mètriques que fan ressaltar l'impacte social i comunitari com una estratègia d'institucionalització clau per a la defensa dels béns comuns, especialment en l'àmbit cultural urbà.

Per a la recuperació i conservació dels bens comunals, més enllà de l'existència d'una normativa capaç de sostenir la regulació al voltant de la no-apropiació privada del béns comuns, que és un punt sensible, cal també donar suport a aquesta normativa amb mecanismes de mesura dels impactes positius i diferencials dels acords de governança representats pels partenariats públicocomunitaris cooperatius. Això és el que està en joc en la institucionalització de mètriques que ressaltin aspectes com el valor d'ús públic que tenen aquests entorns organitzatius, i que separin l'avaluació de l'agència gestora de la simple minimització de costos.

6. Cap a la construcció d'ecosistemes locals per la democratització econòmica

El vincle entre gestió comunitària i democratització econòmica no només es resumeix en el fet que molts espais de gestió comunitària de la cultura donen lloc i es basen en l'articulació d'economies comunitàries que obvien les formes d'estímul capitalista basades en el lucre privat i procuren la defensa dels béns comuns. El moviment al voltant de l'economia solidària i la seva vinculació a aquestes trames comunitàries de cultura emancipadora porta lligada la reflexió sobre la complementarietat entre iniciatives i la interseccionalitat entre lluites socials. Com destaca l'Ivan Miró, els projectes culturals de gestió comunitària són iniciatives que connecten i reactiven altres

models de fer ciutat i articulen formes de democràcia cooperativista, i també reinventen noves mutualitats comunitàries (Miró, 2018). La diversitat d'usos i formes organitzatives a les quals poden arribar a oferir alberg aquest tipus d'iniciatives és un dels seus trets característics. Són espais o projectes d'experiències que propicien l'adaptació a certa modularitat d'aplicacions i que es veuen avesades a la transformació contínua, la mirada holística i la coconstrucció associativa. Apleguen agents de canvi amb múltiples àrees d'activitat, el treball conjunt dels quals redunda en el cultiu de l'empoderament popular, l'autonomia crítica i la resiliència comunitària. Un treball en comú que pot prendre diferents formes i encaixos organitzatius.

A això, si hi ha una reivindicació de política pública comuna i transversal que ha tingut una mirada sintètica compartida pels diferents sectors culturals, i més enllà d'aquests, és la reivindicació en favor de la renda bàsica universal i incondicional. Aquesta mesura de política pública predistributiva que podria travessar totes les àrees d'activitat cultural, però que, com dèiem, va molt més enllà d'aquestes, va emergir en forma de clam per part del sector cultural durant els moments més crus del confinament. Com a exemple d'això, hi ha el manifest publicat l'abril de 2020 i signat per més d'un centenar d'entitats i persones treballadores en cultura a la web de Nativa. Des de la perspectiva dels treballadors culturals —en un sentit molt més ampli que el purament vinculat a l'art participatiu o a l'acció comunitària—, una mesura com la renda bàsica universal aborda problemes de fons del sector cultural i artístic i es percep com una autèntica política de foment cultural.

Entre aquests problemes cal destacar el posicionament ambigu i molt difícil, sovint, de discernir entre la postura o posició del voluntari o l'activista polític, d'una banda, i la posició de l'empresari o emprenedor social en l'àmbit artístic o cultural, de l'altra. Molts grups i persones vinculades a l'àmbit de la gestió comunitària de la cultura veuen com a problemàtic el fet que la seva pròpia sostenibilitat econòmica personal giri al voltant de l'intercanvi comercial associat a l'activitat cultural. El fet que moltes de les persones que treballen al voltant d'aquests entorns de gestió comunitària de la cultura sovint es troben amb diferents barrets que barregen militància i activitat professional és, sense cap mena de dubte, una de les fonts de maldecaps i malentesos que una mesura com la RBU podria ajudar a afrontar.

“Ens calen iniciatives que imaginin, expressin i impulsin horitzons que vagin més enllà del sistema injust i insostenible existent, com ja s'expressava i es tornarà a manifestar des de tants col·lectius i indrets del planeta abans de la crisi de la covid-19 i que, no obstant això, en la desescalada, alguns semblen mirar com si es pogués restablir” (Manifest 2020 - Gent que treballa en cultura, per una renda bàsica universal i incondicional. Nativa. cat)

En un moment en què les emergències es multipliquen de manera accelerada resulta urgent valorar com la cultura comunitària, els espais, els projectes i les persones que la faciliten, reaccionen a les condicions de vulneració de drets, d'increment de les desigualtats socials i crisi polièdrica pròpies del capitalisme del desastre. En aquest article ens hem proposat ressaltar que és necessari

l'acompanyament i l'estímul de processos culturals comunitaris perquè, entre moltes altres coses, la resiliència urbana i les iniciatives d'economia democratitzadora puguin créixer i enriquir-se mútuament i servir de palanca per fer front als reptes sistèmics que tenim al davant.

Això creiem que passa cada dia més per la construcció de xarxes de suport mutu i entorns educadors, així com per l'autoorganització social davant els problemes, les incapacitats i les emergències a què ens enfrontem cada cop amb més urgència. D'altra banda, com hem procurat mostrar, la pandèmia ha tingut un impacte devastador en moltes de les programacions d'aprenentatge col·lectiu que es donaven en entorns vinculats a l'art participatiu i l'acció comunitària.

La presència als entorns veïnals i l'espai públic de processos comunitaris creatius que sostinguin i reproduïxin la vida de manera decidida, creiem que demana, a part d'equipaments i recursos econòmics, un enfortiment conceptual i una aposta ferma a nivell sociopolític en favor de l'acció comunitària com una forma de política social preventiva absolutament necessària. Per ara, a casa nostra, l'aproximació a l'acció comunitària és purament paliativa en contextos de conflicte. És en aquest sentit que aquest article planteja el foment de l'autonomia de base i la creativitat col·lectiva com elements bàsics al servei de la convivència, la transformació social i la democràcia econòmica. Una aposta que ha de passar per un reconeixement estable i continuat en forma de millora de les condicions laborals als professionals del sector de l'acció i la mediació

comunitària que es troben en una situació d'excepcionalitat permanent, afectats per processos precaritzadors d'externalització de les polítiques públiques i condicions d'existència que no es corresponen amb el seu paper essencial en el manteniment de la cohesió social urbana i el foment de la transició ecosocial.

La manera com els poders públics reconeixen els espais i les experiències de gestió comunitària, mitjançant projectes de proximitat, convenis de manteniment i consolidació o a través de la introducció de la dimensió comunitària en acords de gestió participada són temes clau sobre els quals diferents actors del sector fa temps que raonen críticament. Més enllà de garantir i ampliar la dotació de recursos econòmics per aquests espais, creiem que cal posar en valor com el treball en xarxa dels actors existents al territori entorn d'aquestes experiències afavoreix la conceptualització d'una economia plural i transformadora que qüestiona la dicotomia públic/privat, amb la introducció de les dimensions comunitària i cooperativa en la consideració dels agents socialment transformadors. Els instruments de mesura que el sector ha desenvolupat per visibilitzar la seva importància, com el balanç comunitari o les mesures polítiques que van a l'arrel del problema, com és el cas de la renda bàsica universal, són eines que cal considerar per encarar el futur immediat.

Bibliografia

AGÈNCIA CATALANA DE NOTÍCIES (ACN) (2020). "El Homrani diu que el nou pla estratègic de serveis socials serà "més preventiu i més comunitari"

Social.cat. El diari digital de l'acció social de Catalunya <https://www.social.cat/noticia/13418/el-homrani-diu-que-el-nou-pla-estrategic-de-serveis-socials-sera-mes-preventiu-i-mes-comun>.

BARBIERI, N. (2022). "Equitat i desigualtats en el dret a participar en la vida cultural de la ciutat: reptes públics i comunitaris" a Eizaguirre, S. i Rodrigo, J. (eds.), *Perquè tot és de tothom. Gestió comunitària de la cultura i economia solidària*. Barcelona: Editorial Icària. Xarxa d'Economia Solidària.

FONT, J., OJEDA, H., URBANO, X. (2015). "La gestió comunitària dins l'economia social i solidària", *Nativa*. Música i cultura vistes des de Barcelona. <http://www.nativa.cat/2015/03/1a-gestio-comunitaria-dins-leconomia-social-i-solidaria/>.

FORNÉ, L.; CASTRO, M. (2022). "Noves mètriques i valors per a una institucionalitat públicocomunitària: Algunes propostes des de l'experiència del programa de Patrimoni ciutadà" a Eizaguirre, S. i Rodrigo, J. (eds.), *Perquè tot és de tothom. Gestió comunitària de la cultura i economia solidària*. Barcelona: Xarxa d'Economia Solidària, Editorial Icària.

GRUP DE TREBALL DESBORDES EN CULTURA (2017). *Desbordar Barcelona. Un relat alternatiu de la cultura a la ciutat*. Barcelona: Pol-len Edicions i La Ciutat Invisible.

HIDRA, LA I ARTIBARRI (2018). "Gestió comunitària de la cultura a Barcelona". Barcelona: Institut de Cultura de Barcelona.

NOGALES MURIEL, R. (2022). "Consolidar la cultura comunitària para una vida más digna y sostenible". 14/03/2022. *El Salto Diario* <https://www.elsaltodiario.com/mecambio/consolidar-la-cultura-comunitaria-para-una-vida-mas-digna-y-sostenible>.

MIRO, I. (2018). *Ciutats cooperatives. Esbossos d'una altra economia urbana*. Barcelona: Icària.

MURGA, LA. (2020). "Gent que treballa en cultura, per una renda bàsica universal i incondicional" 30/04/2020 *Nativa*, música i cultura vistes des de Barcelona. <https://nativa.cat/2020/04/gent-que-treballa-en-cultura-per-una-renda-basica-universal-i-incondicional/>.

PLATAFORMA DE GESTIÓ CIUTADANA (2012). *Plataforma de Gestió Ciutadana*, <https://educaciotransformadora.files.wordpress.com/2012/01/presentacic3b3-pgc-1.pdf>.

RED DE ESPACIOS Y AGENTES DE CULTURA COMUNITARIA (2022). "Manifiesto en defensa de la cultura comunitaria, sus gentes y sus espacios", <https://reacc.org/manifiesto-en-defensa-de-la-cultura-comunitaria-sus-gentes-y-sus-espacios/>.

VV.AA (2020). "En defensa -ara més que mai- de l'acció socioeducativa, sociocultural i comunitària". Manifest #AccióComunitàriaAra. 19 juny 2020. Associació Catalana professionals Antropologia. Associació Catalana de professionals de les polítiques de Joventut. Associació de professionals de la Dinamització Social Digital. Coordinadora per l'Animació Sociocultural de Catalunya. Artibarri, Comunitats creatives per al Canvi Social. Professionals de la Gestió Cultural. Col·legi d'Educadors i Educadors Socials de Catalunya. Col·lectiu de Professionals del Treball Comunitari. https://ceesc.cat/documents/Comunicats/2020_07_09_AccioComunitaria.pdf.

XARXA D'ESPAIS COMUNITARIS, CULTURA COOP (2022). "Aliances i transparència en l'economia i la gestió comunitària". *La Directa*, 28/2/2022. <https://directa.cat/aliances-i-transparencia-en-leconomia-i-la-gestio-comunitaria/>.

Arrelaments, mobilitats i acció col·lectiva durant la pandèmia i la postpandèmia: el dret al territori

Margarita Barañano Cid^a, Cristina López Villanueva^b
i José Ariza de la Cruz^a

Paraules clau: arrelaments, mobilitats, iniciatives comunitàries, pandèmia, benestar

Analitzant les ciutats de Madrid, Barcelona, São Paulo, Ciutat de Mèxic i Buenos Aires es pretén identificar l'impacte de la pandèmia en les pautes d'arrelament i de mobilitat residencial i la importància de l'acció col·lectiva, de les iniciatives comunitàries i d'ajuda mútua. L'article planteja la conveniència de visibilitzar la rellevància social dels arrelaments en els espais locals i de proximitats relatives com a suports socio-existencials centrals en el cas dels barris i els col·lectius vulnerables. L'afebliment d'aquests arrelaments durant la pandèmia sembla respondre més a la reactivació dels processos d'expulsió, gentrificació i financiarització de les ciutats que a la mobilitat residencial fruit del desig d'allunyar-se de les zones urbanes més denses. El treball planteja la necessitat de tenir en compte el dret al territori com una part del dret a la ciutat.

1. Tesi i propostes

Des de l'inici de la pandèmia, l'excepcionalitat representada per la situació esmentada i, posteriorment, per la postpandèmia, s'ha acompanyat d'una profusió de projeccions sobre el canvi social que comportaria, incloent-hi, entre altres aspectes, la forma d'ocupar el territori i la vida a les grans ciutats. Especialment el 2020, alguns d'aquests diagnòstics van retratar una vasta mudança derivada de la sortida de les grans ciutats, considerades escenaris del contagi, en direcció a nuclis de dimensions més petites, en els quals el manteniment de l'anomenada distància social resultaria més fàcil de satisfer. Aquesta

a. Departamento de Sociología Aplicada. Universidad Complutense de Madrid (UCM).

b. Departament de Sociologia. Universitat de Barcelona (UB).

previsió descentralitzadora es va acompanyar d'altres, de referents a la reducció de la demanda als centres urbans o a la modificació de les preferències de localització i de tipologia d'habitatge, en benefici de les modalitats més disperses i menys denses.

També es va fer la hipòtesi que es produiria una reducció dràstica de la turistificació i la gentrificació, o, en general, de les expulsions degudes a processos urbans com els esmentats, de tanta intensitat els anys previs a la pandèmia, especialment a les zones centrals de la ciutat. Va ser comú, així mateix, al·ludir a la transformació que es produiria en la demanda de dotació i serveis dels habitatges, així com respecte dels espais annexos. Ara prevaldria l'interès per unes dimensions més grans dels habitatges esmentats; la possibilitat de dur-hi a terme l'activitat laboral remunerada; l'existència o proximitat d'espais exteriors o de zones verdes, o bé la disponibilitat d'il·luminació i ventilació naturals. Algunes d'aquestes descripcions celebraven la irrupció d'aquestes transformacions, concebudes com a irremeiables, mentre que d'altres s'acompanyaven d'un to més escèptic, o del temor per la incertesa davant un futur difícil d'anticipar (López-Villanueva, 2021).

Mentrestant, altres anàlisis van centrar ja llavors l'atenció en altres aspectes, com ara l'impacte de la desigualtat i la segregació espacial en l'expansió de la infecció per coronavirus (Franco, 2020), com hauria succeït en etapes històriques anteriors, a causa de pandèmies prèvies (Barañano i Ariza, 2021). O bé van posar l'accent en el protagonisme de l'acció col·lectiva i de les organitzacions de tipus comunitari, amb diferents nivells

d'institucionalització, desplegadas en àmbits locals com els barris, i van analitzar la seva contribució en el context dels dos primers anys d'aquesta dècada.

Passat aquell primer període, a cavall encara de les successives onades de pandèmia que es resisteixen a abandonar-nos, i iniciada ja l'etapa de postpandèmia, algunes dels primers pronòstics esmentats semblen haver perdut força. Aquest és el cas, sobretot, de les referents a la previsió d'un *turning point* en la deslocalització d'una part important de la població urbana, com a conseqüència de l'abandonament de les grans concentracions urbanes (González Leonardo *et al.*, 2022a; 2022b). La pèrdua de protagonisme d'aquest supòsit ha tingut lloc, en bona mesura, amb la constatació que el teletreball, si bé s'ha estès tal com també ha succeït amb el repoblament dels nuclis dispersos, no s'ha acompanyat del gir radical en l'organització de la feina que algunes lectures van arribar a pronosticar. La confirmació, a més, de la seva distribució desigual entre els diversos sectors de renda, i en l'espai de la ciutat, ha apuntalat el qüestionament d'aquesta tesi (Barañano i Ariza, 2021), en resultar molt menor en el cas dels barris populars. En aquests es concentren treballadors manuals entre els quals el recurs a aquesta modalitat laboral és notablement més reduït. Altres tendències, com les relatives a la desigualtat social i espacial de l'impacte de la pandèmia (Franco, 2020), o a la centralitat de l'acció col·lectiva en l'afrontament de les seves conseqüències, estan sent objecte d'estudi a fi de comprendre-les en la seva complexitat.

Aquest article centra l'atenció en dos aspectes que, al nostre entendre, han estat menys considerats. En primer

lloc, la importància dels arrelaments en aquest context de pandèmia i de postpandèmia, com a manifestació d'una vida social àmpliament territorialitzada molt present a les ciutats del sud europeu i, de manera més àmplia, del context iberoamericà. En segon lloc, la vinculació d'aquesta vida “ancorada”, en més gran mesura del que s'ha reconegut, al protagonisme de les pràctiques i iniciatives col·lectives o comunitàries d'àmbit local. Això pot haver resultat doblement rellevant en la situació de pandèmia com, en general, succeeix en els contextos de crisi (Bosi i Zamponi, 2019). L'última crisi viscuda arran de l'impacte del coronavirus probablement s'ha acompanyat, a més, d'un notable aprofundiment en el mestissatge d'aquestes activitats amb les que s'han fet gràcies als mitjans digitals; amb això s'han reconfigurat —més que no pas eliminat— els espais de proximitat i la seva rellevància social.

La tesi sostinguda en relació amb l'arrelament esmentat, que inclou tant permanències de llarga durada al mateix habitatge o lloc, com mobilitats de curta distància desplegadas en espais pròxims, és que no només constitueix un tret característic de molts dels conglomerats urbans del sud d'Europa i del món iberoamericà (Palomares-Linares, Duque y Susino, 2019; Barañano y Santiago, 2021; Barañano *et al.*, 2021; Domínguez, Leal i Barañano, 2021), sinó que, en alguns aspectes, s'ha vist reforçat fins i tot per l'impacte de la pandèmia i de la postpandèmia. Així ha succeït, per exemple, amb el desplegament de la vida al barri. A més, l'evidència empírica disponible sembla apuntar que la principal amenaça per a aquests poderosos ancoratges als espais locals de llarga història prèvia continua provenint,

sobretot, dels processos d'expulsió de la ciutat (Sassen, 2013) més que de la pandèmia. Alguns d'aquells, com els relatius a la gentrificació o la financerització de l'habitatge, intensificats durant la gran crisi que va tancar la primera dècada d'aquest segle, semblen haver-se reactivat de nou en aquesta etapa de postpandèmia.

En segon lloc, gràcies a les investigacions fetes o en curs, hem confirmat que algunes de les iniciatives socials, formals i informals, desplegadas en l'àmbit local, orientades a promoure les xarxes de suport mutu, van emergir o es van veure enfortides en el context de la pandèmia. És cert que, alhora, es constata la vivència de situacions d'aïllament o de dificultat per mantenir el contacte social, una cosa que ha afectat fins i tot la salut mental de diferents grups etaris. Es tracta, en definitiva, d'un aspecte que presenta una gran complexitat, que continua envoltat d'ambivalències i fins i tot paradoxes, i que, en conseqüència, no es pot comprendre de manera única o unívoca a causa de la diversitat de situacions presentades. Però no per això es pot relegar l'emergència d'iniciatives d'acció col·lectiva o comunitària orientades a proporcionar ajuda o a la reconfiguració de vincles socials previs entre llars o als espais pròxims, incloent-hi les seves versions digitals (López Villanueva, Crespi, Barañano, Domínguez, 2021). En la mateixa direcció, es destaca que les pràctiques i iniciatives esmentades no es despleguen de manera aïllada, ni constitueixen compartiments estancs, sinó, que, al contrari, s'integren en un entramat de suports vitals o socioexistencials (Castel, 2010; Castel i Haroche, 2001; Barañano, 2021; Barañano i Santiago, 2021; Barañano *et al.*, 2021; Santiago, ed., 2021), del qual formen part essencial tant

les provisions públiques, com, ja de manera més restringida i selectiva, les mercantilitzades.

A més, encara que ens centrem aquí en la seva dimensió local, en la seva formació intervenen, de manera decisiva, processos gestats en altres esferes espacials, molt singularment de l'àmbit autonòmic o nacional-estatal, i també transnacional o global. Així, la mediació pública de l'àmbit autonòmic, local o estatal, lluny de configurar-se al marge de les pràctiques desplegades en l'àmbit local, té un paper molt important en les seves condicions de possibilitat o continuïtat. En la mateixa direcció, es pot recordar el ràpid procés de transmissió de la pandèmia en l'espai global i també de les mesures per afrontar-la. La intervenció “per dalt” de les institucions transnacionals europees, impulsant tota una bateria d'accions respecte d'això, com els desenvolupaments “per baix” d'una multitud d'agents i col·lectius d'abast transnacional (persones migrants, organitzacions no governamentals, etcètera) que despleguen la seva manera de viure i actuar en espais locals concrets, són altres exemples de la dimensió multiescalar d'aquests processos. Clarament, més que d'accions col·lectives locals, hauríem de parlar, llavors, d'iniciatives col·lectives o comunitàries “glocals” o multiescala, si bé, com es reitera, el que ens interessa en aquest treball és com la seva configuració multiescalar es combina amb els ancoratges en territoris urbans concrets.

L'article acaba esbossant algunes consideracions sobre la dimensió sociopolítica dels processos dibuixats en la direcció del que es podria denominar el dret al territori, entès com a part rellevant del dret a la ciutat,

especialment en contextos com els estudiats, això és, espais urbans vulnerables de grans ciutats iberoamericanes. La proposta del recurs a aquesta noció es basa precisament en la importància en aquests entorns dels dos aspectes prèviament estudiats, a saber: el desplegament de la vida social en un context d'arrelaments i espais de proximitat i la dimensió local d'una part destacable de les xarxes de suport mutu. Ambdós processos socials es poden comprendre com a part del que estudiosos dels moviments socials han conceptualitzat com un tret característic de la mobilització social quotidiana “per baix” a l'Europa del sud, això és, la importància d'aquesta “acció col·lectiva directa” en la “resistència” davant les crisis viscudes en aquests contextos (Bosi i Zamponi, 2019). Afegim a això, aquí, la seva dimensió local i la seva vinculació amb la permanència al territori. Des de temps enrere es va assenyalar, així mateix, la importància dels llocs i els espais locals en la configuració d'identitats de resistència davant l'espai dels fluxos hegemònics (Castells, 1997). D'aquí la hipòtesi que s'avança, que cal ser considerada en altres treballs, relativa al doble impacte negatiu que es derivaria de les expulsions forçoses o forçades (Abaunza, 2019; Sassen, 2013) en aquests entorns.

Aquest article es basa en dues investigacions: GENREDAB, iniciada el 2019 i acabada el desembre del 2021, centrada en una anàlisi comparada internacional de les ciutats de Madrid, Barcelona, São Paulo, Ciutat de Mèxic i Buenos Aires, i COMURES, iniciada el 2020 i que conclou l'abril del 2023. El context de pandèmia i de postpandèmia, si bé no estava inclòs de manera decisiva en cap d'elles, va irrompre amb força en totes dues i en va reorientar tant els objectius

com el mateix disseny de la investigació. El que s'exposa a continuació s'inspira en algunes de les seves troballes, sobretot, pel que fa al cas de Barcelona, i s'il·lustra amb alguna evidència procedent de les investigacions esmentades.

2. Arrelaments, mobilitats i replegament al barri en la pandèmia i en la postpandèmia

Una primera previsió sobre l'impacte de la pandèmia a les grans ciutats es va centrar en l'abandonament d'aquestes per part d'un sector creixent de població en direcció a nuclis de petites dimensions. Es va suposar, llavors, que l'emergència sanitària implicaria un pas més en el procés de desconcentració, d'urbanització dispersa i de repoblament de nuclis rurals, per la perillositat més gran dels conglomerats urbans. En alguns casos, es plantejava aquesta situació com a conjuntural. En d'altres, es va arribar a presentar com una mena de punt de no retorn en la desurbanització, així com en l'enfortiment del repoblament d'espais llunyans, aliens, fins i tot, a les grans regions metropolitanes. El salt a la digitalització de la vida i de la feina que es va viure en els moments àlgids del confinament va alimentar aquest canvi dràstic en el model d'urbanització.

Dos anys després, es pot descartar que s'hagi produït el tipus de mudança brusca hipotetitzada associada a l'impacte de la pandèmia, encara que en el cas de Barcelona aquí considerat, sí que s'ha registrat un lleu augment de les sortides cap a altres municipis de Catalunya. Durant l'any 2020, van abandonar aquesta ciutat 45.339 persones (1.866 més que el 2019), la qual cosa va suposar un saldo negatiu de 19.536 individus,

segons dades de l'Estadística de Variacions Residencials (EVR). Les xifres d'emigració i saldo migratori amb la resta de Catalunya del 2020 no arriben a superar la mitjana registrada durant el període precrisi (que s'havia caracteritzat per una important activitat suburbanitzadora). El saldo migratori del 2020 es deu a una disminució notable de les entrades i a un increment progressiu de les sortides, que es va començar a registrar a partir del 2017 (taula 1).

Taula 1. Mitjana anual de migracions internes de Barcelona amb la resta de Catalunya, 2000-2007, 2008-2014, 2015-2019 i 2020

	Immigració	Emigracions	Saldo
2000-2007	24.987	47.381	-22.394
2008-2014	35.096	40.806	-5.710
2015-2019	29.890	38.842	-8.952
2020	25.803	45.339	-19.536

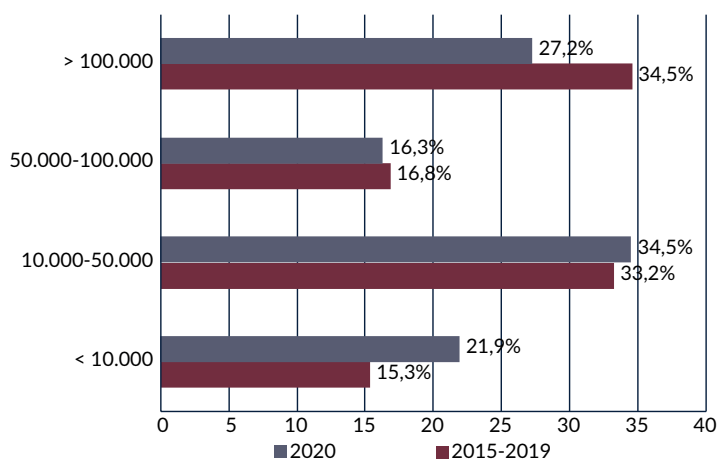
Font: IDESCAT, a partir de l'Estadística de variacions residencials. IDESCAT, segons dades de l'Institut Nacional d'Estadística (INE).

El 2020, els municipis petits cobraven atractiu de nou (gràfic 1). El 21,93% de les emigracions de Barcelona cap a Catalunya van tenir com a destí municipis menors de 10.000 habitants. L'atracció rural s'haurà de contrastar en els pròxims anys per valorar si es tracta d'un fet conjuntural o d'un canvi de tendència. En qualsevol cas, aquest darrer percentatge pot ser interpretat com una recuperació dels valors previs a la crisi. Tal com apunten alguns treballs (Bayona-i-Carrasco, 2022; González Leonardo *et al.*, 2022a), en aquest nou ressorgiment dels municipis dispersos és important tenir en compte també les pautes de mobilitat cap a les segones residències.

Taula 2. Compravenda d'habitatges registrats i preu €/m² construït a Barcelona, 2015-2019, 2020 i 2021

	Compravendes				Preu €/m ²		
	Total	Habitatge nou lliure	Habitatge nou protegit	Habitatge utilitzat	Total	Habitatge nou	Habitatge utilitzat
2015-2019	13.874	1.082	62	12.730	3.615	4.045	3.564
2020	9.861	857	21	8.983	4.170	4.953	4.067
2021	13.803	1.261	58	12.484	4.120	4.369	4.084

Font: Col·legi de Registradors de la Propietat, Béns Mobles i Mercantils d'Espanya. Departament d'Estadística i Difusió de Dades. Ajuntament de Barcelona.

Gràfic 1. Lloc de destinació segons mida del municipi de l'emigració interna de Barcelona amb la resta de Catalunya, 2015-2019 i 2020

Font: elaboració pròpia a partir de l'Estadística de variacions residencials. INE.

L'orientació de les notícies a la premsa d'aquesta situació s'ha girat també en aquesta direcció. Si bé en els mesos inicials de la pandèmia s'al·ludia amb freqüència al descens en la demanda d'habitatge a les grans ciutats, aquest assumpte ha rebut una atenció menor posteriorment. En comptes d'això, ara es reiteren, sobretot, les referències contràries, això és, l'augment de la demanda esmentada,

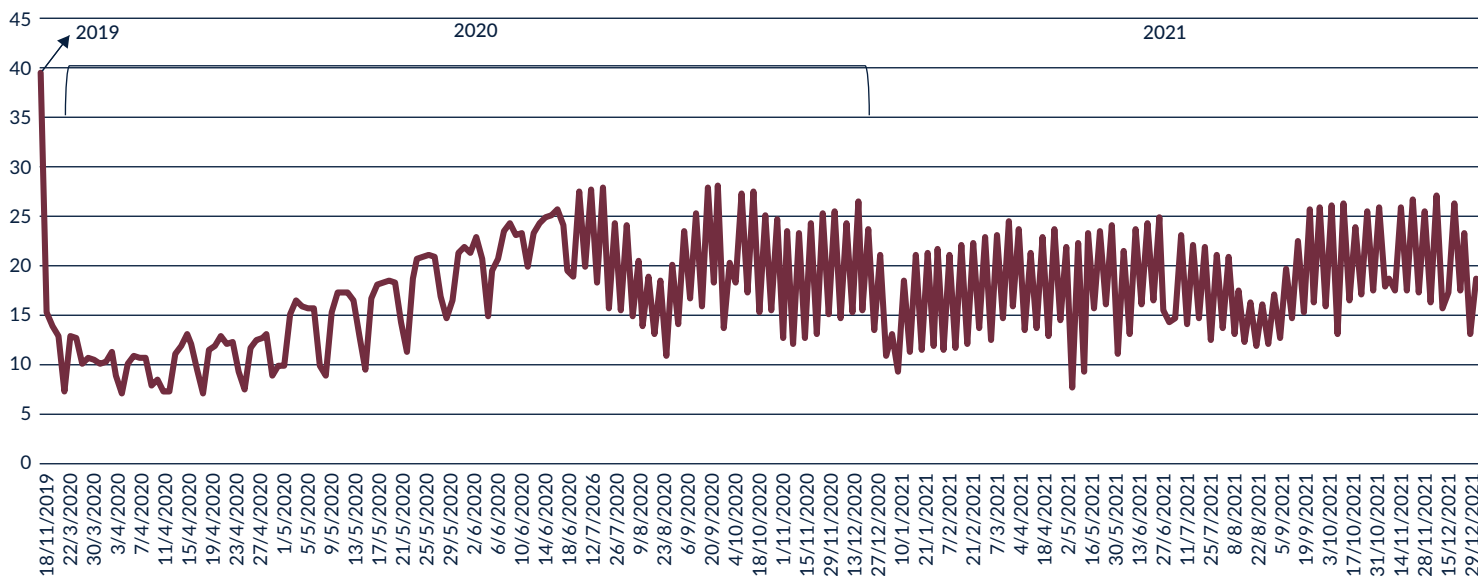
així com una nova onada d'ascens dels preus, que ha arribat a situar-los, en alguns casos, propers als de l'etapa de pre-pandèmia¹ (taula 2).

El moviment de sortida de les grans ciutats té relació, entre altres factors, amb la disponibilitat d'habitatge i el preu d'aquest. Es pot identificar una coincidència entre la localització d'habitatge nou i les pautes territorials de les migracions intermunicipals, que a la regió metropolitana de Barcelona se situa en l'àmbit de Rondas², capitals comarcals i àrees costaneres (Ruiz, Marco i Velasco, 2022).

Si bé es constata una desigualtat en les condicions socioeconòmiques de la població que resideix a la primera corona metropolitana de Barcelona (en relació amb la ciutat central), aquesta situació té més a veure amb la

1. Vegeu, entre altres: <https://www.europapress.es/economia/noticia-demanda-vivienda-vuelve-centrarse-ciudades-pisoscom-20220210105204.html>.

2. L'àmbit de Rondas agrupa dotze municipis. És l'espai delimitat per les rondes més pròxim a la ciutat central (el Prat de Llobregat, l'Hospitalet de Llobregat, Cornellà de Llobregat, Sant Joan Despí, Esplugues de Llobregat, Sant Just Desvern, Sant Feliu de Llobregat, Santa Coloma de Gramenet, Badalona, Sant Adrià de Besòs, Tiana i Montgat).

Gràfic 2. Evolució del percentatge de persones que surten del seu barri quotidianament. Barcelona, 2019-2021

Font: estudis de mobilitat de la població a partir de la telefonia mòbil 2020-2021. INE.

composició social en termes de classe d'ambdós territoris que amb una suburbanització de la pobresa (Porcel, Navarro-Varas, Antón i Cruz, 2018). Tanmateix, les dinàmiques del mercat immobiliari, altament mercantilitzades i tensades per la competència entre la demanda d'habitatge d'ús residencial i com a bé d'inversió, generen una alça de preus significativa que eixampla la bretxa entre la ciutat de Barcelona i la seva regió metropolitana. Després de l'aturada durant la pandèmia, processos com la turisticació tornen a recuperar els nivells anteriors.

Un segon aspecte important que contravé al supòsit de la sortida de les grans ciutats en la postpandèmia en relació

amb les mobilitats quotidianes és el referent a la trajectòria d'aquestes últimes en el context esmentat. Ja vam tenir ocasió de constatar la tendència al replegament de vida social en l'espai del barri en el cas de Madrid (Barañano i Ariza, 2021). Doncs bé, les dades per a Barcelona apunten en la mateixa direcció. Si bé en aquesta ciutat passat el confinament es recupera lleument el percentatge de persones que surten del seu barri quotidianament, aquest dona una xifra molt inferior a la del 2019, tal com es mostra al gràfic 2. És a dir, després de la pandèmia, augmenta considerablement el nombre de persones que es queden al seu barri. Això posa de manifest la fortalesa dels espais de relativa proximitat en aquestes grans ciutats com Madrid o Barcelona, la qual cosa, segons el nostre parer, constitueix

un tret significatiu del règim espacial (McDowell, 2000) que hi impera.

3. Acció col·lectiva, iniciatives comunitàries, benestar local i cures en la pandèmia i la postpandèmia

Des de l'inici de la pandèmia, també van proliferar els pronòstics sobre el seu impacte en la mudança dels vincles socials en múltiples direccions. Alguns, de caire més distòpic, van insistir en la preocupació pel seu inevitable socavament. D'altres es van interessar per avançar quines serien les seves noves modalitats, sobretot, pel que fa a la hibridació de les seves versions presencials i a distància. Gairebé tots van manifestar la seva preocupació per la situació de les llars unipersonals, especialment de les compostes per persones grans. I una bona part d'aquestes previsions van al·ludir, així mateix, a la profunditat del canvi sense tornada enrere.

En vista del temps transcorregut, i també de les aportacions de les investigacions que s'han ocupat del tema, com les abans esmentades (COMURES i GENREDAB), es pot posar èmfasi en un altre aspecte que, segons el nostre parer, també té una gran importància per analitzar l'impacte de la pandèmia en l'esdevenidor de les grans ciutats iberoamericanes. Es tracta del protagonisme dels llaços socials entre els convivents i entre les llars vinculades per relacions d'intercanvi i ajuda mútua. També del paper de les pràctiques col·lectives o comunitàries d'àmbit local, en l'afrontament de les conseqüències de la situació de pandèmia i, en l'actualitat, de postpandèmia, especialment amb el que es refereix al benestar i les cures. S'ha produït un debilitament d'aquests llaços i pràctiques? Es pot afirmar,

al contrari, que l'impacte de les situacions viscudes ha estat complex, incloent-hi, així mateix, tant una reformulació de les seves modalitats com una configuració de noves iniciatives?

Una resposta definitiva a aquesta qüestió requeriria, segurament, disposar de més investigació aplicada respecte d'això, una cosa que és necessària per comprendre, en tota la seva complexitat, els processos en curs, així com distingir els diferents impactes segons els diversos contextos socials i urbans. Ara bé, es pot il·lustrar les tesis exposades recorrent a alguns dels resultats assolits. Més concretament, el que segueix es basa en l'anàlisi de la situació a dos barris de Barcelona, un d'ells localitzat al centre, Sant Antoni (districte II), i un altre, Montbau (districte VII), a la perifèria, considerats en la investigació GENREDAB³ (López Villanueva i Crespi, 2021; López Villanueva, Crespi, Barañano i Domínguez 2021).

L'anàlisi dels discursos de les persones entrevistades en ambdós barris posa de manifest, en primer lloc, l'amplitud de l'impacte de la pandèmia en el conjunt de la població. Això es pot haver combinat amb una afectació diversa segons les diferents edats, el gènere, les modalitats de llar o les càrregues familiars, entre altres aspectes. La

3. La investigació esmentada pretenia, precisament, entre altres aspectes, aproximar-se a les preguntes formulades, basant-se en una anàlisi tant quantitativa com qualitativa. Aquesta va incloure la realització d'entrevistes en profunditat semiestructurades a sengles barris de Barcelona, Buenos Aires, Madrid, Ciutat de Mèxic i São Paulo. En el cas de Barcelona, es van fer entrevistes a perfils de persones grans i de mitjana edat, de diferent gènere, amb càrregues familiars i sense elles, i també nascudes a l'estranger, segons les característiques de la població del barri.

preocupació acompanya moltes de les descripcions d'aquesta situació, com també el temor per la incertesa creada. D'altra banda, tanmateix, algunes de les referències relativitzen les conseqüències negatives, o fins i tot esmenten alguns aspectes positius inesperats. Així succeeix, per exemple, amb la percepció de la solitud de les persones grans, envoltada de més aspectes negatius en les expressions de tercers que en les del mateix col·lectiu implicat, almenys de les persones que continuen vivint a casa seva. I és que algunes d'elles declaren que s'hi han habituat i també a la dificultat que representa sense que s'hagi produït una modificació substantiva. Això no equival, és clar, a minimitzar-ne la importància pel que fa a qüestionar la seva relació de causalitat amb la crisi sanitària originada per la covid-19. També succeeix, en part, amb el teletreball o el seguiment de l'activitat educativa a distància. I és que l'exposició de moltes de les seves conseqüències negatives, per exemple, en relació amb l'augment de la desigualtat social, s'acompanya amb freqüència del reconeixement de la seva necessitat i utilitat en aquell moment tan excepcional.

El que resulta tremendament interessant, en tots els casos, és la repetida al·lusió, en primer lloc, a com els llaços socials més estrets (familiars, veïnals i comunitaris) es perceben com a essencials per suportar el confinament i la crisi postpandèmia, específicament en relació amb la provisió de benestar i cures. I això tant pel que fa als desplegats dins les llars com als existents entre diferents llars i en l'àmbit comunitari. Respecte als primers s'al·ludeix, per exemple, al reforçament de l'ajuda prestada als menors per seguir l'educació a distància. Tot seguit, es presenta com una càrrega

addicional important. Tenint en compte la seva rellevància, no obstant això, va ser assumida per les famílies que, per la seva formació o disponibilitat de temps, van estar en condicions d'oferir-la:

Home! els que tenien... els que són famílies estructurades amb un nivell mig-mig, no? Hauran seguit perquè els pares hauran estat a sobre i hauran tingut mitjans. El problema està en les famílies monoparentals. Depèn de quines. I amb problemes econòmics que no hi ha ni les "tauletes", ni els mòbils, ni sistemes i els pares tampoc tenen els coneixements determinats. La pandèmia afecta com afecta la feina, com afecta les diferents capes socials i, en aquest cas, això és molt més greu i el que pot passar és que els nens, que no tenen cap culpa de qui són els seus pares, en funció d'on han nascut els pot haver creat una... Jo crec que això marca! (SA004)

La rellevància de l'àmbit de la llar en la pandèmia s'arriba a traduir fins i tot en l'activació de processos de reagrupament familiar, no exempta de múltiples tensions, a fi de minimitzar les conseqüències de l'aïllament:

La meva filla em venia a veure, anàvem a la plaça juntes. Però quan vaig veure que a casa meva no podia... em portava el dinar fet i el sopar, me'l preparava. [...]. Hi va haver un dia que vaig agafar una mica d'*allòs que set torça una mica la boca, com se diu?* [...] i tot això dels medicaments i de les coses que em posen [...] i em van portar aquí. I estic molt bé, molt cuidada. (SA009)

Llavors ha sigut dur... ha sigut dur també ella treballa a casa llavors bé, aquesta convivència forçosa no entre cometes, s'ha fet *ahi*... Passant moments més *durillos* no? Més de convivència i que molt bé... però com que amb aquesta situació forçosa no pots sortir [...]. (M003)

En altres casos, s'exposa com s'haurie procurat mantenir les relacions entre persones de cases diferents, recreant-les a distància, sobretot a través del telèfon o de mitjans digitals, i acompanyant-les, en la mesura possible, d'intercanvis físics en la proximitat. S'inclouen aquí des de les trucades i les connexions a distància diàries o setmanals fins al fet d'anar a comprar per a algun familiar o persona coneguda. Tots aquests exemples apunten la rellevància atribuïda a aquesta activitat de supervisió contínua o regular dirigida, sobretot, a cuidar a les persones que podrien estar més necessitades d'aquesta ajuda:

Yo he ayudado especialmente, pues, a una hermana mía que tengo soltera de 24 años. Estoy pendiente de ella de si come si no come... ¿porque vive aquí ella? Sí. (M004)

Més enllà de l'ajuda dins de casa, o entre cases, es repeteix la menció a l'important paper exercit per les xarxes de relació de caràcter comunitari desplegades al barri o en els espais locals. I això tant pel que fa a les de caràcter formal com informal, constituïdes en associacions o iniciatives de diferents tipus o mancades d'aquesta organització:

[...] pero aquí tanto la asociación como los vecinos se ofrecieron todos, pero no la necesité... daban las comidas gratis en casa a las personas que estaban

viviendo solas, pero yo pensé que me podía guisar y comprar la comida. No lo hice porque me encontraba bien. Después tengo una vecina de enfrente que se llama [Júlia] me decía “mira que he fet arròs amb verduretes”, y de vez en cuando me daba un plato. (M010)

En qualsevol cas, als dos barris de Barcelona considerats s'al·ludeix a la intensificació de l'ajuda veïnal protagonitzada per diferents xarxes comunitàries formals.

És ben veritat que hi havia una colla de gent jove que es va muntar i que es va posar un telèfon a l'abast de les persones que ho necessitessin. I això va ser un gran encert perquè llavors ens trucaven i necessito això. Doncs vinga es deixava, trucaves, es deixava a baix a l'ascensor o pujava dalt, ho deixava a la porta i marxava. Vull dir amb aquest aspecte, doncs, sí, sí s'ha pogut ajudar, s'ha fet, i telefònicament també. Mitjançant un programa que ha creat l'Ajuntament de Barcelona que es diu Radar. (M009)

El paper assignat a aquestes xarxes d'ajuda concorda amb l'alta valoració del teixit associatiu veïnal existent en aquests barris, per la seva forta implicació per sostenir el benestar del veïnat, ja sigui mitjançant la solidaritat o les lluites veïnals de molts anys.

En aquesta direcció, es valora també molt positivament l'arrelament i la vida al barri, que, en bona mesura, van facilitar el manteniment d'aquestes xarxes d'ajuda mútua i de benestar. Resulta també rellevant, al nostre parer, que quan s'aborden les amenaces a què s'enfronten aquests arrelaments locals i els entramats de relació i ajuda, no

s'esmenta tant la pandèmia com les possibles expulsions derivades de l'ascens dels preus del mercat immobiliari, cosa que, per cert, resulta més pronunciada en el cas de Sant Antoni, en el qual la gentrificació ha tingut una presència més gran:

La gent que estem, és perquè hi vivim bé i perquè som propietaris del pis. Si no fóssim propietaris estaríem... Bueno, no al cent per cent, evidentment, però tindriem la por aquí, perquè clar, tinc amics que pagaven 600 euros i els han pujat a 1.200. Adéu, se n'han anat. [...]. Això gent jove, i els vells, ja, pobrets. No vull ni imaginar-m'ho. (SA006)

4. Algunes consideracions finals: la importància dels arrelaments i dels "arranjaments" formals i informals en el context de la pandèmia i la postpandèmia.

Fonamentació d'un dret al territori?

La pandèmia viscuda i l'actual situació de postpandèmia no només han alimentat l'interrogant pels canvis que han de venir, sinó també el temor i la incertesa davant el possible final del món que havíem conegut fins ara (Wallerstein, 2002). No cal dir que l'esclat del recent conflicte bèl·lic, que ha implicat, en aquest cas, una potència nuclearitzada, ha reforçat ambdues qüestions. A tot això se sumen altres notícies inquietants referents a les conseqüències a les cadenes de subministrament o a l'escassetat de productes o de fonts energètiques bàsiques o, en fi, relacionades amb altres problemes de més llarg recorregut, com els vinculats al canvi climàtic.

A la preocupació pels greus problemes macroestructurals s'ha afegit, des de la pandèmia, la referent a

l'empitjorament de les condicions de vida en el context de la covid-19, especialment pel que fa als grups i les persones més vulnerables. Assumptes com l'anomenada "epidèmia de solitud" (Illouz, 2019) i les seves conseqüències en la salut mental han estat també objecte d'una consideració especial. En una direcció semblant, han abundat les valoracions dispars sobre la creixent digitalització, no només de la feina, sinó també de la vida, incloent-hi el conjunt de les relacions socials, també de l'esfera íntima.

La vida a les ciutats, així com el model d'urbanització i la relació amb el territori o la casa, són temes que han passat a estar a l'ull de l'huracà dels debats sobre els canvis en curs. Han abundat, en aquest terreny, les prediccions que han insistit en la mudança profunda en les preferències d'habitatge, les formes d'ocupar el territori o la permanència en la mateixa llar, en contrast amb el que havia prevalgut anteriorment. I no ha estat infreqüent que aquesta gran transformació s'hagi interpretat en clau d'una fugida imparable de les grans ciutats en direcció a nuclis més dispersos, fins i tot rurals, per garantir una vida més saludable i propera a la natura.

Sense negar aquests desplaçaments, en aquest article hem optat per posar l'accent en altres aspectes dels complexos processos en curs que, per contra, ens permeten visibilitzar, en primer lloc, el manteniment dels arrelaments a les llars i els espais de proximitat. Una cosa semblant passa, en segon lloc, amb el paper important dels vincles socials desplegats tant dins les cases com a les xarxes que vinculen unes llars i altres o als espais veïnals locals (Blokland, 2018; 2017; 2003; Blokland i Savage, eds., 2008; Gastrignanò i Manella, 2011) i

el seu important paper en la provisió de “benestar local” (Allen *et al.*, 2004) o de cures.

Tocant als primers, es pot assenyalar que passats més de dos anys des de l'inici del dur període de confinament, les dades apunten a processos de sortida de les grans ciutats que ja existien prèviament, però en molt menor mesura del que es va hipotetitzar, molt lluny del gir previst. A més, les dades de les mobilitats quotidianes de la ciutat de Barcelona mostren, fins i tot, un replegament en l'àmbit del barri, com ja s'havia observat a Madrid (Baraño i Ariza, 2021).

L'evidència qualitativa acumulada ens ha permès posar de manifest, així mateix, que juntament amb les emergències vinculades a l'aïllament o la solitud proliferen les referències a l'ajuda prestada o rebuda en els tres àmbits assenyalats. Això s'ha portat endavant recurrent, quan ha estat necessari, a la hibridació de les relacions cara a cara amb altres connexions a distància, fins i tot dins la mateixa llar. S'ha combinat, en altres casos, el suport de les persones familiars o conegudes amb el que han facilitat altres xarxes o organitzacions externes, o bé l'ajuda informal i formal, la de caràcter públic i la procedent d'iniciatives comunitàries. I és interessant la repetida al·lusió a la dimensió local d'aquestes xarxes, especialment en el cas dels barris vulnerables, i a la importància dels espais de proximitat a la sol·licitud o prestació d'algun tipus d'ajuda.

Més enllà de la dimensió conjuntural d'aquestes anàlisis, referents a una pandèmia que ha suposat una disrupció de bona part de la vida social, en aquest article hem volgut

posar de manifest la necessitat de tenir en compte el context general, especialment, el règim espacial, de benestar i de gènere imperants, per comprendre adequadament els processos a estudiar. Com hem assenyalat en altres treballs (Baraño, 2021; Baraño i Ariza, 2021; Baraño *et al.*, 2021; Domínguez, Leal i Baraño, 2021), entenem que la relativa permanència, tant en llocs concrets com a les llars, combinada amb mobilitats residencials en què prevalen les de curt recorregut o amb mobilitats quotidianes desplegades sobretot als espais de proximitat com els barris (Bericat, 1994), constitueixen alguns dels principals trets del règim espacial esmentat, almenys referent a les zones vulnerables de les grans ciutats. Sens dubte, el predomini de la propietat de l'habitatge, malgrat l'ascens recent del lloguer, coadjuva en aquesta direcció, igual com succeeix amb el règim de benestar o de cures (Allen *et al.*, 2004; Arbaci, 2019; Domínguez, Leal i Baraño, 2021) i la profunda dimensió de gènere de tot això. Destaca, en aquest cas, el protagonisme dels vincles familiars i socials, la limitada intervenció del públic, encara que hagi augmentat en les últimes dècades, i el caràcter notablement selectiu de l'accés al mercat o les grans desigualtats de gènere en aquest terreny (Vega, Martínez Buján i Paredes, eds., 2018; Martínez Buján, 2014).

Segurament, caldria sumar als aspectes anteriors moltes altres consideracions econòmiques, polítiques, culturals, socials i fins i tot emocionals, que sobrepassen de molt el que es pot tractar aquí. En qualsevol cas, tot això apunta a la necessitat de tenir en compte l'existència del que hem caracteritzat com un règim espacial, seguint la proposta d'algunes autores (McDowell, 2000), i d'acord amb el

caràcter predominant de les tendències esmentades, almenys en l'actualitat.

A fi d'obrir una pregunta que guiï la nostra investigació en un futur immediat, més que com a resposta per donar en aquestes pàgines, no volem deixar d'al·ludir a una idea que sintetitzem amb la noció de “dret a l'espai” (Mela, Belloni i Davico, 2006: 170) o al territori, com a part del dret a la ciutat. En positiu, per dir-ho així, volem al·ludir amb aquesta, precisament, a aquesta rellevància de l'adscripció territorial en el règim espacial i el mode de vida imperant en ciutats com Madrid o Barcelona i, en el seu conjunt, en les de l'Europa del sud i les iberoamericanes, especialment en les seves àrees amb vulnerabilitat, com hem estudiat en les investigacions esmentades. Creiem que aquest tret no sol ser prou considerat, per la qual cosa, mitjançant la nostra investigació, hem volgut visibilitzar-lo i analitzar-lo. En segon lloc, ens sembla que aquesta característica s'ha de tenir en compte en relació amb els processos d'expulsió de les ciutats. Aquests poden estar incidint no només en un aprofundiment de la segregació espacial o de la desigualtat a la ciutat, sinó també en una erosió de moltes de les xarxes de relació, ajuda i intercanvi. Aquest seria el cas d'algunes de les organitzacions comunitàries més citades per les persones veïnes dels barris entrevistats que operen en espais de relativa proximitat. La seva pròpia configuració i manteniment semblen beneficiar-se, en bona mesura, de la proximitat esmentada relativa a l'àmbit de les llars, entre llars i als espais locals.

La reproducció social i les cures, aspectes fonamentals de la vida social (Barañano, 2016), podrien veure's fortament afectades per processos com la gentrificació o la

turistificació desbocades o altres processos d'expulsió d'efecte similar (Luke i Kaika, 2019; Katz, 2001), almenys mentre la cobertura pública en aquests àmbits no pugui aconseguir fer el salt necessari, especialment pel que fa a les cures i a l'accés a l'habitatge. Tot això, a més, té, de segur, una dimensió de gènere important, ja que dificultar les tasques en aquest terreny és obstaculitzar, actualment, la vida de moltes dones que encara continuen sent les principals responsables d'aquestes (Martínez Buján, 2014; Vega, Martínez Buján i Paredes, eds., 2018). Tenen també una important dimensió sociocultural, ja que, en bona mesura, els arrelaments i moltes d'aquestes xarxes de relació no només ajuden a suportar les emergències socials, sinó que, a més, constitueixen suports socioexistencials importants (Barañano i Santiago, 2021; Santiago, ed., 2021; Revila *et al.*, 2018; Serrà *et al.*, 2019).

Finalment, amb prou feines sembla necessari ressenyar la rellevant dimensió política dels processos considerats, com de la mateixa noció del dret al territori o a una vida amb arrelaments i pertinences, sobretot, davant les mobilitats forçades o forçoses, dimensió que es basa, a més, en el reconeixement que l'“acció social directa” (Bosi i Zamponi, 2019) per baix i local constitueix una forma fonamental de mobilització social a grans ciutats com Madrid i Barcelona o altres de l'entorn iberoamericà. En aquestes, la resistència a les successives onades de crisi s'ha alimentat, precisament, d'aquest entramat complex d'iniciatives i organitzacions formals i informals de diferents nivells d'institucionalització que es despleguen tant en l'àmbit de les llars com fora d'aquestes, en col·laboració amb altres intervencions externes, sobretot, públiques, i en espais de relativa proximitat.

Tot això sembla indicar la direcció de protegir aquest dret al territori com a orientació de les polítiques públiques, en el sentit de facilitar, quan és volguda, la permanència residencial i territorial en espais prou pròxims a aquells en els quals es mantenen les xarxes d'ajuda i intercanvi. Amb això es tractaria de no interrompre la facilitació de la provisió de benestar o de cures i de garantir la capacitat d'enfrontar-se a les emergències socials quotidianes.

Bibliografia

- ABAUNZA, C. (2019). "Migración dominicana de retorno. Hacia una tipología del retorno transnacional". Tesis doctoral con mención internacional. Madrid: Universidad Complutense de Madrid. Data de defensa: 29/11/2019.
- ALLEN, J.; BARLOW, J.; LEAL, J.; MALOUTAS, T.; PADOVANI, L. (2004). *Housing and welfare in Southern Europe*. Oxford: Blackwell.
- ARBACI, S. (2019). *Paradoxes of segregation: Housing systems, welfare regimes and ethnic residential change in Southern European cities*. Nueva Jersey (EE. UU.): John Wiley & Sons.
- BARAÑANO, M. (2021). "Los hogares como espacios de arraigo y sus transformaciones en el contexto global", *Encrucijadas. Revista Crítica de Ciencias Sociales*, 21 (1), 1-29.
- BARAÑANO, M.; ARIZA, J. (2021). "Complejidades e incertidumbres en torno al impacto de la COVID-19 en las grandes ciudades. Entre los arraigos y las movilidades", a: O. Salido y M. Massó (eds.). *Sociología en tiempos de pandemia*. Madrid: FES, 91-102.
- BARAÑANO, M.; DOMÍNGUEZ, M.; SORANDO, D.; UCEDA, P.; PORRAS, S.; ARIZA, J.; LEENHOUTS, P. (2021). "Rooting, Social Networks, Vulnerabilities, Local Well-Being and Care. The Case of Madrid from a Comparative Approach", 23/02/2021. Porto Alegre (Brasil): Cuarto Foro de Sociología de la ISA.
- BARAÑANO, M.; SANTIAGO, J. (2021). "Rooted lives, vulnerabilities and care. An approach to roots as socio-existential supports and their transformations in a context of globalization", 25/02/2021. Porto Alegre (Brasil): Cuarto Foro de Sociología de la ISA.
- BARAÑANO, M. *et al.*, (2021). "Neighbouring, rooting, proximity, gender and care in the city. A case study of vulnerable neighborhoods in Madrid", 15/07/2021. Conferència RC21.
- BARAÑANO, M.; ARIZA, J.; PORRAS, S.; LEENHOUTS, P.; SORANDO, D.; UCEDA, P. "El impacto de la COVID-19 en las grandes ciudades. ¿Reforzamiento de los arraigos o de las movilidades hacia localizaciones y viviendas más dispersas?", simposi de la FES *Impactos sociales del COVID-19. Miradas desde la sociología*.
- BARAÑANO, M. (2016). "Cadenas globales de cuidados, familias transnacionales y global householding. La emergencia de nuevas modalidades de agencia transnacional en la crisis", en: B. Tejerina; G. Gatti (eds.). *Pensar la agencia en la crisis*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- BAYONA-I-CARRASCO, J. (2022). "COVID-19 y dinámica migratoria: un análisis de los impactos en la ciudad de Barcelona". Seminario *Nuevas movilidades, consecuencias demográficas, socioeconómicas y territoriales en las áreas urbanas. De la postcrisis a la pos pandemia*, 19-20 mayo 2022. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- BERICAT, E. (1994). *Sociología de la movilidad espacial. El sedentarismo nómada*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- BLOKLAND, T. (2003). *Urban bonds*. Londres: Polity.
- BLOKLAND, T. (2018). "On roots and routes. The quest for community in times of diversity and inequality", en: L. Ferro *et. al.* (eds.). *Moving cities. Contested views on urban life*. Nueva York: Springer, 29-42.
- BLOKLAND, T. (2017). *Community as urban practice*. Cambridge: Polity Press.
- BLOKLAND, T.; SAVAGE, M. (eds.). (2008). *Networked Urbanism. Social Capital in the City*. Nueva York: Routledge.

BOSI, L.; ZAMPONI, L. (2019). *Resistere alla crisi. Il percorso dell'azione sociale diretta*. Bolonia: Il Mulino.

CASTEL, R. (2010). *El ascenso de las incertidumbres*. FCE.

CASTEL, R. y HAROCHE, C. (2001). *Propriété privée, propriété sociale, propriété de soi*. Fayard.

CASTELLS, M. (1997). *La era de la información: economía, sociedad y cultura. La sociedad red*, vol. 1. Madrid: Alianza.

CASTRIGNANÒ, M.; MANELLA, G. (2011). "The concept of community today: A cultural and spatial perspective", *Sociologia urbana e rurale*, 94, 135-163.

DOMÍNGUEZ, M.; BARAÑANO, M.; LEAL, J. (2021). "Presentación", monográfico "Vivienda, transformaciones urbanas y desigualdad socioespacial en las grandes ciudades españolas", *Ciudad y Territorio. Estudios Territoriales*, 52 (207), 5-12.

FRANCO, M. (2020). "Salud urbana y crisis del coronavirus: en confinamiento, la desigualdad se magnifica", *Agenciasinc.es*, 18 març 2020. Accessible a: <https://www.agenciasinc.es/Opinion/Salud-urbana-y-crisis-del-coronavirus-en-confinamiento-la-desigualdad-se-magnifica>.

GARCÍA-COLL, A.; LÓPEZ-VILLANUEVA, C. (2022). Migraciones residenciales y pandemia. ¿Un nuevo papel para el urbanismo disperso? Comunicació Congrés de la ADEH. Barcelona 7-9 de setembre de 2022.

GONZÁLEZ LEONARDO, M.; LÓPEZ-GAY, T.; RECAÑO VALVERDE, J.; ROWE, F. (2022a). "Cambios de residencia en tiempos de COVID-19: un poco de oxígeno para el despoblamiento rural", *Perspectives Demogràfiques*, 26, 1-4.

GONZÁLEZ-LEONARDO, M.; LÓPEZ-GAY, A. NEWSHAM, N., RECAÑO, J. Y ROWE, F. (2022b). "Understanding patterns of internal migration during the COVID-19 pandemic in Spain". *Population, Space and Place*, 78. <https://doi.org/10.1002/psp.2578>.

KATZ, C. (2001). Vagabond capitalism and the necessity of social reproduction, *Antipode*, 33 (4), 709-728.

LÓPEZ VILLANUEVA, C. (2021). "Urbanisme dispers i preferències residencials en temps de pandèmia" a Burgueño, J. (Ed.). *La nova geografia de la Catalunya post-covid*. Barcelona. Societat Catalana de Geografia. Institut d'Estudis Catalans, 363-634.

LÓPEZ VILLANUEVA, C.; RUBIALES, M.; PUJADAS, I. (2021). "Transformaciones demográficas, independencia residencial y vulnerabilidad en los hogares de los mayores en Barcelona", *Estudios Geográficos*, 82 (291).

LÓPEZ VILLANUEVA, C.; CRESPI, M.; BARAÑANO, M.; DOMÍNGUEZ, M. (2021). "Arrangements, mobilities and attachments in crisis contexts in the South Europe: A comparative analysis in Madrid and Barcelona urban areas", 1/9/2021. Barcelona: Conferència ESA.

LÓPEZ VILLANUEVA, C.; CRESPI, M. (2021). "Modelo de bienestar y dimensión local de los cuidados. Arreglos y arraigos. El caso de la ciudad de Barcelona". Conferencia internacional *Arraigos y arreglos: cuidados, vivienda, género y vulnerabilidad en las ciudades iberoamericanas*, 6 y 7 octubre 2021. Madrid: Universidad Complutense de Madrid.

LÓPEZ VILLANUEVA C.; PUJADAS I.; RUBIALES, M. (2019). "Hogares unipersonales y curso de vida: diversificación por edades y concentración espacial en las regiones urbanas de Madrid y Barcelona", *Estudios Geográficos*, 80, 1-19.

LUKE, N.; KAIKA, M. (2019). "Ripping the Heart out of Ancoats: Collective Action to Defend Infrastructures of Social Reproduction against Gentrification", *Antipode*, 51 (2), 579-600.

ILOUZ, E. (2020). *El fin del amor: una sociología de las relaciones negativas*. Buenos Aires: Katz.

MARTÍNEZ-BUJÁN, R. (2014). "Los modelos territoriales de organización social del cuidado a personas mayores en los hogares", *Revista española de investigaciones sociológicas*, 145, 99-124.

PORCEL, S.; NAVARO-VARAS, L.; ANTÓN, F.; CRUZ, I. (2018). "La suburbanització de la pobresa com a efecte metropolità de la gentrificació: el cas de Barcelona", *Papers*, 60, 94-113.

- MCDOWELL, L. (2000). *Género, identidad y lugar*. Madrid: Cátedra.
- MELA, A.; BELLONI, Mª C.; DAVICO, L. (2006). *Sociologia e progettazione del territorio*. Roma: Carocci.
- PALOMARES-LINARES, I.; DUQUE, R.; SUSINO, J. (2019). “El papel de las redes familiares en las decisiones de inmovilidad espacial en el área metropolitana de Granada”, *Revista Internacional de Sociología*, 77 (2).
- REVILLA, J. C.; MARTÍN, M. P.; De CASTRO, C. (2018). “The reconstruction of resilience as a social and collective phenomenon: poverty and coping capacity during the economic crisis”, *European Societies*, 20 (1), 89110.
- RUIZ, E.; MARCO, C.; VELASCO, A. (2022). *Les migracions intermunicipals al territori metropolità de Barcelona, 2016-2020*. Barcelona: Àrea de Desenvolupament de Polítiques Urbanístiques. Àrea Metropolitana de Barcelona.
- SASSEN, S. (2013). *Expulsiones*. Madrid: Katz.
- SANTIAGO, J. (ed.) (2021). SANTIAGO, J. (2021). *Caras y soportes de la vulnerabilidad*. Madrid: La Catarata.
- SERRANO, A., MARTÍN, M. P.; De CASTRO, C. (2019). “Sociologizando la resiliencia. El papel de la participación sociocomunitaria y política en las estrategias de afrontamiento de la crisis”, *Revista Española de Sociología*, 28 (2), 227-247.
- VEGA, C.; MARTÍNEZ BUJÁN, R.; PAREDES, M. (eds.) (2018). *Cuidado, comunidad y común*. Madrid: Traficantes de Sueños.
- WALLERSTEIN, I. (2002): *Un mundo incierto*. Buenos Aires: Libros del Zorzal.

Ciutats i no-discriminació.

Consideracions teòriques, normatives i pràctiques

Observatori DESC. @Observadesc

Paraules clau: discriminació i desigualtats urbanes, dret a la ciutat, drets humans, polítiques locals

Aquest text aborda la discriminació dins l'espai urbà i la relació entre el dret a la no-discriminació (com a ingredient necessari del dret a la ciutat) i les polítiques locals, tot posant èmfasi en els rols específics que tenen els governs municipals i la ciutadania per tal d'aconseguir uns espais urbans veritablement inclusius. En primer lloc es tracta la discriminació a nivell més teòric, detallant-ne breument el caràcter polièdric i les múltiples manifestacions que té en eixos com el del gènere i l'orientació sexual, l'origen ètnic, la religió, la situació migratòria i socioeconòmica o l'edat i l'estat de salut. Són eixos que sovint s'entrecruen i es reforcen en termes d'interseccionalitat. Es tracten després les diferents tipologies i agents discriminadors: des de la discriminació institucional a l'espacial, tot passant pel fenomen de la discriminació sistèmica o estructural. Posteriorment s'exposen diferents enfocaments, normativa i jurisprudència internacionals sobre el dret a la ciutat i el principi de no-discriminació, tot parant atenció en el paper que s'adjudica a les ciutats i els governs municipals. Per acabar, s'esmenten algunes iniciatives concretes per prevenir i combatre les discriminacions en l'àmbit municipal i a l'apartat final de conclusions s'apunten algunes recomanacions.

Introducció

El principi de no-discriminació és un element indissoluble del dret a la ciutat (Harvey, 2013). L'espai urbà esdevé escenari de desigualtats i discriminacions, atès que reflecteix l'estructura i les dinàmiques de la societat, alhora que pot reforçar-les i perpetuar-les. En definitiva, l'espai urbà és producte de les relacions socials i, com a tal, constitueix una expressió física o material de les seves dinàmiques i conflictes (Lefebvre, 2013). Sota aquesta

premissa, hem comprovat com, en un context de crisi com l'ocasionat per la pandèmia de la covid-19, s'han fet encara més evidents les desigualtats en l'accés a un habitatge digne, a un espai net i segur i a serveis i equipaments públics. La solució a aquestes mancances passa per exigir col·lectivament una transformació de les ciutats i dels processos d'urbanització per aconseguir espais lliures de tot tipus de discriminació, en una lluita constant per identificar i combatre les múltiples formes que adopta.

En paral·lel, hem vist com les ciutats tenen un paper fonamental com a espais on es poden desenvolupar eines o experiències de lluita contra la discriminació. De la mateixa manera que l'espai urbà reflecteix les desigualtats existents, mitjançant la intervenció sobre aquest espai esdevé possible incidir —almenys parcialment— en aquestes desigualtats. Les ciutats són particularment proclius al desplegament de noves lògiques que més tard poden ser extrapolables a altres territoris. Alhora, des del punt de vista institucional, les administracions municipals són les institucions més properes a les persones i, per tant, les que tenen més capacitat d'incidència, en comparació amb altres institucions d'escala regional o estatal. En aquest sentit, els ajuntaments són el focus de normatives i accions dins el sistema de drets humans, tant en l'àmbit internacional com local, encaminades a assolir ciutats lliures de discriminació. A continuació repassem algunes d'aquestes iniciatives, tot aturant-nos, primer, en el fenomen de la discriminació i les seves múltiples cares.

1. Eixos i formes de la discriminació

La discriminació suposa la ruptura del principi bàsic que impel·leix un tracte equitatiu a totes les persones, amb

independència de les circumstàncies personals o socials. Apropar-se a la discriminació significa entendre que els drets i les llibertats s'han reconegut a partir d'un model liberal hegemònic que ha perseguit, negat o desvalorat totes aquelles expressions que no encaixen dins d'aquest model (Sousa Santos, 1997: 115-122). En el marc d'aquesta hegemonia, col·lectius com les dones, les persones amb diversitat funcional, el col·lectiu LGBTQ+, les persones migrants, les minories ètniques, entre molts d'altres, han patit al llarg de la història una discriminació que es tradueix en una manca de drets o en un reconeixement construït des de la devaluació, la denegació o el menyspreu (Young, 2011).

Per tant, les formes o els eixos de desigualtat i discriminació són múltiples. Per alguns d'aquests eixos, les lluites i moviments socials han visibilitzat la discriminació i han forçat nous marcs d'actuació més inclusius, com és el cas de les construïdes al voltant del gènere, el color de la pell o la diversitat sexual. En d'altres, les relacions de desigualtat en termes de poder i recursos fan que la diferència continuï molt invisibilitzada i normalitzada, de manera que és difícil prendre'n consciència col·lectivament i actuar. A Catalunya, la recent Llei 19/2020 d'igualtat de tracte i no-discriminació inclou nous eixos de discriminació que fins ara eren molt desconeguts. Aquest és el cas del sensellarisme, de les persones amb privació de llibertat, de l'aporofòbia (el refús o odi cap a les persones empobrides o sense llar) o de l'estat serològic. Totes aquestes formes d'exclusió mostren discriminacions arrelades i invisibilitzades.

Sobre la base d'unes estructures socials patriarcal, la discriminació de gènere es fa palesa pel que fa a la menor capacitat d'accés a recursos i poder de decisió per part de

les dones, per exemple pel que fa a la planificació urbana. Aquesta forma de discriminació, estretament relacionada amb la divisió entre les tasques productives i reproductives, la feminització de la pobresa i la bretxa salarial, dificulta particularment l'accés de les dones a un habitatge digne i adequat. Alhora, en àmbits com la mobilitat i el transport, les dones es troben més exposades a patir assetjament i agressions i, per tant, a no poder viatjar d'una manera segura (Col·lectiu Punt 6, 2019). Pel que fa a l'orientació i la identitat sexual, la comunitat LGBTQ+ pateix amb més freqüència agressions de tot tipus, verbals i físiques, a l'espai públic.

La racialització —la construcció de fenotips o d'altres elements diferenciadors a partir de la categoria sociocultural *raça*— també es relaciona en molts casos amb la manca d'accés a un habitatge adequat, una dinàmica que tot sovint comporta fenòmens de segregació residencial. Sovint les comunitats racialitzades es troben relegades als sectors perifèrics i menys dotats d'infraestructures i equipaments de les ciutats i tenen moltes més dificultats per satisfer les seves necessitats habitacionals. La segregació també comporta, entre d'altres coses, un cost elevat de desplaçament als llocs de feina o formació i l'esmentada falta de serveis adequats, com ara l'atenció sanitària, amb les conseqüents repercussions sobre la salut i altres esferes de la vida.

La qüestió és que sovint els eixos de desigualtat i discriminació se superposen i s'entrecreuen, tot reforçant-se, en el fenomen que es coneix com a interseccionalitat. Així doncs, les persones poden pertànyer a més d'un grup desafavorit al mateix temps, fet que agreuja la

discriminació específica que pateixen. Per tant, en comptes d'actuar exclusivament en un àmbit o eix, cal considerar els efectes agregats de les diferents discriminacions. Teoritzat inicialment des del feminisme negre (Crenshaw, 1989), el concepte d'interseccionalitat s'ha emprat així mateix dins la jurisprudència internacional, per exemple a la Convenció sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació contra la dona (Recomanacions Generals n. 25 i 32), o per part del Tribunal Interamericà de Drets Humans, en casos com el de González Lluy i altres contra l'Equador.

D'acord amb aquesta interseccionalitat i amb el caràcter complex i polifacètic del fenomen, la discriminació funciona a diferents àmbits, tot adoptant formes diverses, la naturalesa de les quals passem a definir breument.

2. Com actua la discriminació?

La discriminació pot actuar a escala individual, de manera que les diferents expressions de desigualtat tenen efecte sobre una persona, ja sigui de manera directa, indirecta, múltiple o per associació, entre d'altres. Ara bé, el marc de la discriminació actua també amb efectes col·lectius que transcendeixen la perspectiva individual. L'arrel i les conseqüències d'aquesta dimensió col·lectiva són més profundes i sovint violentes. En les discriminacions amb abast col·lectiu, les relacions de poder inequívocament potencien els efectes de l'exclusió i deixen un marc d'actuació que normalitza, legalitza i perpetua les desigualtats.

Una d'aquestes formes és la *discriminació institucional*, la qual té com a marc d'actuació el poder que s'atribueix l'Estat o les institucions. Es tracta de l'existència de

normes, polítiques i pràctiques —tant d'actors públics com privats— la implementació de les quals perjudica determinats grups en situació de vulnerabilitat. Exemples d'això serien:

- Les declaracions d'autoritats públiques que inciten o justifiquen la discriminació, tot criminalitzant certs usos de l'espai atribuïts a col·lectius vulnerabilitzats, com ara les persones sense llar o les treballadores sexuals.
- La promulgació de lleis que neguen drets (civils, socials, polítics) o que només els reconeixen parcialment i de manera condicionada, a aquests mateixos col·lectius discriminats, com és el cas de les regulacions d'estrangeria.
- El disseny i la implementació de polítiques que invisibilitzen els col·lectius esmentats o que directament els discriminen: per exemple, plans educatius que obvien la diversitat de gènere o cultural. Aquí s'inclourien les visions i els tractaments paternalistes promoguts per certes polítiques públiques.

Un altre tipus de discriminació amb abast col·lectiu és la *discriminació espacial*. Es tracta, específicament, de la discriminació relacionada amb la distribució territorial desigual de l'accés als recursos i les oportunitats que ofereix la ciutat. És a dir, de gaudir o no d'una xarxa adequada de transport públic, d'espais verds, d'una oferta cultural i d'oci, de serveis públics de qualitat o de possibilitats d'accés a l'habitatge assequible. En efecte, a moltes ciutats els millors serveis i espais públics es concentren a les zones de renda

més elevada, mentre que les àrees empobrides, en canvi, concentren les infraestructures i els serveis contaminants i de menys qualitat.

Al mateix temps, la discriminació espacial reforça altres tipus de desigualtats concomitants, fet que propicia que les persones siguin discriminades només pel fet de residir en una determinada ubicació, en el fenomen que es coneix com *efecte barri* (Nel·lo, 2021).

També trobem la *discriminació sistèmica o estructural*. Parlem de discriminació sistèmica o estructural quan no es tracta d'una pràctica o llei específica que discrimina un col·lectiu determinat, sinó d'un conjunt de pràctiques i normes que actuen en diversos àmbits (jurídic, social, polític, econòmic, etc.), de manera que situa determinat grup en una posició de subordinació i vulnerabilitat. Es manifesta, així, el poder i l'opressió exercides pels grups privilegiats (Young, 2011) sobre les dones, el col·lectiu LGTBI+, el poble gitano, les persones migrades o racialitzades, la gent gran, etc.

L'existència de la discriminació sistèmica ha estat reconeguda en el Pacte Internacional dels Drets Econòmics, Socials i Culturals (PIDESC) promogut per l'ONU (Observació General n. 20 del 2009) o pel Comitè per l'Eliminació de la Discriminació Racial (Recomanació General n. 34 del 2011).

3. Rol de les ciutats en el marc de la protecció dels drets humans i la lluita contra la discriminació

De la mateixa manera que la discriminació aplicada pels poders institucionals té un abast molt ampli i generalitzat,

també les polítiques o mesures adoptades en la lluita contra la discriminació depenen d'una transformació col·lectiva i de les mateixes institucions. En aquesta línia, la lluita contra la discriminació ha estat principalment enfocada cap a les actuacions i les obligacions que tenen els Estats en el marc del dret internacional dels drets humans, però sovint s'ha deixat de banda el paper que tenen les ciutats. Tal com ja s'ha esmentat, les ciutats són uns espais propicis per adoptar noves pràctiques o polítiques que posteriorment poden ser emulades per altres, i també són l'escenari on el ressò i la capacitat transformadora de la lluita dels moviments socials pot ser més forta, atesa la proximitat amb el poder i la capacitat per influir-hi. Per la gran majoria de casos, els punts de partida d'actuacions o polítiques realment transformadores es troba en les reivindicacions socials en l'àmbit municipal i són també els ajuntaments els espais on s'adopten iniciatives que comporten passos importants en la lluita contra la discriminació.

Aquesta perspectiva es reflecteix a la Carta mundial pel dret a la ciutat, on les protagonistes del canvi social són les ciutats. A les ciutats es viu i es desenvolupa la vida i és també l'indret on han nascut les transformacions socials més rellevants. La Carta obre el seu article 1 amb la declaració que “totes les persones tenen dret a la ciutat sense discriminacions de gènere, edat, raça, ètnia o orientació política i religiosa”. En la mateixa línia, la Carta mundial dels drets humans a la ciutat comuna les autoritats municipals a garantir l'exercici dels drets esmentats sense que es doni cap tipus de discriminació. O la Nova agenda urbana fa èmfasi en la fita d'aconseguir ciutats lliures de tota discriminació i enumera tot un seguit de fenòmens i col·lectius que sovint en pateixen:

posar fi a les múltiples formes de discriminació a què s'enfronten, entre d'altres, les dones i les nenes, els nens i els joves, les persones amb discapacitat, les persones que viuen amb VIH/SIDA, les persones d'edat, els pobles indígenes i les comunitats locals, els habitants de barris marginals i assentaments informals, les persones sense llar, els treballadors, els petits agricultors i pescadors, els refugiats, els repatriats, els desplaçats interns i els migrants, independentment de la seva situació migratòria (Nova Agenda Urbana, paràgraf 20è).

A ciutats d'arreu del món s'han promulgat ordenances específiques per combatre accions discriminatòries comeses tant per part de la mateixa ciutadania com per agents públics i privats, amb l'objectiu d'aconseguir espais públics lliures de tot tipus de discriminacions. Referents d'aquest tipus de normatives són les ordenances aprovades a Lima (Perú) o Jackson (EUA). O també les anomenades *accions afirmatives*, lleis municipals per afavorir que un percentatge del personal contractat, dins el sector tant públic com privat, pertanyi a grups minoritaris vulnerabilitats, per exemple a Sud-àfrica on la Llei d'equitat en l'ocupació estableix que, als municipis, el sector públic i també les empreses privades amb més de 50 empleats han d'implementar un pla d'equitat en el qual una determinada proporció del personal de tots els nivells ha de pertànyer a grups minoritaris. Instruments del mateix tipus són les quotes per a persones amb discapacitat vigents en nombrosos municipis. A Catalunya, el 2015 es va establir la reserva del 2% a favor de les persones amb discapacitat a empreses amb més de 50 treballadors.

La importància de les ciutats en la lluita contra la discriminació també es troba reflectida en la Convenció internacional sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació racial (CERD), la qual incorpora expressament les ciutats en el mandat de revisar totes les polítiques governamentals i reformar o anul·lar aquelles lleis o disposicions que creïn o reforcin la discriminació (article 2.c). Concretament, s'obliga els governs municipals a vetllar perquè les seves actuacions no tinguin o puguin tenir un efecte discriminatori, tot revisant el disseny i la implementació de les seves polítiques, inclosa l'aparent neutralitat o no-intervenció, que pot generar o afavorir també certes discriminacions. Exemple d'una política clarament discriminatòria aplicada des de les administracions locals seria la prohibició o la restricció de la venda ambulants mitjançant normatives municipals. Aquestes normes són discriminatòries perquè desenvolupen un concepte de dret al treball molt vinculat al mercat formal que, excloent per interessos econòmics altres formes de desenvolupament del dret al treball, agreugen la vulnerabilitat i l'exclusió dels grups que protagonitzen aquestes formes de treball —població migrada i racialitzada, freqüentment—, tot afavorint alhora discursos excloents i criminalitzadors.

Cal també esmentar que, més enllà dels documents internacionals on es visibilitza el paper que tenen les ciutats en la lluita contra la discriminació, les ciutats també són responsables de desenvolupar eines i polítiques de lluita contra la discriminació en el marc de les obligacions derivades del dret internacional. Així, tant pel PIDCP (Pacte de drets civils i polítics) com pel PDESC (Pacte de drets econòmics, socials i culturals), les ciutats han de

garantir els diferents drets civils, polítics, econòmics, socials i culturals a partir de mesures com la participació ciutadana en les decisions o la gestió de les infraestructures i serveis públics com la salut o l'educació, entre d'altres. Des d'aquesta perspectiva de ciutats compromeses amb la protecció i el desenvolupament dels drets humans i la lluita contra la discriminació és necessari superar la visió reduccionista que la delimitació de competències imposa.

Tanmateix, les ciutats o governs municipals no han estat considerats responsables directes, sinó indirectes o subsidiaris, dels acords i els compromisos que prenen els Estats. Les ciutats no només són responsables de fer la gestió en els àmbits materials que la respectiva normativa indica, ans al contrari, la protecció dels drets humans atorga a les ciutats una competència universal per actuar. De fet, diverses ciutats del món s'han declarat oficialment “ciutats de drets humans”, ciutats compromeses amb la garantia del principi de no-discriminació. També cal esmentar, reforçant l'argument esgrimit, la posició del Comitè contra l'Eliminació de totes les Formes de Discriminació en la recomanació a Eslovàquia (CERD/C/SVK9-10), on va declarar la improcedència d'esgrimir l'autonomia local i regional per excusar la discriminació i l'incompliment de les obligacions internacionals signades per l'Estat en matèria de provisió d'habitatge social per a població d'origen gitano.

Seguint aquesta línia, els tribunals internacionals han començat a emetre recomanacions o declaracions que vinculen directament les ciutats amb les obligacions de lluita contra la discriminació. Així, s'ha instat les autoritats locals de diverses parts del món a posar en pràctica els

mandats internacionals en matèria de no-discriminació de les persones amb discapacitat: resolució CRPD/C/15/D/11/2013 i CRPD/C/20/D/35/2016 del Comitè sobre els Drets de les Persones amb Discapacitat sobre plans d'accessibilitat i governs municipals australians. Sobre la prohibició de l'ús de perfils racials per part de policies locals a Espanya, trobem la resolució del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics, CCPR/C/96/D/1493/2006 (el Tribunal Interamericà de Drets Humans ho faria en el cas Acosta Martínez i altres contra l'Argentina). O també els dictàmens del CEDAW en el cas M. W. contra Dinamarca (CEDAW/C/63/D/46/2012), amb un seguit de recomanacions adreçades als professionals d'àmbit local sobre la necessitat de garantir els drets dels infants i no discriminar per raons de gènere, ètnia, etc. en casos de retirada de custòdia a pares i mares d'origen estranger.

Per tant, es pot identificar una evolució que proclama un paper més protagonista de les ciutats per tal de fer efectiu el dret a la no-discriminació com a part del dret a la ciutat, tot reconeixent, d'una banda, la interseccionalitat de les discriminacions i, de l'altra, l'autonomia i la capacitat d'actuació dels governs municipals. Per exemple, el CERD va emetre un dictamen, en el cas El Ayoubi contra Espanya (E/C.12/69/D/54/2018), en què recordava l'obligació per part de les autoritats locals de garantir que les normes d'accés a l'habitatge social —o a un allotjament alternatiu— no contribueixin a la discriminació i l'estigmatització sistèmiques patides per les persones en situació de pobresa. És menys freqüent que dictàmens i resolucions defensin el paper directe que tenen els governs de les ciutats en la protecció dels drets humans i del dret a

la ciutat. Però es poden assenyalar alguns avenços: com el compromís dels governs municipals que adopten l'Agenda 2030 per al Desenvolupament Sostenible (UNPD) de prestar serveis i desenvolupar polítiques lliures de discriminació, o el fet que un dels objectius concrets d'aquesta mateixa agenda, l'onze, plantegi “fer que les ciutats i els assentaments humans siguin inclusius, segurs, resilents i sostenibles”. La qual cosa demanda una rol més proactiu de les ciutats i els governs locals.

4. Algunes iniciatives

Fora de l'àmbit normatiu i jurisprudencial, trobem xarxes i iniciatives que desenvolupen d'una manera concreta el dret a la no-discriminació com a part del dret a la ciutat. Iniciatives com la Coalició Europea de Ciutats contra el Racisme —integrada dins la Coalició Internacional de Ciutats Inclusives i Sostenibles, promoguda per la UNESCO des del 2004—, inclouen en el seu Pla d'acció la creació d'oficines contra la discriminació en l'àmbit local, entre altres eines. O la Comissió d'Inclusió Social, Democràcia Participativa i Drets Humans de Ciutats i Governos Locals Units, amb un recorregut ja de 20 anys.

Resulta adient també fixar-se en algunes iniciatives i polítiques desenvolupades per governs municipals d'arreu del món per prevenir la discriminació a les seves ciutats i lluitar-hi en contra. Per exemple, trobem l'establiment d'unitats específiques, oficines i observatoris per oferir assessorament i suport social i jurídic a les víctimes. Òrgans que poden ajudar també en la tasca de conscienciar i formar el funcionariat i la ciutadania en general, publicant informes, participant en litigis considerats estratègics o organitzant cursos. En aquest sentit, s'ha desenvolupat

formació amb un enfocament de no-discriminació per a funcionariat i, en concret, per als cossos policials locals, a ciutats com Londres o Buenos Aires.

També hi ha les ja esmentades ordenances específiques que persegueixen tot tipus de discriminacions i vetllen per l'existència d'espais públics inclusius o les accions afirmatives que busquen garantir l'equitat en la contractació pública en l'àmbit municipal. O, en un pla més simbòlic, trobem la creació d'espais memorials, estàtues, noms de carrers, etc., en homenatge a les víctimes de la discriminació o els i les defensors del dret a la ciutat i dels drets humans, en general. O les campanyes per conscienciar i promoure una cultura de la no-discriminació. Un exemple és la substitució a Barcelona de la plaça d'Antonio López (comerciant esclavista) pel nom d'Idrissa Diallo, un migrant en situació irregular que va morir en un centre d'internament d'estrangers com a conseqüència de la manca d'atenció sanitària.

Pel que fa a l'eix de discriminació específic que es deriva de la desigualtat de gènere, es recomana involucrar les dones en el disseny dels espais públics tot recollint-ne les experiències i demandes, per tal de fer-los més segurs i inclusius i més adients per al desenvolupament d'activitats reproductives. Tenim experiències a Catalunya, on la política per combatre les desigualtats de gènere té en compte de manera concreta la dimensió de l'espai públic i la percepció diferent que se'n té per part de les dones, derivada del seu ús específic per part del col·lectiu i de les violències que pateixen les dones en alguns d'aquests espais. La perspectiva de gènere s'incorpora així en el disseny i la implementació de projectes urbanístics i en la

planificació del territori, en general. Un exemple concret el trobem a Vilassar de Dalt (Barcelona), amb el seu Pla municipal d'actuació per a la igualtat de gènere 2011-2014.

Pel que fa a la discriminació espacial, cal fomentar la construcció d'habitatge social fora dels barris de renda més baixa. Amb aquesta intenció de lluitar contra la discriminació espacial alhora que s'incrementa el parc d'habitatge assequible, a Barcelona, fruit de la pressió dels moviments socials, s'ha impulsat una normativa que obliga a reservar per a aquest ús el 30% del sostre dins les noves promocions i grans rehabilitacions dutes a terme en sòl urbà consolidat. I també es fan alguns esforços per perseguir les discriminacions practicades pels propietaris i agents immobiliaris cap a certs perfils d'inquilins, unes pràctiques que sovint acaben repercutint en formes de segregació espacial.

Com a exemple d'actuació contra la discriminació institucional i sistèmica, podem assenyalar la formació a policies locals esmentada anteriorment, amb la prohibició de l'ús de perfils racials o ètnics en les seves actuacions, incloent formacions específiques per combatre els estereotips vinculats a fenotips, origen ètnic, etc. i l'establiment de mecanismes de denúncia i registre específics de les detencions arbitràries (per exemple a la ciutat de Buenos Aires). També en serien exemples els plans d'equitat per a la contractació de personal dins el sector públic i privat ja esmentats.

En relació amb la discriminació institucional i el fenomen de la interseccionalitat, ajuntaments com el de Terrassa han incorporat aquesta perspectiva de manera més global,

amb el projecte Igualtats Connectades i la guia pràctica per promoure la igualtat i no-discriminació dins el municipi, publicada el 2019.

5. Conclusions

Com s'ha vist, la identificació i el combat de les discriminacions comporta dificultats atribuïbles al fet que tot sovint aquestes actuen de manera molt invisibilitzada, en connexió amb d'altres, i que a més es vegin reproduïdes i retroalimentades pel disseny i l'execució de certes polítiques públiques. Tanmateix, l'àmbit de l'administració local ofereix oportunitats per incidir-hi i tenir un impacte positiu, fent ús de les competències atribuïdes als poders municipals.

A tall de recomanacions, plantegem:

- Abordar les discriminacions de bracet, justament, de qui pateix situacions discriminatòries i, per tant, pot identificar-les millor. Cal, doncs, incorporar en la planificació urbana processos participatius reals, que involucrin aquests col·lectius en el disseny i la implementació dels programes. Aquesta participació ha de comptar necessàriament amb els moviments de base i la ciutadania organitzada que ja té identificades les discriminacions i articula reivindicacions concretes per abordar-les.
- Promulgar lleis que prohibeixin les conductes discriminatòries i que prevegin un seguiment adequat i un control periòdic del seu compliment, amb sancions i penalitzacions dissuasives. En relació amb la discriminació institucional, cal que les institucions i els

òrgans de govern revisin els seus discursos, els plans i les polítiques públiques per avaluar l'efecte que poden tenir sobre les minories i els col·lectius vulnerabilitzats. I, d'una manera més proactiva, cal desenvolupar campanyes de visibilització de les desigualtats i la discriminació que pateixen aquests col·lectius —per exemple, els que es dediquen a la venda ambulants— i engegar campanyes que n'expliquin i en dignifiquin la feina i les aportacions socioculturals.

- Destinar un pressupost específic per a polítiques de no-discriminació, tot creant unitats especialitzades i fent estudis sobre els espais públics, de cara a identificar els llocs on es produeixen dinàmiques discriminatòries a cada ciutat.

Cal tenir en compte, finalment, que moltes de les iniciatives esmentades, i que es poden emular i estendre, no només són de naturalesa administrativa o jurídica, sinó que també poden implicar elements simbòlics, de visibilització i conscienciació —observatoris, ordenances, memorials... — que no requereixen un esforç pressupostari, sinó simplement la voluntat política d'adoptar-les.

Bibliografia

COL·LECTIU PUNT 6. *Urbanismo feminista. Por una transformación radical de los espacios de vida*. Barcelona: Virus, 2019.

CRENSHAW, K. "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics". *University of Chicago Legal Forum*, 14 (1989), p. 139-167.

HARVEY, D. *Ciudades rebeldes: del derecho a la ciudad a la revolución urbana*. Madrid: Akal, 2013.

LEFEBVRE, H. *La producción del espacio*. Madrid: Capitán Swing, 2013.

NACIONES UNIDAS, *Nova Agenda Urbana, Habitat III*, <http://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-Catalan.pdf> (data consulta: 8/09/2022), 2016.

NEL-LO, O (ed.). *Efecto barrio. Segregación residencial, desigualdad social y políticas urbanas en las grandes ciudades ibéricas*. València: Tirant Lo Blanch, 2021.

SOUSA SANTOS, B. "Epistemología y Feminismo". *Utopia y praxis lationamericana*, núm. 2. 1997.

YOUNG, I.M. *Responsabilidad por la justicia*. Madrid: Ed. Morata, 2011.

Departament de Recerca i Coneixement

Àrea de Drets Socials, Justícia Global, Feminismes i LGTBI
Ajuntament de Barcelona

València 344, 5è | 08009 Barcelona

T. 93 413 26 69

barcelona.cat/revistabarcelonasocietat

Ajuntament de
Barcelona